

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ȘI PACEA

CUVÎNTUL ACAD. EMIL CONDURACHI

CUVÎNTUL PROF. UNIV. DR. DOC. TITU GEORGESCU

SEMNIFICAȚIA CONFERINȚEI PARTIDULUI MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA (IUNIE 1899)

Ion IACOȘ

CĂMPEȘIA PENTRU CONTROLUL DUNĂRII INFERIOARE (1412-1420) (I)

VIRGIL CIOCIȚAN

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI GIUSEPPE GARIBALDI

GIUSEPPE GARIBALDI - UN MARE PATRIOT ITALIAN, LUPTĂTOR PENTRU LIBERTATEA POPOARELOR ȘI HERALD AL PĂCII

NICOLAE LIU

GIUSEPPE GARIBALDI ÎN ANSAMBLUL RELAȚIILOR RISORGIMENTALE ROMÂNNO-ITALIENE

DAN BERINDEI

23 AUGUST 1944 ÎN MEMORIILE UNUI GENERAL GERMAN

FL. CONSTANTINIU

REVISTA ȘTIINȚIFICĂ
ROMÂNĂ DE
ISTORIE

REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

10

TOMUL 35

1982

OCTOMBRIE

EDITURA DE ȘTIINȚE ȘI ARTĂ
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de
presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, B.O. BOX 136-137 Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa Comitetului de re-
dacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacției :

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, Nr. 10

octombrie 1982

SUMAR

ISTORIA ȘI PACEA

- Cuvîntul acad. *Emil Condurachi* 1067
Cuvîntul prof. univ. dr. doc. *Titu Georgescu* 1068

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- ION IACOȘ, Semnificația Conferinței Partidului Muncitorilor din România (iunie 1899) 1071
VIRGIL CIOCÎLTAN, Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420) (I) 1090

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI GIUSEPPE GARIBALDI

- NICOLAE LIU, Giuseppe Garibaldi — un mare patriot italian, luptător pentru libertatea
popoarelor și herald al păcii 1101
DAN BERINDEI, Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale româno-
italiene 1116
ȘTEFAN DELUREANU, Români alături de Garibaldi în expediția celor o Mie 1124

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- 23 August 1944 în memoriile unui general german (*Fl. Constantiniu*) 1139

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- A XV-a ediție a lectoratului de vară al Societății de științe istorice din R. S. România
(*Constantin Șerban*); A IX-a sesiune a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie
(*Gh. I. Ioniță*); Colocviul „Garibaldi, general al libertății” (*Dan Berindei*);
Cronica 1148

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- GH. PLATON, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a
României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, 303 p. (*Damian Hurezeanu*) 1153
D. SIMONESCU, GH. BULUȚA, *Pagini din istoria cărții românești*, Edit. Ion Creangă,
București, 1981, 191 p. + il. (*Iacob Mârza*) 1155
ALEXANDRU SĂȘIANU, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Muzeul
Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 200 p. (*Viorel Faur*) 1157
PANAIT I. PANAIT, *La cumpăna continentelor. Însemnări de călătorie în Republica
Turcia*, Edit. Sport-Turism, 1980, 160 p. + 20 p. il. (*Paul Cernovodeanu*) 1158
* * * *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, t. I. Academia scientiarum slovacă.
Ediție îngrijită de Vincent Sedlák, Veda, vydavateľstvo Academie vied Bratislava,
MCMLXXX, 650 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 1159

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Arhivele Oltenei”, Craiova, nr. 1 (serie nouă), 1981, 351 p. (*Radu-Dan Vlad*) 1161

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, N° 10
octobre 1982

SOMMAIRE

L'HISTOIRE ET LA PAIX

- Allocution du professeur *Emil Condurachi*, membre de l'Académie 1067
Allocution du professeur d'Université dr. docent *Titu Georgescu* 1068

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- ION IACOȘ, La signification de la Conférence du Parti des Ouvriers de Roumanie (juin 1899) 1071
VIRGIL CIOCÎLTAN, La compétition pour le contrôle du Bas-Danube (1412—1420)(I) 1090

LE CENTENAIRE DE LA MORT DE GIUSEPPE GARIBALDI

- NICOLAE LIU, Giuseppe Garibaldi — un grand patriote italien, combattant pour la liberté des peuples et partisan de la paix 1101
DAN BERINDEI, Giuseppe Garibaldi dans l'ensemble des rapports roumano-italiens à l'époque du Risorgimento 1116
ȘTEFAN DELUREANU, Roumains aux côtés de Garibaldi dans l'expédition des Mille 1124

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- Le 23 août 1944 dans les souvenirs d'un général allemand (*Fl. Constantintu*) 1139

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La XVe édition du lectorat d'été de la Société des sciences historiques de la R. S. de Roumanie (*Constantin Șerban*); La IXe session de la Commission mixte roumaino-soviétique d'histoire (*Gh. I. Ioniță*); Le Colloque „Garibaldi, général de la liberté” (*Dan Berindei*); Chronique 1148

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- GH. PLATON, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (La genèse de la révolution roumaine de 1848. Introduction à l'histoire moderne de la Roumanie), Editions Junimea, Jassy, 1980, 303 p. (*Damian Hurezeanu*) 1153
D. SIMONESCU, GH. BULUȚA, *Pașini din istoria cărții românești* (Pages de l'histoire du livre roumain), Editions Ion Creangă, Bucarest, 1981, 191 p. + il. (*Jacob Mârza*). 1155
ALEXANDRU SĂȘIANU, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României* (La monnaie antique dans l'ouest et le nord-ouest de la Roumanie), Musée du Pays des Criș, Oradea, 1980, 200 p. (*Viorel Faur*) 1157
PANAIT I. PANAIT, *La cumpăna continentelor. Însemnări de călătorie în Republica Turcia* (A la croisée des continents. Notes de voyage en Turquie), Editions Sport-Turism, 1980, 160 p. + 20 p. il. (*Paul Cernovodeanu*) 1158
* * * *Regesta diplomatice nec non epistolaria Slovaciae*, t. I. Academia scientiarum slovacae, Edition parue par les soins de Vincent Sedláč, Veda, vydavateľstvo Academie vied Bratislava, MCMXXX, 650 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 1159

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Arhivele Olteniei”, Craiova, no. 1 (nouvelle série), 1981, 351 p. (*Radu-Dan Vlad*) 1161

Pentru orice istoric, evidența faptului că singura opțiune la care rațiunea poate subscrie este opțiunea pentru pace, se impune de la sine: prea multe documente, vechi sau noi, îi evocă ororile războiului, prea multe certitudini îl asaltează în legătură cu faptul că nici un război trecut, oricât ar fi fost el de distructiv, nu se poate nici pe departe compara cu eventualitatea de-a dreptul suicidară a unui război în condițiile de azi.

Arheologul este, poate, încă și mai sensibil la aceste probleme, fiindcă documentele cu care se confruntă el nu sînt făcute din vorbe, ci din resturi sfărîmate — adesea de războaie — ale unor vieți omenești; mai palpabil și mai sugestiv decît orice relatare, bordeiul sau palatul incendiat, stratul negru de arsură în care s-au oprit pentru totdeauna gesturi și gânduri, însutite și înmiite de imaginea funestelor megatone care pîndesc viața noastră de azi, îl cutremură.

Arheologul vede însă, cu ochii propriei lui meserii, că războiul nu e un dat inevitabil al existenței umane. Invenție a epocii metalelor, războiul a apărut relativ tîrziu (totdeauna, oricum, prea devreme) în viața societăților omenești: atunci cînd un grup privilegiat — purtătorii splendorilor rapiere, coifuri și cuirase ale civilizației bronzului, adevărate opere de artă, înspăimîntătoare prin eleganta lor eficacitate — a început să dobîndească tot mai multă putere, faimă și avuție prin spolierea silnică și dominarea brutală a celorlalți. Născut ca o formă singeroasă de acumulare și jaf, războiul agresiv a și rămas așa, în pofida veșmintelor, nu odată somptuoase, în care a fost deghizat. Arheologul, care-l vede născîndu-se, nu poate să nu speră că-l va vedea murind.

Orice analiză istorică ajunge la concluzia că războiul ca fenomen istoricește determinat va dispărea pe o anumită treaptă din istoria umanității. Depinde însă de noi pentru a grăbi acest moment prin acțiunea concertată și responsabilă a factorilor de decizie și a maselor populare, așa cum se întîmplă în țara noastră, prin acțiunea unanimă a oamenilor muncii, a forțelor democratice din întreaga lume, care pot și trebuie să instaureze, cu un ceas mai devreme, în locul imperiilor forței, a căror existență istorică este evident epuizată, imperiul raționalității în raporturile dintre oameni, al democrației și păcii în raporturile internaționale.

Parafrazînd o propoziție celebră, putem, dealtminteri, afirma că nu poate fi democratic un stat care nu participă la raporturile internaționale în spiritul democrației și păcii. Relația între democrație și exigența de pace este de altfel evidentă pentru istoricul antichității, care știe că una din dovezile eminente ale spiritului democratic atenian din secolul al V-lea este virulenta demascare a războiului și pasionata pledoarie pentru pace din comediile lui Aristofan. Care știe, evident, și ce răspunderi revin democrației ateniene în declanșarea războiului care a sfîșiat Elada între 431 și 404 î.e.n., dar mai știe și că acesta e rezultatul nu al democrației în sine, ci al limitelor acesteia — al faptului precis că democrația ateniană întemeia

egalitatea unui grup privilegiat — cetățenii — pe exploatarea, marginalizarea și excluderea unei impunătoare majorități în care celorlalți locuitori ai Aticei li se adăugau cetățile dominate de forța maritimă a Atenei. Iată cum dialectica libertății și opresiunii îl face pe istoric să distingă limpede răspunderile și îndatoririle fiecăruia, în trecut și în contemporaneitate.

În numele acestei raționalități întemeiate pe o analiză științifică riguroasă; în numele viitorului, pe care cunoașterea trecutului îl luminează și, în felul ei, îl construiește; în numele îndatoririlor sale de învățat, de cetățean, și de om, istoricul este dator să adere cu toată capacitatea și conștiința sa la imensul efort de pace pe care, sub conducerea celor mai înalte autorități ale partidului și statului nostru, îl înfăptuiește poporul român în prezent și în viitor.

A. d. Emil Condurachi

Omenirea are suficiente resurse spre a se înălța acolo unde îi dau dreptul rezultatele sale real superioare și puse în slujba omului. Are. Vrea. Poate. Dar mai presus de toate — TREBUIE !

Nu se mai poate întîrzia și se cere făcut totul spre a se salva pacea, pentru că orice întîrziere adîncește prăpastia în care e împinsă o lume ce trăiește, în numele echilibrului păcii, pe o planetă dinamită. Vor fi crezînd destule țări în acest „echilibru”, dar este timpul să fie demitizată formula ce se vrea politică, savantă chiar umanitară și în sfîrșit să se spună fiecărui om, din școală pînă în vîrstnicie, că e vorba de un echilibru al teroarei, că în spatele său se află tot ce s-a putut realiza mai nimicitor, mai primejdios pentru distrugerea calculată precis, rece și programat electronic, a civilizației și a vieții.

Este oare omenirea în pericol de a se contursiona în chip atît de grotesc acum cînd, după milenii de evoluție, și-a creat posibilități de a se realiza pe măsura inteligenței, multiplicată la scara globului? Pericolul există și prin aceasta ne aflăm sub istorie, toate țările lumii, cită vreme se împiedică și este pusă sub semnul zodiei zeului Marte evoluția firească a societății umane, în noile evuri de progres și civilizație.

În timp ce inteligența umană și-a dovedit, pe spații milenare de istorie, consistența celor mai cutezătoare creații, determinînd ieșirea din spațiul Terrei și asaltarea Universului, pe pămînt forțe ale tenebrelor medievale constrîng și împing cuceririle contemporane ale minții omenesti în canioane, tot mai adînci, ale unui militarism revolut, optuz, paradox al virtuților proprii epocii noastre. Aceste forțe sînt expresia intereselor unor cercuri restrînse, stăpîne pe mari bogății sau pe frîne administrativ-statale, în care nonvaloarea înlocuiește, prin dictat, ceea ce gîndirea umană, cumulînd, și învățămintele istoriei, refuză apriori. Omenirea este pe cale de a deveni, în întregime, o uriașă cazarmă și un imens arsenal nuclear, cu cifrul în mina acelor care o strîng în tipare de forță și o împing în pragul războiului total.

Salvgardarea păcii se clădește pe conștiința propriilor interese ale fiecărui om și ale fiecărei națiuni întrepînse cu interesele întregii ome-

niri. Astăzi, salvarea omenirii poartă numele de conștiință. De la muncitorul din uzinele nucleare sau din cele foarte pașnice la cercetătorul care-și vinde aurul creerului pentru armele morții sau pentru innobilarea vieții și pînă la conducătorii de țări, unii coplesii pînă la alienare de către sfetnici ultraagresivi, este stringent necesar să se producă o trezire de conștiințe, la scară mondială, care să permită instaurarea climatului de pace întru afirmarea multilaterală a capacității omului contemporan.

Este nevoie de această conștientizare realmente la scară mondială, dat fiind situația limită la care s-a ajuns prin ascunderea adevărilor despre competițiile tehnologic-militariste, diriguite de mari puteri, cu credit politic erodat prin nerezolvarea acutelor probleme ale propriilor popoare.

Înarmarea se găsește într-o funestă cursă în care protagoniștii nu mai știu exact pentru ce aleargă, de la ce start și mai ales spre ce finiș. Sau unii știu, prea puțini, prea înstrăinați de propriile popoare chiar. În schimb masa sutelor de milioane de mărșăluitori, antrenați în această cursă, de la savanții rafinatele laboratoare ale genocidului modern și pînă la ostașii tuturor meridianelor, se găsesc prinși într-un taifun, din care se pare că nu mai pot ieși. Mulți nici nu pot să iasă. Alții nu știu cum să iasă, iar cei mai numeroși nu înțeleg ce se petrece cu ei și ce se află la sfirșitul cursei în care se găsesc alergînd.

Pentru a se salva fiecare și a salva civilizația, viața pe planeta noastră este, imperios ca oamenii să se implice toți, absolut toți, în victoria păcii care înseamnă acum însuși triumful condiției umane. Pentru un asemenea țel, oamenii la toate treptele și pretutindeni, este nevoie să se aplece mai mult în ei înșiși, în conștiința lor și să-și regăsească sensurile de homo sapiens, proprii hotarului dintre mileniul doi și trei, sensuri dure de atrofiate pentru prea mulți. Atunci nu va mai fi sub istorie, ci la nivelul istoriei, omul eliberat de trauma neînțelegerii, a fricii de cataclisme autodistrugerii, liber de povara noxelor personale și colective, de jugul exploatării moderne și al indemnității umane.

Ca istoric, studiez trecutul și meditez asupra prezentului, astfel încît concluziile cercetărilor, cărților ce le scriu, prelegerilor ce le predau studenților, să răspundă comandamentelor ce le desprind din învățămintele istoriei. Aceste comandamente ne solicită să dovedim militantism perseverent pentru apărarea păcii, a drepturilor popoarelor la dezvoltarea nestingherită, pentru nici un hiatus în ascensiunea civilizației umane. Astfel, socot eu că putem răspunde și apelurilor repetate ale Președintelui României socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu, privind mobilizarea tuturor forțelor patriei noastre spre a contribui efectiv la salvarea păcii.

Prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

SEMNIIFICAȚIA CONFERINȚEI PARTIDULUI MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA (IUNIE 1899)

DE
ION IACOS

Mișcarea muncitorească și socialistă din România a cunoscut în a doua jumătate a veacului trecut, o dezvoltare continuă și unitară în plan organizatoric, politic, ideologic și cultural. Această evoluție, mereu ascendentă, a fost marcată de manifestări majore, precum, înființarea Asociației generale a muncitorilor din România (1872), Congresul Partidei socialiste (1879), elaborarea programului *Ce vor socialiștii români* (1886) și Congresul general al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (1893). Documentele de bază ale mișcării, programul și statutul partidului, strategia și tactica sa, izvorite din realitățile românești, au corespuns gradului de maturizare a muncitorimii, problematicii proletariatului și menirii sale istorice, ca și cerințelor esențiale ale progresului general al societății românești.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, pe măsura dezvoltării economico-sociale a țării, îndeosebi a industriei naționale — deși rămasă mult în urmă față de statele occidentale —, a sporit și numărul muncitorilor din fabrici și ateliere, ceea ce a întărit rapid rîndurile mișcării muncitorești, ridicînd pentru partid noi și noi probleme de ordin tactic, propagandistic și organizatoric. Dar nu numai atît. S-au acumulat, cu repeziune, o seamă de probleme tot mai complexe, atît în interiorul mișcării muncitorești, a partidului proletariatului, cît și în afara acestuia și care au afectat direct rîndurile organizate ale clasei muncitoare. Pe de o parte, trebuie să avem în vedere că afirmarea tot mai pronunțată a partidului muncitoresc în viața social-politică a României, creșterea spiritului combativ, revoluționar al luptelor clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste au dus la confruntarea deschisă cu autoritățile de stat burghezo-moșierești. Pe de altă parte, schimbările produse în structura și fizionomia clasei muncitoare și a partidului prin întărirea cluburilor muncitorești, a organizațiilor profesionale-sindicale, a cluburilor socialiste țărănești, a creșterii luptelor muncitorești-țărănești au impus amplificarea capacității de conducere competentă a acestora de către partid ¹. De aceea, munca partidului clasei muncitoare, îndeosebi cea la nivel central, se cerea a fi ridicată la noi cote valorice, corespunzător creșterii rîndurilor organizate ale muncitorimii, problemelor economice, sociale și politice muncitorești.

¹ A se vedea mai pe larg *Partidul muncitorilor din România. Ascendență și continuitate revoluționară (1872—1921)*, în „Revista de istoric”, nr. 4/1981, p. 595—623.

Cadrela proletare din organizațiile locale ale partidului și din Consiliul general, conștiente de imperativele momentului au căutat, pe cît le-a stat în putință, să axeze activitatea în raport cu noile cerințe, înainte de toate preconizînd o tactică revoluționară multilaterală. În schimb, unele elemente de factură intelectuală din conducerea partidului, neputînd depăși condiția *legalismului excesiv*, cantonat la preocupări subordonate strict acestei tactici, au limitat, implicit, și munca partidului, avansînd idei cu privire la apropierea de liberali sau chiar a trecerii unora în Partidul Național Liberal². Astfel, începînd cu anul 1897, dar mai ales în 1898 și 1899, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România a fost cuprins de puternice frămîntări, de ample discuții referitoare la stabilirea liniei politice a partidului în raport cu sarcinile noi, sporite ce stăteau în fața partidului și care s-au repercutat, într-o formă, sau alta, asupra evoluției sale generale.

Pentru a înțelege mai bine situația în care se afla partidul în acea vreme, substratul dezbaterilor, considerăm necesar a preciza cîteva fapte mai importante. Înainte de toate se impune constatarea că după Congresul din 1898 au avut loc unele manifestări muncitorești care au dus la întărirea organizațiilor socialiste, a celor profesional-sindicale, cît și sporirea influenței partidului în mediul sătesc prin cluburile socialiste țărănești. Pe de altă parte, au avut loc și unele acțiuni care au afectat întrucîtva munca partidului, exprimînd, în bună măsură, neînțelegeri între Consiliul general și organizația de București³, iar pe plan mai larg între Consiliu și organizațiile locale ale partidului. În aceeași ordine de idei, trebuie amintit că, Consiliul general a extins activitatea partidului în campaniile electorale, văduvind, în bună măsură, alte domenii din munca sa. Participarea, la începutul lunii noiembrie 1898, în unele centre la alegerile comunale alături de liberali (Birlad, Galați, Iași, Ploiești) ca și discuțiile avute între unii conducători socialiști și reprezentanți ai liberalilor pe tema fuziunii cu aceștia, au ridicat noi probleme în fața partidului. Ele au fost reliefate și de rezistența tot mai activă a numeroși muncitori aflați în

² Problema trecerii unor socialiști de factură intelectuală la P.N.L. a suscitat ample dezbateri în epocă, îndeosebi în coloanele publicațiilor; „Lumea nouă” și „România muncitoare”, „Revista ideii”, „Adevărul” „Noua revistă română”, „Constituționalul”, „Epoca” etc. ca și preocupări istoriografice, adiacente, dar unele tributare analizei științifice a fenomenului respectiv. A se vedea; C. Dobrogeanu Gherea, *Studiu critic asupra socialismului în România*, Edit. Tip. Speranța, București, 1900, p. 28—34; C. Graur, *Din istoria socialismului român*, Tip. coop. Poporul, București, 1911; I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă, 1881—1900*, Edit. Adevărul, București, (1932), p. 303—339; C. T. Petrescu, *Socialismul în România. 1835—1940*, Biblioteca socialistă, București, 1945, p. 138—152; *Mișcarea muncitorească din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1965, p. 409—427; N. Copoju, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România 1900—1910*, Edit. științifică, București, 1966, p. 58—59; Ion Iacoș, *Partidul muncitorilor din România în viața social-politică a țării 1893—1910*, Edit. politică, București, 1973, p. 19—21; Z. Ornea, *Poporanismul*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 62—68, 277—283; *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870—1900)*, Ediție, prefață și note de Tiberiu Avramescu, Edit. Minerva, București, 1975, p. 278—295, 465—470, 500—503; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, p. 49—51, 59—60.

³ La 12 aprilie 1898 s-a înființat Noul Club social-democrat, în rîndurile căruia puteau intra muncitori de toate profesiunile care erau cetățeni români indiferent de naționalitate. Prin organul de presă „Trompeta socialistă” s-a combătut legalismul excesiv al Consiliului general (*Presa muncitorească și socialistă din România, 1890—1900*, Edit. politică, București, 1964, p. 690—699).

fruntea Cluburilor față de tactica electorală a Consiliului general⁴. În articolul *Ziarul „Adevărul” și noi*, Ioan Nădejde a explicat faptul că au sprijinit în alegeri „aripa stingă a liberalilor”, dar prin aceasta nu înseamnă că „încetăm de a fi socialiști și partid deosebit de liberali”⁵. Un alt element, semnificativ pentru starea financiară a partidului, l-a reprezentat transformarea ziarului zilnic „Lumea nouă” în organ săptăminal, începînd cu 22 noiembrie 1898. De aici noi discuții în jurul tipografiei partidului, a situației fondului de propagandă și a hotărîrii Consiliului general de a continua editarea, cu mari sacrificii, a organului săptăminal al partidului⁶. Iată, schițate, un grup de probleme care priveau în mod direct viața de partid, frământările interne din organizații ce se cereau a fi clarificate și rezolvate în cel mai scurt timp.

Alte fenomene și manifestări aveau loc în afara rîndurilor organizate ale clasei muncitoare dar care afectau și mai dureros partidul. Ne referim la complexul de măsuri arbitrare și samavolnice luate de guvernul liberal, începînd cu 23 ianuarie 1899, contra partidului prin arestarea lui I. Th. Banghereanu, membru în Consiliul general, a lui T. V. Ficșinescu, a altor militanți sau muncitori socialiști, închiderea cluburilor socialiste țărănești, arestarea a sute de țărani în județele Olt, Vlașca, Teleorman, Giurgiu, Vilcea, Iași, Roman, intentarea de procese și condamnarea lor nedreaptă, expulzarea unor muncitori socialiști ce nu aveau cetățenie română⁷, ampla campanie demagogică contra mișcării muncitorești și socialiste, îndeosebi a organizației bucureștene. În *Comunicatul* din 14 februarie 1899, Clubul muncitorilor din București respingea aserțiunea mincinoasă burgheză cu privire la starea organizației, precizînd că aceasta „este pe cale a se organiza și mai puternic la adăpostul Constituției și legilor țării care garantează tuturor cetățenilor dreptul la întrunire și asociație”⁸. În numeroase articole, în adunări muncitorești s-a luat poziție față de actele restrictive ale guvernărilor îndreptate împotriva mișcării muncitorești, a partidului clasei noastre muncitoare.

La toate acestea s-au adăugat efectele negative ale crizei economice (mai ales financiară) care se făceau tot mai simțite asupra maselor muncitoare, îndeosebi a celor din mica industrie, determinînd puternica mișcare

⁴ Presa conservatoare „Epoca”, „Timpul”, „Dreptatea”, ca și unele publicații locale vorbeau de „înglobarea socialiștilor în partidul liberal” („Lumea nouă”, an V, seria a II-a, nr. 2 din 29 noiembrie 1898). Și G. Diamandi în, *Socialiștii și criza liberală*, vorbea de legătura dintre „Partidul liberal și masele muncitoare” (*Idem*, nr. 9 din 17 ianuarie 1899). La sfîrșitul lunii decembrie 1898 a avut loc, la București, o consfătuire intimă „pentru a discuta — după cum preciza C. Dobrogeanu-Gherea — criza prin care trece Partidul Socialist” (C. Dobrogeanu-Gherea, *Correspondență*, Ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin, Edit. Minerva, București, 1972, p. 8).

⁵ „Lumea nouă” an V, nr. 7 din 3 ianuarie 1899; Vezi și D. Kogălniceanu și socialiștii. (*Idem*, nr. 2, din 29 noiembrie 1898).

⁶ O serie de intelectuali socialiști sau simpatizanți socialiști ca; A. Bacalbașa, C. D. Anghel, I. Teodorescu, B. Brănișteanu, E. D. Fagure, C. Graur, St. Petică etc., au început să lucreze mai ales după 1895 la „Adevărul”, „Românul”, „Țara”, „Dreptatea”, „Epoca”, colaborînd tot mai rar la ziarul partidului muncitorilor „Lumea nouă”. (I. C. Atanasiu *Op. cit.*, p. 322—325).

⁷ În baza legii asupra străinilor din 7 aprilie 1881, guvernul liberal a expulzat, la începutul anului 1899, 17 evrei născuți în țară, dar fără cetățenie română. Unii dintre ei au fost membri ai partidului sau au avut legături cu acesta; S. Edelstein, N. Grünberg, D. Iancu, I. Kalber, W. Gutman. (C. Graur, *Clîmba înși*, Edit. Adevărul, București, 1931, p. 68—85). Vezi și Gheorghe Matei, *Cluburile socialiste la sate, 1898—1899*, Edit. științifică, București, 1968, p. 124—157.

⁸ „Lumea nouă”, an V, nr. 13 din 14 februarie 1899.

a meseriașilor, speculată abil de conservatori⁹. Criza economică a determinat o însemnată fluctuație a muncitorilor în căutarea unui loc de muncă, cu o remunerație aptă să asigure, condiții de întreținere a lor și a familiilor acestora, ceea ce au dus la scăderea numărului muncitorilor organizați.

Retragerea lui Ioan Nădejde din conducerea Consiliului general al partidului și din aceia de redactor general al ziarului „Lumea nouă” a provocat o profundă impresie în rândurile maselor muncitoare. Personalitatea lui Ioan Nădejde era binecunoscută, apreciat și stimat ca un militant de seamă, intransigent și hotărît, un gânditor profund, om de știință multilateral, ca unul care timp de peste 20 de ani a adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din România¹⁰. În comunicatul dat publicității la 21 februarie 1899, sub titlul *Retragerea mea*, el a explicat această hotărîre și prin aceea că „între mine și șefii culți ai partidului nu mai este potrivire de idei; de asemenea pentru că nu mă împac nici cu muncitorii”. Date fiind condițiile din mișcare, ca și situația politică generală, I. Nădejde considera că „în asemenea vremuri de grea cumpănă”, trebuie să se afle la conducerea partidului un om care „să se simtă în desăvirșită înțelegere atât cu șefii, cât și cu soldații”. Or, o asemenea cerință în împrejurările date era imposibil de realizat de către militantul ce fusese pînă atunci în fruntea partidului. După ce a explicat unele puncte de vedere, cu privire la situația mișcării și a partidului, poziția sa față de marile probleme ale societății românești și ale relațiilor sale externe, Ioan Nădejde conchide: „Partidul trebuie să se organizeze din nou și să se hotărască tactica pe viitor: dar eu nu mai pot fi omul situației. Trebuie la împrejurări noi și oameni noi”¹¹. Realismul lui Ioan Nădejde ne apare și mai de înțeles, dacă avem în vedere deosebirile de păreri în partid și în Consiliul general nu numai în probleme de tactică ci și în ceea ce privește orientarea generală a partidului. A doua zi, într-un interviu acordat ziarului „Adevărul”, din 23 februarie 1899, el și-a exprimat increderea în cadrele proletare din partid, în capacitatea lor revoluționară, precizînd că „sper că partidul se va reorganiza după plecarea mea și va continua mai departe lupta începută”.

Odată cu retragerea lui Ioan Nădejde din partid, cu arestarea, mai înainte, a lui I. Th. Banghereanu, cu participarea tot mai sporadică la activitatea Consiliului General al Partidului a lui V. G. Morțun, I. C. Atanasiu (la Galați) și I. Tabacovici s-a produs, ceea ce putem denumi, *criza de conducere în partidul clasei muncitoare din România*. În legătură cu aceasta, ziarul „Lumea nouă” a publicat în cursul lunilor martie și aprilie

⁹ Mîșcarea meseriașilor, avînd în frunte pe deputatul conservator Iancu Brătescu, s-a dezvoltat pe fondul nemulțumirilor acumulate de concurența marelui industriu din importul fabricatelor străine. Criza economică a adîncit criza micii industrii și a meșteșugarilor, ceea ce a dus la adoptarea, în 1902, a legii meseriilor (*Lupta clasei muncitoare din România împotriva corporațiilor (1902—1908)*, în „Anale de istorie”, nr. 5 1962).

¹⁰ *O proeminentă figură a socialismului din România: Ioan Nădejde (1854—1928)*, în „Revista de istorie”, nr. 11/1979, p. 2123—2148.

¹¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 652—654. Mai tîrziu, în 1924, Nădejde avea să precizeze, din nou, că nu s-a înțeles cu elementele culte „care tot stăruiau în ideea de a trece la liberali, măcar că aceștia se arătaseră atât de reacționari ca și conservatorii” (Ioan Nădejde, V. G. Morțun, Inst. de arte grafice „Speranța”, București, 1924, p. 8).

1899 mai multe articole, care, într-o formă sau alta, surprindeau fenomenul de criză prin care trecea partidul și mișcarea muncitorească, datorită multitudinii de factori menționați mai sus¹².

Dându-și seama de situația creată în conducerea partidului prin descompletarea Consiliului general, adunarea generală a Clubului muncitorilor din București, întrunită în ziua de 27 februarie 1899, a hotărât preluarea frânelor conducerii partidului și a ziarului „Lumea nouă”, pînă la convocarea Congresului general¹³. În felul acesta, Clubul muncitorilor din București, cea mai puternică organizație politică a proletariatului din țara noastră, a jucat un rol de mare importanță în menținerea rîndurilor organizate ale clasei muncitoare, a partidului și în afirmarea unitară a luptei revoluționare a muncitorimii române. Evenimentul, implicînd resorturile întregii mișcări și perspectiva acesteia, a fost menționat și în *Darea de seamă* a Clubului muncitorilor din București pe anul 1898—1899, unde se sublinia faptul că, începînd cu februarie 1899, „ni s-au pus sarcini noi: *conducerea politică a partidului și gazetei*”¹⁴.

Pentru a putea conduce întreaga mișcare muncitorească, Comitetul executiv al Clubului muncitorilor a orgaizat noi întruniri în București și în țară, iar în cadrul adunării generale din 30 martie 1899, s-a hotărît convocarea *Congresului partidului*, inviînd toate organizațiile politice și profesionale din București și din țară să se pregătească temeinic pentru acest eveniment, deoarece Congresul va trebui să ia hotărîri importante „pentru reîmputernicirea *Partidului Muncitorilor*”¹⁵. În fruntea activității centrale a partidului s-au aflat I. C. Frimu, Al. Ionescu, C. Z. Buzdugan, Niță Ionescu, Iosif Nădejde-Armașu, iar în organizațiile locale după cum urmează: *București*: V. Anagnoste, Al. Georgescu, N. Acelenescu, Al. Constantinescu, V. Prescurea; *Iași*: Max Vecsler, Gh. Petrovici, I. Vecemar, L. Gherlter; *Ploiești*: I. Botez, St. Gheorghiu; *Galați*: N. F. Ionescu, Al. Constantinescu-Garibaldi; *Bîrlad*: G. N. Darie, I. Florescu; *Piatra Neamț*: Andrei Panait; *Alexandria*: I. Marinescu, C. Georgescu; *Tulcea*: I. Tulceanu, Al. I. Borlacov; *Buzău*: I. Neagu Negulescu etc.

Din analiza documentelor mișcării noastre muncitorești (apeluri și manifeste, moțiuni și rezoluții, articole în presă, corespondență) se des-

¹² În articolul *Vremuri grele*, V. G. Morțun, în mod exagerat, scria că „partidul e la pămînt. A se tăinui acest adevăr, ar fi o supremă crimă”. La rîndul său, C. Z. Buzdugan, în *Convorbiri despre reorganizare*, vorbea despre „criza prin care am trecut și trecem încă din punctul de vedere al organizării noastre politice în cluburi și partid”, iar Iorgu Ionescu preciza că „Nu trebuie să negăm că în prezent partidul nostru trece prin niște împrejurări mai mult sau mai puțin critice”. Și I. C. Frimu, în articolul *Să ne dăm seama*, menționa; „criza prin care trece astăzi Partidul Muncitorilor se comentează în multe feluri și sub diferite forme” („Lumea nouă”, an V, nr. 16, 19 și 21 din 8 și 28 martie, 11 aprilie 1899).

¹³ *Contribuția Clubului muncitorilor din București la afirmarea principiilor de organizare și de luptă a proletariatului din România în anii 1899—1901*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie” nr. 9/1972, p. 293—298.

¹⁴ *Clubul muncitorilor din București, Darea de seamă și bilanșul de venituri și cheltuieli ale Clubului și secției de ajutor de la 1 martie 1898—28 februarie 1899*, Tipografia „Lumea nouă”, București, 1899, p. 3.

¹⁵ „Lumea nouă” an V, nr. 21 din 11 aprilie 1899. Comisia pentru congres era formată din V. G. Morțun, Niță Ionescu și C. Z. Buzdugan, corespondența urmînd a fi trimisă pe adresa acestuia din urmă, la sediul Clubului din str. Doamnei nr. 9. Tot la 30 martie 1899 s-a validat hotărîrea de afiliere a Noului Club Social-Democrat la Clubul muncitorilor din București, și lansarea manifestului *Către Clubul muncitorilor din Capitală* („Trompeta socialistă”, an I, nr. 26 din 4 aprilie 1899).

prinde concluzia că începînd cu luna februarie 1899, cînd se declanșează criza de conducere în partid, acesta a purtat denumirea de *Partidul Muncitorilor din România*. Noua titulatură reflecta orientarea pe care Comitetul general al Clubului muncitorilor din București o imprina partidului, năzuința și hotărîrea cadrelor proletare de a-și apăra statul major, a menține linia de conduită revoluționară a partidului. Schimbarea denumirii partidului se dorea și ca o detașare față de tactica de pînă atunci, o accentuare a caracterului muncitoresc al partidului, o diminuare a încrederii față de intelectuali în a le încredința friele de conducere. Munca politico-ideologică a fost de-a dreptul pasionantă căci, spre deosebire de alte congrese, cel de acum concentra în mai mare măsură cadrele proletare care doreau ca forumul muncitoresc să fie mai mult decît un moment de referință pentru partid.

Întreaga activitate pregătitoare a congresului s-a desfășurat sub semnul mobilizator al manifestului *Sîntem și rămînem*, lansat la 28 martie 1899, magistrală sinteză a hotărîrii clasei muncitoare și a cadrelor muncitorești din partid de a continua cu orice preț, lupta revoluționară contra nedreptăților sociale, pentru idealul socialist. Documentul, semnat de Alexandru Ionescu, dezvăluie în fața muncitorimii și a opiniei publice, tendința unor membri ai partidului, deși nominalizați ei erau V. G. Morțun și G. Diamandi, care cereau „ca membrii partidului socialist să treacă în Partidul Liberal pentru a forma o așa zisă *stîngă liberală*”, și, astfel, să împingă acest partid pe calea unor reforme necesare maselor largi populare. Asemenea idei erau combătute din capul locului, deoarece ele exprimau poziția „unor politicieni sau naivi, sau de rea-credință”, căci Partidul muncitorilor reprezenta interesele marilor mase muncitoare de la orașe și de la sate, pe cînd P.N.L. era exponentul burgheziei, al claselor avute, că între cele două partide politice, între proletariat și burghezie existau deosebiri fundamentale de interese, contradicții ireconciliabile. Dacă unii intelectuali socialiști, arăta Al. Ionescu, doreau să treacă la liberali, n-aveau decît s-o facă, dar muncitorimea conștientă din România rămînea la postul său, în partidul său de clasă, revoluționar. „Noi — se spunea în manifest — nu putem să renunțăm la partidul și la idealul nostru. Sîntem muncitori socialiști și vroim să rămînem ca atare, căci interesele noastre, și politice, și economice, nu ne îngăduiesc să fim altfel. Iar dacă unora le pare că idealul nostru e prea îndepărtat, nu pot aștepta să vadă răsărînd razele frumoase și strălucitoare ale soarelui-ideal, se pot duce, se pot reîntoarce la matca lor. Noi sîntem și rămînem soldați credincioși ai steagului roșu al proletariatului internațional și în această direcție vom lupta”¹⁶.

Etapa premergătoare congresului (martie — 20 aprilie), deși scurtă, a permis dezbaterile problemelor care frămîntau partidul, și mai ales a formelor, metodelor și căilor de activitate în rîndurile muncitorimii. Conduita generală a militanților socialiști a fost aceea de a acționa cu toate forțele pentru menținerea partidului politic al clasei muncitoare din România, a unității sale organizatorice, politice și ideologice.

¹⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, p. 662—663, Vezi și *Alexandru Ionescu*, studiu și antologie de V. G. Ionescu, Edit. politică, București, 1970, p. 190—192.

În articole ca : *Să ne pregătim pentru congres, Datoria noastră, Convorbiri despre reorganizarea, Un congres, Partidul Muncitorilor, Cum trebuie să lucrăm, Să ne facem datoria, Congresul nostru, Cu privire la congres, Al VI-lea Congres al Partidului Muncitorilor, O lămurire* s-au evidențiat eforturile depuse pentru ca muncitorii să cunoască gama largă de probleme ce urmau a fi dezbătute, opiniile concentrate asupra efortului general, pentru întărirea partidului. „De datoria organizațiilor socialiste care țin de Partidul Muncitorilor — seria „Lumea nouă” — e să facă a fi reprezentate a acest însemnat congres. De datoria tuturor prietenilor, care au contribuit moralmente și materialmente pentru intruchiparea și ducerea înainte a mișcării muncitorești e să ia parte la Congres ... Sperăm deci că nimeni dintre prietenii noștri din țară și din Capitală nu va rămâne indiferent și că delegații se vor pregăti să-și spună limpede cuvântul, părerea lor. E timpul de a porni o acțiune serioasă și puternică. Așteptăm să-i vedem pe toți la lucru pentru binele *partidului*, pentru mersul înainte a ideii”¹⁷.

Militanții socialiști îndeosebi Al. Ionescu, C. Z. Buzdugan și I. C. Frimu dar și Iorgu Ionescu, Al. Georgescu, Max Vexler și alții au abordat sub diferite fațete nu numai aspectele organizării partidului, ci și cele de tactică, combătînd pe aceia care considerau în mod eronat că „această criză trecătoare e falimentul socialismului din România ... Criza se mărginește la aceia care aveau conducerea mișcării și pentru mine — declara C. Z. Buzdugan — ea nu este decît perioada de nedumerire, de răzgîndire care prevede o schimbare de tactică, atunci cînd noi împrejurări cer noi mijloace de luptă”¹⁸. Aceasta nu înseamnă că schimbarea întrucîtva a tacticii, va duce și la schimbarea principiilor. Dimpotrivă. „Nu de fondul prim al ideilor lui Marx și Engels vreau să mă ating — declara un corespondent — ci de amănunțimile tacticii”. Ca atare, atenția principală trebuia îndreptată spre adaptarea și mai bine a programului la realitățile românești „un program minim pentru *tactica socialistă*, așa cum experiența ne-a arătat că trebuie să fie”¹⁹.

Cu mult realism, I.C. Frimu, în studiul *Să ne dăm seama*, a analizat starea partidului, slăbiciunile care se manifestau „din cauza neînțelegerilor de tactică”, cit și a unor chestiuni ivite între „pătura cultă” și muncitori. Chestiunea era de mare actualitate, deoarece, datorită atitudinii negative a unor intelectuali a început să se manifeste tot mai deschis rezerve față de ei. Frimu sesizînd acest fapt, a pus factorii de răspundere în gardă. Datorită eforturilor depuse de cadrele revoluționare, „aceste învinuiri (la adresa intelectualilor) încep a scădea și *există* o tendință foarte puternică pentru ca cele două pături să se respecte una pe alta și să se convingă că una fără alta nu pot forma o serioasă mișcare munci-

¹⁷ „Lumea nouă”, nr. 21 din 11 aprilie 1899. „Cred că acest congres — se preciza într-o scrisoare din Iași — va fi cel mai însemnat, ca unul ce va hotări modul de a lucra în viitor” (*Idem*, nr. 21 din 11 aprilie 1899).

¹⁸ *Idem*, nr. 16 din 8 martie 1889. „De ce oare să nu recunoaștem că tactica de pînă acum a fost oarecum greșită — spunea Iorgu Ionescu — cînd însuși d. Ioan Nădejde spune acest lucru în articolul prin care își motivează retragerea? De ce oare această credință în calea de pînă acum, cînd experiența ne-a arătat că a avut ripe?” (*Idem*, nr. 21 din 11 aprilie 1899).

¹⁹ *Idem*, nr. 20 din 4 aprilie 1899. „Să ne mărginim cererile noastre la reforme care pot avea o aplicare imediată, căci altfel vom risipi atîtea forțe muncind la ridicarea unui ideal fără ca să avem cărămizile”. (*Idem*, nr. 20, din 4 aprilie 1899).

toare". Frimu saluta faptul că „muncitorimea conștientă, răzlețită un moment, și-a strins rindurile... Această unire a muncitorimii sperăm că va da imbold păturii culte ca să-și strângă și ea rindurile și în deplin acord să lucrăm pentru ridicarea clasei muncitoare”²⁰.

Convocarea congresului partidului, ampla dezbateri pregătitoare din care nu am reprodus decât o mică parte, preocuparea constantă de a da mișcării o conduită unitară demonstrau interesul și răspunderea militanților revoluționari pentru viitorul mișcării socialiste, a partidului muncitorilor din România. În pofida tuturor greutăților, partidul se prezenta unitar în fața forumului său general, delegații, în marea lor majoritate, fiind hotărâți a acționa cu toate forțele pentru întărirea și mai mult a rindurilor organizate ale clasei muncitoare, a statului major al proletariatului din România. Lucrările congresului s-au desfășurat la București, în strada Doamnei nr. 9, în zilele de 20—22 aprilie 1899, în prezența a 43 delegați ai organizațiilor socialiste și sindicale din Alexandria, Bîrlad, București, Galați, Iași, Ploiești, Roman, Tulcea etc. Sub titlul *Al VI-lea Congres al Partidului Muncitorilor din România* ziarul „Lumea nouă” a redat integral dezbaterile din cele trei zile ale celui mai furtunos congres muncitoresc din țara noastră, deschis de C. Z. Buzdugan, membru al Comisiei de organizare a Congresului. Delegații, după discuții prealabile, au dezbătut cu mult realism și responsabilitate următoarele probleme: situația partidului; tactica și programul său de acțiune; organizarea profesional-sindicală; activitatea electoral-parlamentară²¹.

Locul central în congres l-a ocupat *situația partidului, tactica și programul său de acțiune*. Raportorul, G. Diamandi, bazindu-se în cea mai mare parte pe ideile expuse în broșura *Doctrina și tactica socialistă*, a căutat, în pofida evidenței, „să argumenteze” că „la noi nu sînt condițiuni social economice pentru socialism”. Neținînd seama de realitățile social-economice, de progresele dobîndite pe calea dezvoltării relațiilor capitaliste, a industriei naționale și, deci, de creșterea numărului proletariatului (cifre prezentate de C. Antonescu chiar în congres)²², Diamandi a expus în fața Congresului un tablou lipsit de realism, menit să ducă la formularea concluziei false a necesității transformării partidului clasei muncitoare într-un partid democrat-burghez. Asemenea idei, împărtășite de V. G. Morțun, de P. Carovici, T. Georgescu, Gr. Vasiliu dar și de alți intelectuali socialiști (I. C. Atanasiu, Al. G. Radovici) chiar dacă nu erau la congres, au dus la formularea unei moțiuni (adoptată cu 16 voturi din 43) prin care partidul ar urma să fie denumit de Partidul Național Democrat. Această propunere, apreciază Morțun într-un interviu acordat ziarului „Adevărul” din 15 februarie 1900, imediat după trecerea sa la liberali, a „fost apoi zădărnicită de cîțiva socialiști care tot mai au iluzia că actualmente în România poate exista un partid socialist”. Viața a

²⁰ I. C. Frimu, studiu și antologie, de Nicolae Petreanu și Dan Baran, Edit. politică, București, 1969, p. 118—120.

²¹ „Lumea nouă”, an V, nr. 23, 24, 25, 27, 28 și 29 din 25 aprilie, 2, 9, 23, 30 mai și 5 iunie 1899; A se vedea *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, p. 676—720; „Anale de istorie”, nr. 2/1982, p. 132—133.

²² În raportul privind organizarea profesional-sindicală se arăta că numai în București se aflau în jur de 41000 lucrători și 9000 funcționari comerciali. („Lumea nouă”, an V, nr. 29 din 5 iunie 1899).

demonstrat că partidul n-a fost deloc o „iluzie”, ci o realitate bine conturată, manifestându-se sub diferite forme în viața social-politică a țării. Prin atitudinea lor, *Morțun și Diamandi, s-au pus în afara Partidului muncitorilor*, nemaiuind parte la nici una din manifestările sale.

Împotriva tezelor formulate de G. Diamandi s-au ridicat cu energie marea majoritate a delegaților care au reafirmat hotărîrea lor și a organizațiilor reprezentate pentru menținerea partidului clasei muncitoare, ca partid revoluționar, al cărui obiectiv fundamental rămînea făurirea socialismului pe pămîntul României. Ei s-au opus cu toate puterile acțiunii lichidatoare „demonstrînd rațiunea de a fi a mișcării socialiste și în România”²³. Un rol de mare importanță în această direcție l-au avut C. Z. Buzdugan, I. C. Frimu, V. Prescurea, Al. Georgescu, Iosif Nădejde, Al. Constantinescu, I. Vecemar, N. Alecescu, care au apărut principiile revoluționare ale partidului, menirea sa nu numai în organizarea politică și profesională a muncitorilor și în conducerea luptelor sociale, ci și în apărarea intereselor generale ale maselor muncitoare de la orașe și de la sate. „*Partidul socialist nu e numai al proletarilor, ci al tuturor celor ce muncesc și sînt exploatați*”. De aceea, „*Partidul socialist are menirea de a organiza această muncitorime crescîndă, formînd cu ea un partid din ce în ce mai puternic, partid de clasă, care să exerciteze pe lucrători și să-i pregătescă pentru cucerirea puterii politice*”²⁴.

Prima parte a lucrărilor *Congresului Partidului Muncitorilor din România*, a luat sfîrșit la 22 aprilie 1899, cu mențiunea ca acestea să fie reluate la 27-29 iunie 1899. Dezbaterile din congres au evidențiat cu claritate faptul că partidul proletariatului din România a depășit cu succes „criza de creștere” de care era cuprins, a ieșit triumfător din marea confruntare cu sine însuși, cu aparatul de stat burghezo-moșieresc. Vorbînd despre starea partidului și evoluția lui ulterioară, Ioan Nădejde avea să scrie în 1924 că „oricine poate să vadă și să înțeleagă că mișcarea socialistă *politică* n-a încetat”²⁵. Congresul a risipit starea de incertitudine, a pus în lumină hotărîrea majorității de a merge înainte, cu o tactică mai adaptată realităților românești, izolînd, treptat, elementele intelectuale și pe cei cîțiva muncitori rătăciți pentru moment de partid, de mișcarea muncitorească. Marea majoritate a delegaților au respins categoric încercarea unor elemente intelectuale de a da alt curs și altă structură partidului, organizării politice și profesionale a clasei muncitoare. Prin atitudinea lor energetică și demnă, dînd dovadă de maturitate politică și realism delegații au reafirmat principiile revoluționare ce trebuiau să călăuzească partidul în activitatea sa. Mai presus de orice ei au apărut și consolidat *unitatea* partidului, *unitatea* rîndurilor organizate ale muncitorimii din țara noastră. Opoziția dirză a celor rămași credincioși idealurilor socialiste a făcut imposibilă schimbarea orientării partidului, a drumului său de luptă revoluționară. Congresul a încheiat, în același timp, actul retragerii din partid a unor intelectuali (V. G. Morțun, G. Diamandi, Al. G. Radovici), urmînd, la 9 februarie 1900, să oficializeze întrarea la

²³ Clubul Muncitorilor din București, *Dare de seamă de mersul moral al Clubului pe anul 1899—1900*, București, 1900, p. 7.

²⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 689, 691.

²⁵ Ioan Nădejde, V. G. Morțun, p. 23; Vezi și Z. Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 217—236.

liberali, cu ocazia unui banchet dat în onoarea lui D. A. Sturdza, în sala „Libertafel”²⁶.

Munca organizatorică, politică și ideologică desfășurată în perioada 23 aprilie — 28 iunie 1899 s-a reflectat pozitiv asupra întregului partid. În apelul, intitulat semnificativ, *Trăiască socialismul*, din 25 aprilie 1899, se aprecia că „Partidul socialist este și va trebui să rămână un partid al clasei muncitoare, luptând neconținut în contra tuturor partidelor clasei stăpînitoare pentru a le impune acordarea de reforme necesare ridicării clasei muncitoare din actuala stare de robie politică și economică . . . Să facem zid de apărare în jurul steagului roșu, căci el e simbolul suferințelor noastre, el redesteaptă în noi speranțele unui viitor de dezrobire”²⁷. Întreaga activitate desfășurată a contribuit la înlăturarea balastului ce trăgea înapoi partidul, la întărirea rolului conducător al cadrelor proletare în conducerea partidului, la unificarea punctelor de vedere asupra programului și tacticii de luptă a statului major al clasei muncitoare. Conform hotărîrii Congresului Partidului Muncitorilor din România, din 22 aprilie 1899, lucrările trebuiau continuate. Întrucît Comisia însărcinată în acest scop n-a întreprins nimic în direcția pregătirii celei de a doua faze a congresului, la propunerea delegatului din Bîrlad, G. N. Darie, a avut loc în ziua de 26 iunie 1899 o ședință a Comitetului general al Clubului muncitorilor din București. Cu acest prilej, cei prezenți au hotărît reluarea lucrărilor congresului în ziua de 29 iunie sub forma unei consfățuiri sau Conferințe. O comisie formată din C. Z. Buzdugan, I. C. Frimu și G. N. Darie avea menirea de a lua măsurile necesare pentru convocarea delegaților din București și a celor din provincie, alcătuirea ordinei de zi și a materialelor ce urmează a fi supuse discuției.

În ziua de 29 iunie 1899, la sediul Clubului muncitorilor din str. Șelari nr. 7, s-au deschis lucrările Conferinței socialiste din România, la care au participat peste 50 de delegați, majoritatea din Capitală. Din pricina timpului scurt a fost cu neputință a se invita mai mulți delegați, mai ales din provincie. În afara membrilor partidului au participat și unii simpatizanți socialiști, ca: Ion Teodorescu, Panaît Zosin. Președinte al Conferinței a fost ales C. Z. Buzdugan, iar secretar V. Arin. În urma unor discuții prealabile, cei prezenți au fixat următoarea ordine de zi: 1. Propaganda socialistă la orașe; 2. Propaganda socialistă la sate; 3. Gazeta partidului²⁸.

Lucrările propriu-zise ale Conferinței au fost precedate de *Discuția generală*, care a avut menirea să clarifice și să decidă modul de activitate a Partidului Muncitorilor, organizarea politică și profesională, propaganda socialistă în rândurile muncitorilor și țăranilor. Printr-o scurtă cuvîntare, C. Z. Buzdugan, a precizat în fața delegaților, scopul Conferinței, acela de a continua discuția începută în Congresul din aprilie asupra tacticii

²⁶ I. C. Atanasiu, *Op. cit.*, p. 303—306.

²⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, p. 722; vezi și Alexandru Ionescu studiu și antologie de V. G. Ionescu, p. 192—195. „A părăsi terenul luptei de clasă, care constituie piedestalul teoriei socialiste, a lepăda internaționalismul clasei muncitoare . . . — se preciza în apel — înseamnă a trăda interesele mari ale clasei muncitoare”. În același spirit mobilizator au fost lansate manifeste și de către cluburile muncitorilor din Ploiești, Iași, Galați, Bîrlad, s-a desfășurat o susținută activitate printre țărani în județele Mehedinți, Vlașca, Olt, Vâlcea, Teleorman, o bogată muncă politico-ideologică, depunînd candidați pentru alegerile parlamentare din mai 1899 în mai multe județe ale țării.

²⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 746—756.

partidului, întăririi unității și coeziunii rindurilor organizate ale clasei muncitoare. În cuvîntul său, G. Darie din Birlad a exprimat regretul și indignarea pentru faptul că, comisia însărcinată de ultimul congres nu și-a făcut datoria, n-a convocat delegații organizațiilor partidului din provincie în vederea lucrărilor, cu un cuvînt n-a întreprins nimic pe linia celor hotărîte de Congres. Totodată, el și-a manifestat satisfacția de a putea participa la Conferință, asigurînd pe cei prezenți de atașamentul muncitorilor pe care îi reprezenta la cauza dezrobirii proletariatului, pentru „existența unui *Partid al muncitorilor*”. Condamnînd pe acei ce voiau să facă Partidul Național Democrat, Darie nu accepta în nici un chip ca acesta să se „ridice pe ruinele partidului socialist”. De aceea, precizia militantul din Birlad, „Noi trebuie să căutăm a rămîne socialiști”²⁹.

În ceea ce privește tactica partidului, Darie a apreciat nerealist faptul că s-ar fi neglijat „cu totul educațiunea muncitorilor”, în sensul că „ne-am mărginit a copia socialismul altor state fără a ne gîndi dacă e aplicabil și la noi”, sau că s-ar fi neglijat în aceeași proporție organizarea sindical-profesională, că „am făcut aproape exclusiv politică militantă”. Or, cunoaștem că partidul, militanții săi atît în țară cit și în congrese socialiste internaționale au subliniat necesitatea aplicării principiilor socialiste la realitățile țării în care activau, tactica constituînd expresia acelor condiții. Se pare însă că deși principiul acesta fundamental a fost enunțat și susținut cu ardoare de toți la vremea lor, aplicarea lui a avut de suferit. Aceasta rezulta și din constatarea că majoritatea militanților socialiști în întreaga perioadă februarie—iunie 1899 și, deci, și în cadrul Conferinței considerau că principalul neajuns al mișcării de pînă atunci a fost cel al tacticii; unii ziceau că s-a urmărit prea mult tactica germană, cu accent pe munca politică, parlamentară, iar alții cea franceză, cu organizarea de manifestații și demonstrații de stradă, fără o disciplină riguroasă de partid.

Oricare au fost criticile la adresa tacticii de pînă atunci, trebuie să reținem faptul că *partidul s-a manifestat ca un tot unitar*, a apărat consecvent interesele fundamentale ale clasei muncitoare, țărănimii, ale altor categorii sociale exploatate și nedreptățite. Mai trebuie să reținem și faptul că în perioada de la 1893 la 1889, partidul s-a dezvoltat, structura sa proletară s-a întărit, că în însăși societatea românească au avut loc procese și înnoiri mari care s-au repercurtat asupra mișcării, a necesității îmbogățirii programului și tacticii partidului. Tocmai, ceea ce a înfăptuit Conferința. La rîndul său, C. Z. Buzdugan, referindu-se tot la tactică aprecia că „O dată ce chestiunile fundamentale ne unesc — nu trebuie să ne despartă chestiunile de amănunt”. Tocmai în acest spirit au continuat lucrările Conferinței, în această viziune și-a continuat *unitar* munca partidul. Dar și Buzdugan a considerat că „greșeala cea mai mare a fost practicarea *exclusivismului*”. De aceea, socotea el, în viitor va „trebui să fim și noi toleranți”, sau cum spunea Darie „să fim mai prudenți”. Desigur discuțiile din partid trebuiau să clarifice toate problemele privind viața partidului, dar toleranța de care vorbea Buzdugan avea limitele sale, chiar el a respins exagerările, socotînd că întreaga muncă trebuie desfășurată în așa fel încît să nu afecteze principiile de organizare și programul partidului. La scurtă vreme după aceasta C. Dobrogeanu-Gherea avea să sub-

²⁹ Op. cit., p. 747.

linieze ideea tactică, precizînd că „e adevărat numai că *felul* lucrării, al manifestării socialiste, trebuie să fie altfel, după cum altfel vor fi și rezultatele dobîndite, întrucît altele sînt condițiunile sociale ale țării noastre”³⁰

După cum am menționat mai sus, la Conferință a luat parte și Ion Teodorescu, redactor la „Adevărul” care, deși nu mai făcea parte din partid, era la curent cu frământările din mișcare, avînd strînse și permanente legături cu C. Dobrogeanu-Gherea³¹, cu alți militanți ai partidului³². El a considerat că nu exclusivismul a dăunat mișcării căci, spunea Teodorescu, din această cauză doar C. Mille, a părăsit partidul în 1895. Or, ieșirea lui Mille din partid nu s-a datorat exclusivismului practicat de Nădejde, ci pasiunii sale gazetărești³³. Cauza ar fi, după el, pătura cultă din partid, aflată mai ales în fruntea acestuia cu gîndul de a se alege deputați, consilieri comunali etc., dar dîndu-și seama că astfel de dorinți nu puteau fi realizate au început a părăsi principiile socialiste, ajungînd să propună după cum am constatat mai sus transformarea partidului muncitoresc într-unul național-democrat. Or, conchidea I. Teodorescu, „Partidul muncitorilor trebuie să se mențină prin muncitori”³⁴. Ideea a fost reluată și de alți vorbitori, căci ea constituie cheazășia succesului și a viabilității partidului. „Muncitorii singuri trebuie să fie o forță”, declara lucrătorul tipograf, Alexandru Georgescu. El a cerut întărirea Cluburilor muncitorești, a partidului muncitorilor, unitatea rîndurilor sale, a raportului dintre partid și sindicate: „Organizarea trebuie făcută mai cu seamă economiceste, organizarea politică fiind urmarea celei economice”. Observăm un punct de vedere care va fi reluat în dezbateri, mai ales atunci cînd se va vorbi despre organizarea muncitorilor de la orașe și a țăranilor la sate. Tendința de a așeza greutatea muncii organizatorice pe sindicate era explicabilă, deoarece deși vechiul Consiliu general și congresele anterioare ale partidului au abordat chestiunea întăririi sindicatelor profesionale, lucrurile au rămas cam la suprafață. În cuvîntul său, Panaît Zosin după ce a exprimat încrederea în C. Dobrogeanu-Gherea, socotindu-l „Marx al României”, care se va pronunța, cum de altfel a și făcut-o, ce-i drept mai tîrziu, asupra situației din mișcare, apreciază că unele lipsuri s-ar fi datorat faptului că a lipsit „un mînunchi de muncitori conștienți care să fi putut paraliza la timp greșelile”³⁵. În fond despre ce fel de greșeli era vorba? Observăm că, uneori, căutările pentru neîmpliniri sau pentru a găsi noi mijloace de îmbunătățire a programului, pentru îndreptarea tacticii și adaptarea ei la condiții istorice din pragul veacului mergeau mult prea înapoi și limitativ. De aceea, capetele de acuzare erau unii intelectuali aflați pînă în februarie 1899 în fruntea partidului, care, după cum am spus, au minimalizat întărirea elementului proletar în conducerea partidului. De fapt, era vorba de discrepanța ce se adinea între profilul organizațiilor

³⁰ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 3, Edit. politică, București, 1977, p. 321.

³¹ Lucrarea lui Gherea intitulată *Studiu critic asupra socialismului în România* a fost publicată în ziarul „Adevărul”, la cererea lui I. Teodorescu. (C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 3, Edit. politică, București, 1977, p. 315–342, 536–537). Vezi și Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea*, Edit. politică, București, 1973, p. 183–189.

³² Arhiva I.S.I.S.P., fondul XV, dosar 2345, 2346 și 2437.

³³ Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tînerșea unui socialist*, Edit. politică, București, 1973, p. 348–383.

³⁴ „Lumea nouă”, an. V, nr. 33 din 4 iulie 1899.

³⁵ *Documente din Istoria mișcării muncitorești din România. 1893–1900*, p. 749.

politice și profesionale muncitorești și cel al Consiliului General, format mai ales din intelectuali, neputința acestora de a se adapta la noile cerințe de dezvoltare a mișcării la sfârșitul veacului. Ei n-au știut întotdeauna să desprindă concluzii practice din premisele teoretice, activitatea de zi cu zi a rămas mult în urmă față de principiile teoretice ale socialismului științific. Discrepanța nu mai putea dăinui; ea a fost înlăturată. Delegații în unanimitate, au cerut îmbunătățirea compoziției proletare a organului conducător al partidului, realizarea unei concordanțe, dacă putem spune așa, între structura muncitorească a organizațiilor locale ale partidului și conducerea sa formată pînă în februarie 1899 mai ales din intelectuali. Noua orientare, exprima mai presus de toate dezvoltarea și creșterea partidului, ceea ce făcea necesară îmbunătățirea programului, adaptarea tacticii la noile realități. Ea și-a pus amprenta asupra întregii dezvoltări ulterioare a partidului.

Deosebit de pretioase ni se par punctele de vedere exprimate de Alexandru Ionescu, veteran al partidului, unul dintre cei ce a făcut parte, tot timpul, de la 1893 încoace din Consiliul General. Pornind de la modul în care s-a făcut educația membrilor de partid, de la faptul că propaganda prin ziarul partidului, a broșurilor, conferințelor și altor forme de educație socialistă s-au dovedit insuficiente și uneori cu o slabă eficiență, el a insistat, ca în viitor, să se continue cu mult mai mult și răgdit educația revoluționară a muncitorilor. Referindu-se la intelectualii din partid, așa numita pătură cultă, sau generoasă care a mai făcut obiect de discuție în partid ³⁶, Al. Ionescu a ținut să precizeze că intelectualii intrați în partid, „folosesc mult de la noi, dar și noi folosim mult de la ei, deci sîntem în strînsă legătură cu ei”. Era tocmai ceea ce se petrecea în mișcarea noastră muncitorească, cînd numeroși tineri intelectuali au subscris la ideile socialiste sau au fost influențați de acestea rămînînd toată viața lor democrați convinși, închinîndu-și munca și viața propășirii generale a patriei ³⁷. El a pledat cu ardoare pentru întărirea partidului clasei muncitoare. „Trebuie să ne organizăm politicește, altfel nu vom ajunge bine la scop” ³⁸. Toate luările de cuvînt demonstau că partidul își întărise fizionomia, elementele revoluționare dispunînd de o bază de masă, putînd, astfel, respinge încercările lichidatoriste.

După încheierea discuției generale, s-a trecut la dezbaterile primului punct din ordinea de zi — *Propaganda la orașe*, respectiv modul de întărire a partidului, organizarea muncitorilor în sindicate și cluburi. Raportul prezentat de C. Z. Buzdugan a schițat cîteva direcții de activitate a partidului în acest domeniu: lupta pentru întărirea partidului prin organizarea

³⁶ În anii 1891—1892, în ziarul „Munca” și revista „Critica socială” a avut loc o dezbateră pe tema locului și rolului intelectualilor în mișcarea muncitorească, în partidul revoluționar al proletariatului. Astfel, au publicat articole pe această temă: Gh. A. Teodoru, *Clasa muncitoare și pătura cultă*; Panait Mușoiu, *Pătura cultă*; G. Ibrăileanu, *În chestia păturii culte*; C. Dobrogeanu-Gherea, *Rolul păturii culte în transformările sociale (Vezi constituirea partidului politic al clasei muncitoare din România. P.S.D.M.R. 1893, în „Anale de istorie”, nr. 1/1981, p. 108—110)*.

³⁷ În această direcție am menționa pe Emil Racoviță, Dumitru Voinov, C. I. Parhon, dr. I. Cantacuzino, G. Ibrăileanu, N. Iorga, I. L. Caragiale, C. Mille, Gala Galaction, I. Teodorescu, Isabela Sadoveanu etc. *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870—1900)*, Ediție, prefață și note de Tiberiu Avramescu, Edit. Minerva, București, 1975; Ion Vitner, *Literatura în publicațiile socialiste și muncitorești. 1880—1900*, E.P.L., București, 1966.

³⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 479.

cluburilor muncitorești, organizarea muncitorilor în sindicate sau societăți profesionale, desemnarea unor oameni de încredere în localitățile unde nu se puteau constitui organizații muncitorești. Chestiunea organizării, a extinderii ariei de cuprindere a muncitorilor în partid și în sindicate se impunea cu stringență căci an de an se înființau noi fabrici, erau atrași din mediul rural noi și noi lucrători. Numai în anii 1895—1899, s-au înființat, de exemplu, peste 90 de fabrici și întreprinderi industriale, care au atras un număr însemnat de muncitori³⁹. Legea minelor din 1895 a favorizat și ea dezvoltarea industriei extractive. Ca urmare, cimpul muncii industriale s-a lărgit, a crescut numărul muncitorilor și o dată cu ei, terenul pentru activitatea partidului clasei muncitoare. Chiar la Congresul din aprilie 1899, C. Antonescu, delegat pentru organizarea sindicală, a informat că numai în Capitală se aflau în jur de 50 000 de muncitori și funcționari comerciali. Pentru a se putea menține o legătură strinsă a partidului cu masa muncitorilor s-a propus reînființarea în București și alte orașe mari, a cluburilor pe cartiere muncitorești, respectiv pe sectoare.

Concomitent cu munca organizatorică, raportorul a subliniat necesitatea intensificării propagandei socialiste în rândurile muncitorilor, a educației lor revoluționare, încât „fiecare muncitor socialist trebuie să devină un centru de acțiune socialistă”. Aceștia, printr-o muncă înțeleaptă, aveau menirea să atragă spre partid noi și noi lucrători, să conlucreze cu toți aceia „care din diferite motive nu pot intra direct în mișcare, dar sint gata oricând a ne lua apărarea”. Precizarea avea în vedere pe C. Mille, P. Zosin, I. Teodorescu, C. Graur, B. Brănișteanu și alții care, în momente grele pentru mișcare, s-au aflat alături de muncitori, de partidul lor revoluționar⁴⁰. În ceea ce privește activitatea politică socială a partidului în Raport s-a precizat faptul că ea va trebui subordonată în mai mare măsură organizării politice și profesionale a muncitorilor, propagandei socialiste, muncii culturale și morale, conducerii grevelor și a altor forme de manifestare socială proletară. Lupta politică parlamentară, alegerile, campaniile electorale vor constitui în viitor doar *prilejuri* pentru atingerea obiectivului politic și social. În felul acesta se exprimau anumite rezerve față de întinsele campanii electorale din anii trecuți, fără a renunța însă la ele. Așa se și explică, după cum s-a văzut mai sus, participarea partidului la alegerile din mai 1899, depunerea de candidaturi pentru Colegiul II și III la Cameră. Acestea au fost ocazii de propagandă socialistă, de afirmare a Partidului Muncitorilor în arena politică a țării, indiferent de rezultatul scrutinului⁴¹. „Opera noastră este grea și îndelungată — sublinia Buzdugan—și folosul ei imediat e că dezvoltă conștiința de clasă între muncitori, face conștiente marile mișcări populare, determină curente în mulțime pentru reformele ce se cer, silind astfel clasa stăpînitoare să cedeze. Căci, este evident, a trecut vremea cînd burghezia noastră era utopistă, inconștientă de interesele sale. De acum înainte reformele se vor «impune» mai ales de jos în sus, deoarece stăpînirea, sub orice nume s-ar înfățișa azi, nu va da nimic de bunăvoie muncitorimii”⁴².

³⁹ *Ancheta industrială din 1901—1902*, Industria mare, vol. 1, București, 1904, p. 112—118; *Progresul economic în România 1877—1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 110—111.

⁴⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul XV, dosarele 2247, 2346, 2347.

⁴¹ *Clubul muncitorilor din București. Dare de seamă de mersul moral al clubului pe anul 1899—1900*, București, 1900, p. 8—9.

⁴² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, p. 750.

Discuțiile, la care au luat parte I. C. Frimu, Al. Ionescu, Valenti Florescu, I. Marinescu. P. Zosin, Iosif Nădejde-Armașu etc. au evidențiat hotărîrea Conferinței de a înarma partidul cu o conduită tactică unitară și, în pofida tuturor aceluia care voiau să dea o altă îndrumare partidului, să „*declarăm tuturor că sîntem și vom rămîne socialiști*”. Chiar și numai prin această hotărîre, Conferința și-a atins scopul, reprezentînd un succes enorm pentru mișcare, pentru partid. Despre modul de organizare a muncitorilor în sindicate, raportul dintre acestea și partid s-a subliniat că „în primul loc întemeierea pe bresle trebuie să se facă din punct de vedere al luptei de clasă, adică neprimindu-se patroni în societățile de muncitori și avîndu-se ca scop ajutorarea în caz de greve și lipsă de lucru”, dar să se aibe în vedere și foloasele imediate prin „ajutorul reciproc în caz de boală și moarte”⁴³. În ziarul „Lumea nouă” s-au publicat mai multe articole despre organizarea muncitorimii în sindicate, iar militanții I. C. Frimu, Al. Ionescu, Al. Constantinescu, V. Anagnoste, cărora li s-au alăturat intelectualii socialiști C. Z. Buzdugan, Iosif Nădejde-Armașu, C. Racovski au subliniat necesitatea întăririi partidului, sprijinirea acestuia pe organizațiile politice ale clasei muncitoare, dar și pe o puternică mișcare sindicală.

În România legătura dintre partid și sindicate a fost totdeauna strînsă, ceea ce a împiedicat sciziunea, a înlăturat neutralismul și apolitismul sindicatelor. Vorbitorii au mai susținut necesitatea centralizării sindicatelor, deoarece Uniunea Sindicatului breslelor n-a dat rezultate, a concentrării activității organizațiilor profesionale în jurul Cluburilor muncitorești. Această legătură trebuia realizată prin *oamenii de încredere* și propagandiștii socialiști, care să fie ridicați din rîndurile muncitorilor. Numeroși muncitori membri sau președinți ai Comitetelor unor societăți profesionale — sindicale făceau parte din Comitetele Executive ale Cluburilor muncitorești, asigurînd nu numai legătura, dar și îndrumarea revoluționară, socialistă a muncitorilor. Unii delegați au lansat ideea înființării de cooperative, dar ea a fost respinsă de Conferință. O astfel de atitudine o găsim pe deplin justificată deoarece în acele împrejurări se impunea concentrarea eforturilor și a forțelor proletare iar nu dispersarea lor.

Relația dintre propagandă și organizare a reprezentat altă latură a dezbaterilor. Mai ales I.C. Frimu, C.Z. Buzdugan și Al. Ionescu ținînd seama de experiența de pînă atunci, de neîmplinirile muncii de educare a muncitorilor în spiritul principiilor revoluționare, au chemat la mobilizarea tuturor forțelor pentru dezvoltarea propagandei socialiste, extinderea acesteia în cartierele muncitorești, organizarea de expuneri și conferințe, legate nemijlocit de viața și preocupările maselor, tipărirea de broșuri socialiste, formarea de propagandiști în cadrul Cercurilor de studii sociale etc.

Al doilea punct din ordinea de zi — *Propaganda la sate*, a concentrat și el într-o bună măsură, atenția Conferinței. Raportul aprecia că Partidul Muncitorilor, în pofida ingerințelor autorităților, va trebui să continue munca printre țărani, adaptîndu-și formele de maifestare după împrejurări. Delegații au subscris la ideea formulată în Raport, aducînd noi dovezi ale semnificației propagandei socialiste la sate, a preocupării în continuare a Partidului Muncitorilor față de organizarea țărănimii în cluburi socialiste,

⁴³ Op. cit., p. 751. „Anale de istorie” nr. 3/1981, p. 109—110.

apărarea intereselor și nevoilor țărănimii. Mai mulți delegați au condamnat măsurile restrictive ale autorităților polițienești și jandarmerești contra propagandiștilor socialiști, a arestărilor samavolnice și a intentării abuzive de procese, a dizolvării cluburilor socialiste la sate. Conferința a hotărât că „acțiunea (de organizare și propagandă) la sate trebuie să meargă paralel cu acțiunea la orașe”, deoarece „sătenii au înțeles foarte bine lupta de clasă și necesitatea organizării lor aparte”. Dovada acestui fapt l-a constituit înființarea și activitatea celor peste 300 de cluburi socialiste la sate, lupta țăranilor pentru o viață mai bună, participarea la campaniile electorale.⁴⁴ Vorbitorii, între care Al. Georgescu, Nicolae Păcălă, Gh. Popescu, I. C. Frimu, I. Demetrescu, C. Z. Buzdugan, G. N. Dariu, Andrei Panait, M. Rădulescu au relevat, prin exemple, faptul că țăranii pricep destul de repede procesele sociale, insistând „asupra inteligenței, demnității și puterii de rezistență a țăranilor,” că ei „înțeleg destul de bine teoria luptei de clasă”, că peste tot propagandiștii socialiști au fost „primiți cu dragoste de către țărani”. Ținându-se seama de rezultatele obținute în acest domeniu s-a recomandat ca recrutarea propagandiștilor socialiști pentru munca la țară să fie făcută din rîndurile muncitorilor destoinici intrați de curînd în fabrici și uzine, care mențineau legătura cu satul și cunoșteau direct necazurile țăranilor. De asemenea, propagandiștii puteau fi recrutați din rîndurile meseriașilor (tîmplari, fierari, abagii) care lucrau pentru săteni sau în cartierele periferice ale capitalei și ale orașelor mari. Pentru coordonarea activității socialiste la sate, s-a propus formarea unui Comitet, compus din oameni experimentați, dornici de muncă și care să se ocupe exclusiv de chestiunea țărănească. Era o formă a muncii partidului, folosită cu rezultate bune și în organizarea societăților profesional-sindicale. Unii delegați au propus ca organizațiile din cartierele mărginașe ale Capitalei și ale altor orașe să acționeze cu mai multă energie pentru stringerea legăturilor cu țăranii din satele din împrejurimi. Conferința a recomandat editarea unor broșuri de propagandă în care să se explice țăranilor, în termeni populari, doctrina socialistă, diferite probleme ale societății românești subordonate prosperității întregii națiuni. Ele urmau să fie distribuite gratuit țăranilor, dintr-un fond anume constituit, *fondul broșurilor de propagandă*.

Ultimul punct din ordinea de zi a Conferinței socialiste s-a referit la *Gazeta partidului*⁴⁵. Referatul a fost prezentat de Alexandru Georgescu care s-a ocupat mai mulți ani de administrarea ziarului socialist „Lumea nouă”. El a explicat starea materială precară a publicației socialiste, faptul că au trebuit plătite o serie de polițe, că însăși tipografia partidului a trebuit vîndută. Referentul a schițat modul de reorganizare a publicației, susținerea materială și morală de către muncitori. În acest sens Al. Georgescu a propus ca ziarul să poarte în continuare numele de „Lumea nouă”, avînd ca subtitlu *Organ al Partidului Muncitorilor*. Schimbarea denumirii subtitlului publicației reflecta ancorarea mai temeinică a partidului în problematica muncitorească, năzuința de a rupe cu intelectualii instabili,

⁴⁴ Gh. Matei, *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899*, Edit. științifică, București, 1968; V. G. Morțun, *Cluburile țărănești*, Tip. „Lumea nouă”, București, 1899; Nicolae Deleanu, *Op. cit.*, p. 69—91.

⁴⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, p. 754—756 vezi și N. Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România. 1900—1910*, Edit. științifică, București, 1966, p. 77—78.

nehotărîți, a prelua frinele partidului de către muncitorii revoluționari. Al. Georgescu a cerut tuturor delegațiilor și prin ei întregii clase muncitoare să susțină material și moral ziarul, să trimită corespondențe din fabrici și uzine, de la sate, din activitatea Cluburilor și a sindicatelor muncitorești. La discuții au luat parte I. C. Frimu, Vanda Mihail, C. Z. Buzdugan, G. N. Darie, I. Marinescu, Iuliu Neagu-Negulescu, V. Arin, P. Zosin etc., subscriind punctelor de vedere formulele în Referat. Conferința, un adevărat forum muncitoresc, a hotărît continuarea și dezvoltarea luptei revoluționare a proletariatului, a partidului său politic, apărarea organului central de presă muncitorească. Publicația urma să apară săptămînal, format unic, în 4 pagini, oglindind problemele muncitorești. Pentru țărănime s-a hotărît scoaterea unui supliment săptămînal al ziarului „Lumea nouă”, intitulat *Drepturile țaranului*⁴⁶. Era pentru prima oară din istoria mișcării noastre muncitorești cînd un ziar socialist a editat un supliment exclusiv pentru țărani. Cele două organe de presă, îndeosebi „Lumea nouă”, au avut un rol deosebit de important în reflectarea problematicii muncitorești, în mobilizarea maselor muncitorești la luptă cont a exploatării capitaliste, pentru menținerea unității rindurilor muncitorești, a Partidului revoluționar al proletariatului. De asemenea s-a hotărît ca ziarul să apară sub îngrijirea unui Comitet de redacție îndrumată direct de Comitetul executiv al Clubului muncitorilor din București.

Conform hotărîrii Conferinței gazeta „Lumea nouă” s-a reorganizat. La 11 iulie 1899 a apărut seria a III-a a publicației avînd ca subtitlu organ al Partidului Muncitorilor din România. Concomitent cu ziarul partidului a apărut și suplimentul *Drepturile țaranului*⁴⁷. Tot la 11 iulie 1899 adunarea generală a Clubului muncitorilor din București, care îndeplinea rolul de conducător al întregii mișcări muncitorești, a ales organele de conducere: *Comitetul executiv* format din C. Z. Buzdugan, I. C. Frimu și Al. Georgescu; *Comitetul general* alcătuit din: Gh. Alecu, M. Cornea, I. Marinescu, A. Panait, D. C. Patruș, N. Păcălă, Gh. Popescu, V. Prescurea; *casier*: G. I. Țăranu; *Comisia de verificare*: N. C. Georgescu, Iosif Nădejde-Aimașu, V. Zamfirescu; *Comisia electorală*: G. Eteneanu, Al. Georgescu, Al. Ionescu I. Tabacovici, Gh. Teodorescu. Clubul muncitorilor din București a constituit factorul de conducere al Partidului Muncitorilor din România. De aceea, Clubul a fost considerat cu drept cuvînt „centru de acțiune al întregii mișcări muncitoare din România”, care a condus „nu numai clubul, dar întreaga mișcare”, a păstrat ziarul partidului ca tribună de luptă revoluționară, a dus, „înainte mișcarea, dîndu-i-se un caracter curat socialist”⁴⁸.

Conferința socialistă din 29 iunie 1899, de fapt partea a doua a celui de al VI-lea Congres al Partidului, a reprezentat un moment important în dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, a partidului revoluționar al clasei muncitoare din România. Ea a confirmat preluarea de către Clubul muncitorilor din București a frinelor Partidului Muncitorilor din

⁴⁶ *Presa muncitorească și socialistă din România 1890—1900*, Edit. politică, București, 1964, p. 700—714, Vezi și M. Gh. Bujor, *Ștefan Gheorghiu și epoca sa*. Edit. politică, 1968, p. 24—27.

⁴⁷ Suplimentul a apărut în cinci numere, pînă la 12 septembrie 1899. Au colaborat C. Mille, C. Z. Buzdugan. D. Th. Neculăță, I. Brad etc.

⁴⁸ *Clubul muncitorilor din București. Darea de seamă de mersul moral al Clubului pe anul 1899—1900*, București, 1900, p. 5—6.

România, conlucrarea strinsă a acestuia cu organizațiile politice din provincie (Iași, Galați, Ploiești, Bacău, Buzău, Brăila, Tr. Severin), înființarea de noi sindicate (breslele) și lupta pentru apărarea intereselor muncitorești și țărănești, conducerea grevelor, organizarea unor demonstrații etc. Conferința a afirmat în fața opiniei publice românești că mișcarea muncitorească, partidul revoluționar al proletariatului n-au putut fi distruse, că în România criza de creștere a partidului a fost depășită cu bine, fără a se crea partide sau grupări paralele muncitorești. Chiar dacă sub raport organizatoric mișcarea a scăzut întrucitva ea a cîștigat în substanță, înainte de toate întărind caracterul proletar al partidului, unitatea de acțiune a clasei muncitoare, păstrind neștirbite rîndurile organizate ale muncitorimii. Unitatea a fost mai puternică, partidul a continuat să țină sus steagul dezrobirii, al luptei pentru socialism pe pămîntul României⁴⁹.

Conferința a hotărît, în unanimitate, continuarea luptei revoluționare a clasei muncitoare, iar partidul să poarte în viitor denumirea, sub care activa din februarie 1899, de Partidul Muncitorilor din România, călăuzit de ideologia marxistă. Conferința socialistă din iunie 1899, aprecia Vasile Anagnoste „deschide o nouă etapă în mișcarea muncitorească din România. Este o afirmare a noii metode pentru viitor, o acțiune critică pe baza teoriilor marxiste”⁵⁰. Dezbaterile au evidențiat unitatea de vederi în partid, menținerea rîndurilor organizate ale muncitorimii, hotărîrea de a depăși greutățile provenite din propriile rînduri și a diminua efectele atacurilor claselor dominante. Delegații, în mod unanim, au exprinat credința în viabilitatea ideilor socialiste, în afirmarea lor tot mai vizibil în țara noastră, în respingerea aserțiunilor ideologilor burghezi cu privire la lipsa terenului pentru dezvoltarea socialismului pe pămîntul român; ei au luat, de asemenea, atitudine față de acei membri de partid care, din diferite motive, uneori căzuți sub influența ideilor burgheze (mai ales cei din noul Club social-democrat), manifestau rezerve în ceea ce privește posibilitatea dezvoltării partidului clasei noastre muncitoare.

Conferința are marele merit de a fi clarificat unele probleme de organizare și de tactică, a stabilit o linie de conduită unitară în partid, în munca de organizare politică și profesională a muncitorilor, de continuare a muncii politice și propagandistice la sate, de editare a ziarului partidului „Lumea nouă” ca tribună de luptă revoluționară în rîndurile muncitorilor și „Drepturile țaranului” pentru muncitorii din lumea satelor. În cadrul Conferinței, s-au afirmat cadre proletare care, ani la rînd au condus partidul, destinele clasei muncitoare pe drumul luptei pentru o nouă lume în România.

Roadele Conferinței Partidului Muncitorilor din 29 iunie 1899 aveau să fie reliefate de activitatea tot mai bogată desfășurată în anii ce au urmat, de lupta activă și unitară a clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste, de diversitatea formelor de organizare politică și profesională,

⁴⁹ *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare din România*. Edit. politică, București, 1974, 37—45, 53—56. „Organizațiunea noastră principală (Partidul) — scria C. Racovski la 20 februarie 1900 — există și dezvoltă o activitate mai mare decît în anii trecuți” (Cristian Racovski *Scrieri social-politice*, studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș, Edit. politică, București, 1977, p. 41).

⁵⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul XV, dosar 109, vol. 1, f. 192—193. La rîndul său, C. T. Petrescu, minimalizînd rolul Conferinței, scria că „s-au luat atunci cîteva hotărîri timide de reactivare a partidului” (Vezi *Socialismul în România*, p. 150).

de imbogățirea programului și tacticii partidului, de afirmarea sa tot mai puternică pe arena social-politică a României.

Conferința din iunie 1899 (cea de a doua parte a congresului din aprilie) poate fi apreciată drept momentul ce încheie o perioadă extrem de importantă din activitatea partidului clasei muncitoare din România, denumită curent „vechea mișcare socialistă”. Ea marchează deschiderea unei noi etape în mișcarea noastră muncitorească și socialistă, evidențiind, pe multiple planuri, continuitatea revoluționară a partidului, unitatea rindurilor organizate ale clasei muncitoare, lupta sa contra nedreptăților sociale, pentru o lume a dreptății și libertății în țara noastră.

LA SIGNIFICATION DE LA CONFÉRENCE DU PARTI DES OUVRIERS DE ROUMANIE (JUN 1899)

RÉSUMÉ

La présente étude examine l'activité du parti de la classe ouvrière de Roumanie pendant l'une de ses périodes critiques (février-juin 1899) lorsque de nombreux partis ouvriers et socialistes de différents pays du monde ont connu de profonds tourments qui, malheureusement se sont soldés pour certains d'entre eux, par le morcellement des rangs de la classe ouvrière.

Dans la première partie de l'étude on esquisse les causes de la crise de direction du parti et la manière dont elle s'est manifestée le fait que le Comité Exécutif du Club des ouvriers de Bucarest a assumé les charges de direction du Parti, mission qu'il remplira pendant une longue période. Le seconde partie est consacrée aux travaux de la première phase du VIe Congrès du Parti des 20—22 avril 1899, qui a repoussé la tentative de certains intellectuels de faire du parti une organisation politique bourgeoise-démocratique ; on relève également l'activité politique, idéologique et organisationnelle déployée par le parti au sein des ouvriers des villes et des villages durant la période avril—juin.

La dernière partie de l'étude est consacrée aux travaux de la Conférence du Parti des Ouvriers de Roumanie du 29 juin 1899 (en fait la seconde phase des travaux du Congrès d'avril). La Conférence a débattu le mode de renforcement du parti, la tactique et la stratégie révolutionnaire, l'organisation des ouvriers en syndicats et clubs et des paysans en clubs socialistes, la propagande socialiste, l'édition de la gazette „Lumea nouă”. La conférence a fixé une ligne de conduite unitaire du parti dans les domaines organisationnel, politique, idéologique, dans la direction des luttes ouvrières. La conférence marque la fin de la période de crise qui s'est emparée du parti, se manifestant de manière unitaire dans tous les problèmes majeurs, liquidant les tendances de morcellement et de scission des rangs de la classe ouvrière de Roumanie.

COMPETIȚIA PENTRU CONTROLUL DUNĂRII INFERIOARE (1412—1420)* (I)

DE

VIRGIL CIOCILTAN

Înfrângerea cruciaților la Nicopol (1396) și a osmanilor la Ankara (1402) a deschis în ambele tabere o perioadă de criză și refacere care a intrat într-o etapă nouă la începutul deceniului al doilea al secolului al XV-lea. Prin constituirea coaliției regionale antiosmane (1412), respectiv prin restaurarea unității statului osman (1413), premisa marilor confruntări ale celor două grupări de forțe, fixate preponderent pe linia Dunării, era pusă.

Intervalul de timp analizat este mărginit de evenimente legate esențial, chiar dacă unele doar mijlocit, de probleme dunărene: 1412—organizarea frontului regional antiosman, derivat în măsură apreciabilă din reglementarea conflictului ungaro-polon pentru gurile fluviului, 1420—asaltul osman pe cursul Dunării inferioare și cucerirea segmentului muntean al acesteia pe de către turci.

În vreme ce sultanul Mehmed I a reușit, cu toate disidențele interne cărora a trebuit să le facă față și după 1413, să restabilească autoritatea supremă și, prin urmare, să permită statului osman să acționeze și să reacționeze în plan extern ca un tot unitar, regele ungar, Sigismund de Luxemburg, inițiatorul alianței regionale antiosmane din 1412, nu a fost capabil să asigure alianței un grad similar de unitate și eficiență, corespunzător țelului suprem pe care i-l fixase: oprirea expansiunii osmane și alungarea turcilor din Europa. Dacă Înalta Poartă a fost, deci, în stare să promoveze o politică unitară la Dunăre, în schimb, coaliția antiosmană, extrem de complexă, a fost grevată și, uneori, subminată de contradicțiile de interese ale membrilor ei, fapt care explică incoerența acțiunilor sale.

PREMISELE, GENEZA ȘI STRUCTURA COALIȚIEI ANTIOSMANE

Sigismund de Luxemburg a încheiat la 15 martie 1412 la Lublău tratativele cu omologul său polon, Vladislav Jagello, prin care a aplanat prin compromis în cadrul unui vast acord rivalitatea ungaro-polonă pentru Moldova și teritoriile rutene și a obținut angajamentul de sprijin al regelui

* Studiul de față este un fragment dintr-o lucrare mai amplă consacrată funcției Dunării în lupta de apărare a țărilor române împotriva expansiunii osmane. Lucrarea de ansamblu urmărește etapele instaurării controlului osman asupra fluviului (sfârșitul secolului al XIV-lea — mijlocul secolului al XVI-lea). În paginile care urmează nu au putut fi tratate, din pricina spațiului limitat, unele aspecte ale reacției antiosmane a puterilor amenințate de restaurația imperiului sub Mehmed I. Ele vor forma obiectul unui studiu aparte.

polon împotriva Înaltei Porți¹. Niciodată perspectivele politice ale regelui ungar și roman, îndeosebi cele ale luptei împotriva islamului, țelul său primordial, n-au părut mai promițătoare ca în primăvara anului 1412². Succesul lui Sigismund era cu atât mai remarcabil cu cât premisele constituirii coaliției fuseseră extrem de potrivnice, iar geneza ei deosebit de dificilă.

Dispariția lui Ludovic de Anjou în 1382, care cumulasă din 1370 coroana ungară și cea polonă, a pus capăt îndelungatei perioade de cooperare a celor două regate împotriva tătarilor și lituanienilor și a antrenat dezagregarea marelui bloc în fragmente care au început să rivalizeze pentru stăpânirea teritoriilor dobândite în epoca colaborării și expansiunii celor două state în răsărit.

Paralel cu refluxul tătar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Europa răsăriteană cunoștea altă profundă mutație: ascensiunea turcilor osmani care invadeau impetuos Peninsula balcanică. Noua maree turanică nu a mai avut însă darul de a solidariza regatele ungar și polon, deoarece presiunea Înaltei Porți s-a exercitat covârșitor asupra Ungariei, spre deosebire de apăsarea Hoardei de Aur care fusese repartizată relativ egal asupra celor două regate vecine.

În contextul favorabil creat de viguroasa presiune osmană asupra Ungariei și a prelungitei crize de succesiune la tronul aceluiași regat s-a constituit uniunea polono-lituaniană (1385). S-a realizat astfel cea mai importantă asociere de forțe din Europa răsăriteană, devenită de îndată factorul principal de reorganizare a relațiilor interstatale în această parte a continentului. Consecința nemijlocită a alcătuirii uniunii polono-lituaniene a fost alipirea Rusiei apusene la Polonia — acum definitiv pierdută de Ungaria — și intrarea Moldovei în raporturi feudo-vasalice cu regatul polon în același an (1387). În urma acestor modificări, Polonia a devenit stat cu interese pontice și dunărene. Aceași conjunctură internațională favorabilă a permis uniunii polono-lituaniene să reia programul de expansiune spre Marea Baltică. Regatul polon a redeschis acest dosar — închis, semnificativ, de regele Cazimir în ajunul ofensivei antitătare (1340) — gășind în lituanieni parteneri naturali, asociați prin ostilitatea comună față de Ordinul cavalerilor teutoni.

Înainte de a accepta această situație, sinonimă cu recunoașterea ponderii substanțial diminuate a regatului ungar față de epoca lui Ludovic de Anjou, Sigismund a făcut câteva încercări de restaurare a poziției anterioare a statului său, care au avut drept urmare instalarea unei acute tensiuni în raporturile cu uniunea polono-lituaniană. La rîndul său, Vladislav Jagello, pentru a obține cîștig de cauză în litigiul care îl opunea pe el și pe marele cneaz al Lituaniei Ordinului teuton, s-a arătat dispus să consimtă regelui ungar însemnate concesii.

Din îmbinarea acestor tendințe conciliatorii s-a născut complexul de acorduri încheiat la 15 martie 1412 la Lublau.

¹ Textul tratatului publicat în Hurmuzaki, I, 2, p. 483—487; pentru alte ediții și pentru unele indicații bibliografice asupra tratatului, vezi E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I, 1398—1437, Königsberg, 1939, p. 94—95; marele cneaz al Lituaniei a aderat la acest tratat la 15 aprilie 1412 (*Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376—1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1892, în *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, VI, p. 228—231).

² G. Beckmann. *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen*, Gotha, 1902, p. 70—71.

Ele au fost o reglementare de ansamblu a problemelor conflictuale ale celor două mari puteri și ale aliaților lor din Europa centrală și răsăriteană realizată prin concesiile reciproce și prin angajamentul de cooperare împotriva adversarilor celor doi parteneri de tratative. S-a constituit, în consecință, un nou cadru al relațiilor internaționale, care, în ciuda crizelor și vicisitudinilor traversate, a rămas structura de referință, cu vremea împutinată sau completată, a tuturor acordurilor ungaro-polone pînă la prăbușirea regatului ungar (1526).

În ciuda numeroaselor lucrări care discută acordurile de la Lublau din unghiuri de vedere parțiale, istoriografia, atât română cît și străină, nu oferă o viziune de ansamblu, integratoare, singura în măsură să surprindă esența, aria de cuprindere geografică și persistența în timp a formulei negociate în martie 1412³.

În ce au constat compromisul și concesiile reciproc convenite?

³ Spre deosebire de istorici, atât români cît și străini, care au analizat un aspect sau altul legat de negocierile din martie 1412, cei doi suverani au tratat problemele „în pachet”. Această abordare structuralistă a condus în mod firesc la elaborarea unei noi structuri a echilibrului raporturilor interstatuale. Au fost trecute cu vederea nu numai ramificațiile internaționale ale acordului, dar înseși implicațiile lui regionale au fost neglijate chiar în lucrări speciale consacrate perioadei, de exemplu I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919; nici mult mai sistematicul C. Rașcovită, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei 1387—1532*, în „Revista Istorică Română”, X (1940), p. 237—332 nu surprinde profundimea mutației politice internaționale din 1412 și impactul ei asupra relațiilor moldo-polone; deși consacrat esențial cercetării tipului de relații juridice statuate prin amintitul acord, studiul lui Fl. Constantin și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 17 (1964), 5, p. 1129—1140, semnalează perspicace importanța tratatului privind Moldova, fiind astfel în istoriografia română deschizător de perspective pe care Ș. Papacostea le-a urmărit apoi în *Kilia și politica orientale de Sigismund*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XV (1976), 3, p. 423—436 și în *Din nou cu privire la politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg (1412)*, extras din vol. omagial Ștefan Meleş la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, p. 243—246, în acest din urmă studiu corelînd cele două focare de conflicte, coasta dalmată și gurile Dunării. Despre punctul de vedere în această problemă al unui mare cunoscător al epocii, specialist în relațiile țărilor române cu regatele ungar și polon, P. P. Panaitescu, vezi mai jos, n. 10. Dintre lucrările străine în care e dezbătut tratatul de la Lublau, majoritatea aparțin istoriografiei polone, care prin O. Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego sredniowiecza, 1359—1450*, Warszawa, 1933 a dat cel mai comprehensiv studiu din literatura de specialitate polonă consacrată politicii pontice a Poloniei, deși și el subestimează ponderea politică a acordului din 1412 conchizînd, în chip ciudat după clarvăzătoarea-i analiză, că tratatul de la Lublau, „nu a avut consecințe pozitive... Sigismund și-a continuat urzile în Moldova” (p. 367). Este oricum un progres față de Papée, Dąbrowski, Stachoń, ale căror concluzii le trece Górka în revistă (*ibidem*): după acești din urmă istorici, problema Moldovei a figurat doar „formal” la negocierile de la Lublau, în timp ce Prochaska socotea că acestea au fost „un joc” (*ibidem*). În istoriografia maghiară, tratatul de la Lublau nu s-a bucurat de o atenție specială și nici de o înțelegere potrivită: deși legăturile comerciale ale regatului ungar cu Levantul pe Dunăre și pe Marea Neagră au făcut obiectul investigațiilor (cf. Zs. P. Pach, *Levantine Trade Routes and Eastern Europe in the Middle Ages*, în *XVe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports II, Section chronologique*, Bucarest, 1980, p. 222—230); această contribuție a autorului face parte dintr-o suită de studii consacrate aceleiași probleme, studii ale căror trimiteri bibliografice se află *ibidem*, p. 231), aspectele politice ale chestiunii nu s-au bucurat de atenție; lucrările istoricilor germani nu aduc nici ele limpezirile necesare, deși contribuțiile consacrate domniei lui Sigismund, mai ales cea citată a lui G. Beckmann, care, spre deosebire de voluminoasele istorii și monografii (de exemplu J. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmund's*, vol. I—II, Hamburg, 1838—1839) concepute în spirit pozitivist, s-a străduit, cu rezultate în cea mai mare parte și astăzi valabile, să degaje liniile de forță ale politicii antiosmane a regelui-împărat: cu toate că a sesizat că negocierile de la Lublau i-au deschis lui Sigismund orizontul politic mai mult ca oricînd înainte și după 1412, Beckmann le-a plasat oarecum lateral în politica generală a regelui ungar și roman; contribuțiile atât documentare cît și de interpretare ale lui H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds*, în „Archiv für Urkundenforschung”, X11, 1931, 1, p. 111—180,

După nereușitele încercări ale lui Sigismund de împărțire a Poloniei (1392) ⁴ și de readucere a Moldovei sub obediență ungară (1395) ⁵, încordarea raporturilor ungaro-polone s-a menținut constant până spre sfârșitul primului deceniu al secolului al XV-lea când a amenințat să se transforme în conflict armat. Mai multe evenimente, petrecute într-un interval relativ scurt, l-au obligat însă pe Sigismund să caute printr-o substanțială și realistă moderare a pretențiilor ungare calea compromisului diplomatic cu Vladislav Jagello. Poziția precară din care a negociat în 1411 și 1412, determinată de situația dificilă în care se afla statul său, înconjurat de o centură ostilă din Austria ⁶, pe coasta dalmată ⁷, prin Țara Românească și Moldova ⁸ până în Polonia l-a constrins la grele sacrificii.

Recunoașterea blocului polono-lituanian, cu implicita renunțare de a-l desface, a constituit concesiia de bază a regelui ungar și a oferit temelia tuturor acordurilor încheiate în martie 1412.

Sigismund a acceptat, cu limitele de rigoare, și mutațiile geo-politice provocate de constituirea uniunii polono-lituaniene — anexarea de către Polonia a Rusiei apusene și legătura feudo-vasalică stabilită între regatul polon și Moldova — rezervându-și dreptul de a redeschide la termen — la cinci ani după dispariția unuia dintre cei doi regi — problema celor două teritorii revendicate. Pentru viitorul imediat însă faptul împlinit în 1387 nu mai era contestat.

Și în privința aliatului său, Ordinul cavalerilor teutoni, regele ungar și roman a făcut concesiile majore, de la sprijinirea interesului Lituaniei de incorporare a Samogiției până la acceptarea — potrivit aserțiunii lui J. Długosz ⁹ — a lichidării statului teuton și a împărțirii teritoriului său.

și *Zur Handelspolitik Kaiser Sigmunds*, în „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, 23, 1930, p. 115—156, au oferit o bază nouă înțelegerii intereselor pontico-danubiene ale statelor aflate sub stăpînirea lui Sigismund, direcție pe care a aprofundat-o W. von Stromer în mai multe studii înrudite prin temă, documentație și concluzii cu *Die Schwarzmeer- und Levante-Politik Sigmunds von Luxemburg*, extras din „Bulletin de l'Institut historique belge de Rome”, XLIV (1971), p. 602—610; nici una dintre lucrările mai sus menționate nu tratează însă corelat compensațiile convenite de suveranii polon și ungar în 1412, astfel că nu este de mirare dacă pentru un cunoscut specialist al istoriei Ordinului teuton, E. Weise, Moldova, obiect al negocierilor de Lublău ca și statul teuton, în definitiv una dintre piesele cele mai importante ale schimbului, este confundată cu „Siebenbürgen” (*op. cit.*, p. 95).

⁴ Z. Nowak, *Internationale Schiedsprozesse als ein Werkzeug der Politik König Sigmunds in Ostmittel- und Nordeuropa 1411—1425*, în „Blätter für deutsche Landesgeschichte”, 111 (1975), p. 175.

⁵ R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în „Analele Universității București”, Seria Științe Sociale, Istorie, XV, 1966, p. 59—74.

⁶ Adversitatea sa cu ducii Ernest și Frederic de Habsburg și alianța acestora cu Polonia examinată de A. Steinwenter, *Beiträge zur Geschichte der Leopoldiner*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, LVIII, 1879, p. 391—508.

⁷ În 1109, concurentul lui Sigismund la coroana ungară, Ladislău de Neapole, vinduse Venetiei Zara și titlurile sale asupra coastei dalmate pe care republica le-a ocupat — sursa unui conflict îndelungat și acerb care a opus Venetia regatului ungar. Pentru apropierea polono-venetiană după 1109 plină în martie 1412, vezi izvoarele publicate de A. Cieszkowski, *Fontes rerum polonicarum et tabulario reipublicae venetae*, Series I-a, fasciculus secundus (*Acta Vladislao Jagellonide regnante*), Posnaniae, 1890, passim.

⁸ Textele tratatelor de alianță antiungară a Țării Românești și a Moldovei din 1411 cu regatul polon publicate în Hurnuzaki, I, 2, p. 472—473, respectiv de M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 637—639.

⁹ J. Długosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, vol. I, Lipsiae, 1711, col. 321; vezi și Z. Nowak, *op. cit.*, p. 178, n. 18. Afirmația lui Długosz, pusă sub semnul întrebării de unii istorici, nu este lipsită de confirmări indirecte, anume repetatele încercări ale lui Sigismund de a antrena Ordinul în luptele cu turcii la Dunărea de jos.

Această din urmă concesiune îndeosebi contrabalansa în concepția părții polone beneficiile obținute de Sigismund.

Prin reconcilierea cu Vladislav Jagello, Sigismund a reușit să disloce amenințătoarea coaliție antiungară din 1410 — martie 1412 patronată de Polonia. Chiar dacă focarele de conflict între regatul ungar și Veneția sau între Sigismund și ducii Austriei n-au putut fi eliminate prin mediația regelui polon în 1412, neutralitatea ulterioară a Poloniei îl plasa pe regele ungar în poziții avantajoase față de acești adversari.

Pe lângă acest câștig, Sigismund a reușit în martie 1412 să soluționeze favorabil încă câteva probleme de interes vital pentru regatul ungar.

Cel mai de seamă beneficiu a fost asocierea uniunii polono-lituaniene la lupta Ungariei cu Imperiul osman. Concesiunea polonă era cu atât mai prețioasă cu cât între Polonia și Înalta Poartă nu existau în această perioadă surse de antagonism; dimpotrivă, un șir de interese convergente între cele două state care se manifestaseră încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea tocmai împotriva regatului ungar și aveau să-și prelungească existența secole de-a rindul constituiau, chiar latent, o viguroasă realitate politică.

Adeziunea Poloniei la politica antiosmană a încadrat Moldova, explicit prin textul acordului de la Lublau, în frontul antiosman. Sigismund nu câștiga numai un nou aliat, ci și, fapt capital, posibilitatea de a utiliza în scopuri militare sau comerciale gurile Dunării, primejdia întreruperii contactului regatului ungar cu Marea Neagră fiind astfel conjurată. Dacă soluționarea conflictului ungaro-polon pentru Moldova și, în subsidiar, pentru teritoriile rutene (Haliciul și Podolia), a fost piatra unghiulară a întregului edificiu politic ridicat în 1412, punctul-cheie al compromisului privind Moldova — exprimat indirect în textul tratatului — a fost reglementarea statutului gurilor Dunării controlate de Chilia¹⁰.

¹⁰ O scrisoare adresată de regele ungar voievodului transilvan, Știber de Știbericz, anunța renunțarea la proiectul de ocupare a Chilieii pe care, reiese limpede din document, îl avusese în vedere Sigismund cu puțină vreme înainte, dar a cărui aplicare nu își mai avea rostul în perspectiva tratatelor cu omologul său polon. Scrisoarea, nedată, a fost publicată de H. Heimpel, *Aus der Kanzlei*, p. 179; Fl. Constantiniu — Ș. Papacoste, *op. cit.*, p. 1138, o încadrează cronologic convingător, socotim noi, între 1411 — martie 1412. Nu poate fi datată după martie 1412 întrucât Sigismund nu ar fi invocat circumstanțe vagi, ci i-ar fi comunicat voievodului ardelean direct succesul tratatelor care anulau acest proiect. În cursul întrevederii de la Luck (1429), regele polon a respins cererea lui Sigismund de împărțire a Moldovei al cărei voievod se făcuse vinovat de neparticipare la lupta cu turcii la Golubaț în 1428 (vezi J. Leunclavii, *Historiae musulmanae Turcorum*, Francofurti, 1591, p. 19: ... *Golubecia obsessa Christl anno 1428, [Alexander] subsidia Sigismundo Cesari nulla mittere voluit*, motivind că moldovenii se executaseră în 1426, dar, din vina lui Sigismund, zadarnic (J. Długosz, *op. cit.*, col. 514—515). Îndemnat insistent și de marele cneaz al Lituaniei, Vladislav a consimțit un compromis — ulterior revocat — prin care Chilia urma să intre pe cale pașnică, printr-un arbitraj, în posesia lui Sigismund, după cum rezultă dintr-o scrisoare adresată de regele ungar marelui maestru al Ordinului cavalerilor teutoni la 17 aprilie 1429 (*Codex epistolaris Vitoldi*, p. 823). Cit de justificare erau temerile regelui ungar în legătură cu Chilia o dovedește faptul că în același an, 1429, Alexandru a blocat intrarea navelor pe Dunăre: *województwo Moldwanus certa obstacula posuerit in Danubium ubi mare intrat et inibi fustes fixerat, sic quod naves ascendere non possunt Danubium (Codex epistolaris Vitoldi, p. 859). Soluția extremă, de ocupare a Chilieii, a fost adoptată de Iancu de Hunedoara în 1448, în ajunul ultimei sale mari campanii în Peninsula balcanică. Din păcate, o greșală de tipar în ediția Prezeździecki a operei lui Długosz — un rînd sîrit în pasajul care reproduce conținutul documentului din 1412 (*Opera omnia*, t. IV, p. 137) — a făcut ca o parte din istoricii poloni, ca și N. Iorga în *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 289—290, să considere că în eventualitatea împărțirii Moldovei, conform tratatului de la Lublau, Cetatea Albă ar fi revenit Ungariei, iar Chilia Poloniei, confuzie care a împietrit serios asupra înțelegerii realităților din regiune (vezi O. Gôrka, *op. cit.*, p. 364—366); altă eroare, cu consecințe poate mai nefaste, privește stăpînirea Chilieii în perioada anterioară și ulterioară anului 1412 și își are temeiul*

Și Țara Românească, parteneră a alianței antiungare în 1411, a revenit prin înțelegerea ungaro-polonă în orbita politică a Ungariei.

Integrarea celor două țări române în alianța antiosmană n-a rămas o simplă virtualitate.

Un indiciu mai categoric pentru reluarea legăturilor tradiționale de cooperare între Țara Românească și Ungaria decît participarea reprezentanților munteni la congresul de la Buda (vara 1412) a fost confirmarea de către Mircea cel Bătrîn la 6 august 1413 a privilegiului comercial¹¹ acordat brașovenilor de voievodul Transilvaniei, Ștîbor de Ștîboricz, la 7 septembrie 1412¹². Intervalul relativ îndelungat între datele de emiteră a celor două acte, adică întîrzierea ratificării de către Mircea, exprimă foarte probabil ezitarea domnului muntean de a se alinia la regimul statuat la Lublau care-l readucea la alianța cu Ungaria. Condițiile create de destrămarea puterii osmane după 1402 îi asiguraseră o largă libertate de mișcare și în raporturile cu regatul ungar. Evenimentele din Peninsula balcanică petrecute în vara anului 1413 au pus însă capăt ezitării lui Mircea cel Bătrîn¹³. Dealtminteri, încă din anul următor, domnul era considerat la Veneția un factor activ al luptei antiosmane¹⁴. Țara Românească a devenit curînd principala zonă a confruntării dintre forțele creștine și osmani la Dunărea de jos.

Indiciile nu lipsesc nici pentru încadrarea efectivă a Moldovei în sistemul de alianță antiosmană. Indiferent dacă Alexandru cel Bun a cunoscut sau nu clauza partajului statului său în eventualitatea că ar fi refuzat să-l sprijine cu oaste pe Sigismund împotriva turcilor, este aproape sigur că și el, ca și Mircea, a acordat la scurtă vreme după încheierea congresului de la Buda un privilegiu comercial brașovenilor — semn al apropierii de regatul ungar¹⁵. Mai concludentă în acest sens este participarea delegațiilor moldoveni la sinodul de la Constanța unde s-au dezbătut problemele, strîns legate între ele, ale unirii bisericești și ale cruciadei anti-

---

în interpretarea lui P. P. Panaitescu potrivit căreia Chilia ar fi aparținut între 1404 și 1426 Țării Românești (în monografia *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 303—305 și în studiul *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chiliei*, în „Romanoslavica”, III (1958), p. 98—99). Pentru contraargumente, vezi V. Ciociltan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în „Revista de istorie”, 34 (1981), nr. 11, p. 2091—2096.

¹¹ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu țara ungară*, București, 1905, p. 3—6 — *Documenta Romantae Historica*, seria D. *Relații între țările române*, I, București, 1977, p. 197—198 (citată mai jos D.R.H., D., I.)

¹² D. R. H., D, I, p. 191—195.

¹³ Afirmarea internațională cea mai deplină a Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn și-a găsit expresia supremă în îndepărtarea sa de regatul ungar în momentele prielnice. Condiția necesară a acestei afirmări era dispariția presiunii osmane care dispensa țara de nevoia alianței cu Ungaria. Prima conjunctură favorabilă pentru această emancipare se constată între 1389—1390; mai de durată a fost situația creată de destrămarea puterii centrale în Imperiul osman după bătălia de la Ankara (1402), cînd semnele distanțării lui Mircea și chiar a ostilității față de Ungaria s-au înmulțit. Între aceste indicii deosebit de semnificative au fost legăturile de cooperare comercială și politică stabilite cu Polonia, legături al căror sens era clar antiungar. Restaurarea unității Imperiului osman de către Mehmed I prin victoria sa asupra lui Musa (iulie 1413) a redus simțitor marja de manevră a lui Mircea și i-a impus opțiunea fundamentală determinată de poziția Țării Românești între cele două mari puteri. Mai puțin de o lună desparte victoria lui Mehmed I de privilegiul comercial acordat de voievod brașovenilor, semnul alinierii sale în frontul antiosman.

¹⁴ Vezi mai jos, n. 53.

¹⁵ Vezi lucrarea lui Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XV)*: drum și stat, în curs de publicare.

osmane¹⁶. Avansatele demersuri întreprinse de Sigismund în perioada 1418—1420 pentru asigurarea legăturii terestre a regatului ungar cu Chilia în scopuri comerciale și militare¹⁷ atestă concludent încadrarea efectivă a Moldovei în cursul politic antiosman convenit la Lublau.

Prin integrarea celor două țări române în angrenajul acordurilor de la Lublau, unitatea politică și strategică a Dunării inferioare în vederea confruntării cu turcii era realizată.

Alianța de la Lublau — din care făcea parte Ungaria, uniunea polono-lituaniană, Moldova și Țara Românească — a devenit un fapt de notorietate internațională la congresul de la Buda (august 1412), în timpul căruia nucleului inițial i s-au adăugat numeroși noi aderenți¹⁸. O însemnătate deosebită în perspectiva acțiunii antiosmane a avut-o participarea la congres a reprezentanților unor popoare balcanice, fapt care a conferit alianței consacrate cu acest prilej o semnificație precisă, anume intenția de lichidare a stăpînirii turcești în Balcani.

Atmosfera entuziastă degajată de suita de succese înregistrate la Lublau și Buda a acoperit viciile ascunse ale instrumentului de combatere a turcilor. Multiplele sale neajunsuri au ieșit însă curînd la iveală.

Alianța a fost subminată de la bun început de contradicțiile ei interne, de rivalitatea principalilor parteneri în alte zone decît cele ale confruntării cu Imperiul osman și de concepția universalistă anaeronică a lui Sigismund care a încercat s-o subordoneze restaurării unității europene și cruciadei generale.

Fragilitatea structurală a alianței a derivat din caracterul provizoriu și condiționat al soluțiilor adoptate în cadrul larg al compromisului de la Lublau, iar interdependența soluțiilor i-a accentuat suplimentar slăbiciunea. Alt viciu de structură al frontului antiosman a constat în angajarea celor doi monarhi prin concesiile reciproc consimțite în direcții politice contrare, cel puțin parțial, intereselor fundamentale ale statelor lor.

Una dintre ariile principale ale compromisului a cuprins Moldova și teritoriile rutene (Haliciul și Podolia). Sigismund a recunoscut suzeranitatea polonă asupra Moldovei condiționînd-o însă de concursul militar al voievodului ei obligat să-i acorde sprijin împotriva turcilor, fie defensiv, cînd teritoriul ungar era atacat, fie ofensiv cînd regele angaja o oaste de „o mie de lănci sau mai mult”. Nerespectarea acestei obligații antrena desființarea Moldovei ca stat și împărțirea ei după o linie mediană de la nord-vest spre sud-est, din codrii Bucovinei la țărmul mării, lăsînd Iașii și Cetatea Albă polonilor, Birladul și Chilia statului ungar. Tratatul

¹⁶ Vezi C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul de la Constanța*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.,” seria a III-a, t. VII (1927), p. 67; pentru încordarea cu care urmărirea înaltă Poartă negocierile de unire a căror semnificație o cunoștea precis, vezi mai jos, n. 34.

¹⁷ Sigismund însărcina la 28 ianuarie 1418 pe frații Fischer cu construirea unei șosele de partibus transmarinis de Kyla, Kassa et Pera ac altis civitatibus et terris in flumine Danubio versus Hungariam et deinde versus partes Almanie (*Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410—1437*, vol. I, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1896, în *Regesta Imperii*, XI, p. 203; proiectul l-a preocupat în continuare pînă cînd a trebuit să-l abandoneze deoarece Chilia căzuse sub turci, după cum reiese din scrisoarea adresată la 25 august 1420 marelui maestru al Ordinului prin care își exprima regretul că trebuie să-l trimită înapoi pe fratele Wytlichen von Phorten venit să construiască aceeași *Strasse gen Kyla* (text publicat de Fl. Constantiniu — S. Papacostea, *op. cit.*, p. 1139—1140).

¹⁸ Pentru desfășurarea acestei reuniuni, cit și pentru identitatea etnică și numărul participanților, vezi raportul anonim care menționează 17 delegații, publicat de J. Aschbach, *op. cit.*, I, p. 441 — 442 și relatarea lui J. Długosz, *op. cit.*, col. 324.

rămânea în vigoare cinci ani după decesul unuia dintre cei doi monarhi¹⁹. Acordul prevedea, cu titlu ipotetic — neparticiparea lui Alexandru cel Bun la lupta cu turcii — o situație contrară intereselor polone, anume împărțirea Moldovei și instaurarea controlului direct al regatului ungar la gurile Dunării. Însemnătatea acestui control, la fel de bine înțelesă de cercurile conducătoare din ambele regate, a făcut ca problema Chilieii să rămână și după 1412 o sursă latentă de rivalitate, cu răbufniri periodice violente.

Statutul Haliciului și al Podoliei, teritorii lăsate în stăpînirea Poloniei, urma să fie revizuit tot după cinci ani de la dispariția unuia dintre cei doi parteneri de negocieri de la Lublau; pînă la acest termen, stăpînirea regelui polon nu era grevată de clauze restrictive ca în cazul Moldovei.

Alt izvor de grave complicații pentru alianța antiosmană a fost amînarea rezolvăii litigiului dintre uniunea polono-lituaniană și Ordinul cavalerilor teutoni și echivocul procedurii de soluționare al acestuia. Instiuit arbitru al conflictului tocmai pentru a smulge Ordinului concesiile cu care se angajase față de poloni și lituanieni²⁰, Sigismund a obținut din partea lui Vladislav Jagello menținerea secretă a înțelegerii privitoare la statutul teuton²¹ și înfăptuirea arbitrajului său în două etape²². Sentința provizorie (Buda 1412) s-a conformat înțelegerii secrete de la Lublau, venind în împlinirea intereselor uniunii polono-lituaniene în detrimentul Ordinului²³. Ea nu reprezenta însă decît o parte din datoria contractată de Sigismund după cum rezultă fără echivoc din reacția vehementă de nemulțumire a polonilor și lituanienilor față de *sententia definitiva* (Breslau 1420)²⁴, deși conținutul celor două arbitraje a fost identic²⁵. Prin urmare, executarea celei din urmă părți a soluției convenite în problema statutului teuton ipoteca viitorul întregului eșafodaj politic ridicat în 1412. Ea a paralizat alianța antiosmană în anul hotărîtoarei încheștări cu Înalta Poartă la Dunăre (1420).

Pe lângă sursele de conflict menționate, a apărut ulterior încă una majoră, în Boemia, zona de rivalitate directă începînd cu 1420 între regatul ungar și uniunea polono-lituaniană. Desfășurarea competiției pentru coroana boemă a fost un factor de primă mărime al diminuării eficacității alianței antiosmane.

Cu toate discordanțele mai sus semnalate, înțelegerea ungaro-polonă din 1412 a conferit coeziune forțelor regionale și le-a orientat împotriva

¹⁹ Pentru edițiile documentului, vezi mai sus, n. 1.

²⁰ După J. Długosz, *op. cit.*, col. 321, acordurile negociate la Lublau au avut ca *articulus primus* prevederea de *exterminio Cruciferorum et de Prussiae terra dividenda*, vezi mai sus p. 1039, n. 9.

²¹ Acordul privind Ordinul teuton a rămas secret la dorința lui Sigismund care și-o justifică astfel: o trădare sau numai o distanțare prea fățișă față de statutul teuton susținut de lumea germană l-ar fi costat coroana de rege roman, compromițîndu-i definitiv aspirațiile imperiale și, implicit, marile proiecte de cruciadă; această justificare, consemnată de J. Długosz, *op. cit.*, col. 312, este confirmată de o scrisoare a principilor electori care îl avertizau să nu abandoneze interesele Ordinului (J. Aschbach, *op. cit.*, I, p. 319).

²² Vezi Z. Nowak, *op. cit.*, passim.

²³ Marele maestru al Ordinului și-a exprimat fără rețineri dezamăgirea: *wir hatten abir eyn bessern [usspruch] gehoffet* (*ibidem*, p. 181).

²⁴ Protestele și demersurile polone și lituaniene, precum și argumentarea lor, prezentate de J. Długosz, *op. cit.*, col. 419—421, sînt confirmate de un șir de izvoare documentare.

²⁵ Ambele au fost confirmări ale dispozițiilor tratatului polono-teuton de la Toruń din 1411.

puterii turcești. Măsura progresului înregistrat se întrevăde cel mai limpede din compararea situațiilor din 1411, de maximă tensiune între Ungaria și Polonia, respectiv între aliații lor, și cea din 1412 când litigiile au fost suspendate lăsind loc programului de acțiune comună antiosmană.

În chip surprinzător însă, marea alianță antiosmană nu a intrat imediat în acțiune, întrucît inițiatorul și conducătorul ei, Sigismund, și-a părăsit opera la scurt timp după înfăptuirea ei, îndreptîndu-și atenția spre Occident; un fapt cu atît mai ciudat cu cît momentul părea deosebit de prilenic unei campanii în sudul Dunării unde autoritatea osmană era încă puternic zguduită de frămîntări interne. Explicația acestui paradox aparent se află în personalitatea, poziția și concepția lui Sigismund a cărui activitate politică a fost călăuzită de ideea restaurației imperiale unificatoare a lumii europene ca premisă indispensabilă pentru organizarea unui *passagium generale*, cruciada menită să elibereze Sfîntul Mormînt, firește, după alungarea turcilor din Europa²⁶. Sigismund s-a străduit să înfăptuiască în secolul al XV-lea cruciada în tipar tradițional, într-o vreme cînd Europa nu mai putea reedita — o dovedește desfășurarea faptelor — o realitate decedată în veacul precedent.

Atît contemporanii cît și istoricii de mai tîrziu i-au imputat lui Sigismund lipsa de continuitate în lupta cu turcii, sarcina sa primordială, de el însuși proclamată ca atare²⁷, în calitate de suveran al unui regat nemijlocit amenințat de expansiunea osmană și de conducător laic al comunității creștine europene²⁸. Inconsecvența atitudinii sale antiosmane capătă însă alt înțeles de îndată ce este raportată la concepția politică globală a monarhului. Oricît de anacronic și, deci, himeric a fost grandiosul său plan, coerența internă nu i-a lipsit întrucît aparentele digresiuni n-au fost decît ocoluri impuse de împrejurări pentru atingerea țelului ultim: unirea Europei în vederea cruciadei, cea antiosmană și cea generală. Părăsirea coaliției regionale nu însemna, așadar, abandonarea ei: ea fusese gîndită doar ca o etapă, ca un fragment al congregării întregii lumi creștine, misiune pe care Sigismund și-o asumase și nădăjduia să o ducă la bun sfîrșit în cadrul unui conciliu ecumenic.

Proiectele călătoriei apusene ale regelui ungar au fost deosebit de ambițioase: sistarea războiului regatelor francez și englez, înlăturarea „schismei occidentale”, unirea bisericilor greacă și latină, mobilizarea lumii occidentale la cruciadă²⁹. Roadele îndelungatelor tratative, purtate preponderent la Constanța, orașul-gazdă al conciliului, au fost mult sub așteptări, Sigismund reușind doar să aplaneze sciziunea din sinul bisericii catolice.

²⁶ Vezi discursul-program rostit la 13 iulie 1415 la Constanța în fața înalților ierarhi ai bisericii (G. Beckmann, *op. cit.*, p. 89—90).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Deși renunțase în 1411 prin tratat la coroana imperială în favoarea fratelui său Venceslav, regele Boemiei, Sigismund a continuat să se comporte ca împărat, dovadă conținutul scrisorii pe care a adresat-o împăratului bizantin Manuel în 1412 (publicată în H. Finke, *Acta Concilii Constantiensis*, vol. I, Münster, 1896, p. 88—92) și funcția de arbitru suprem asumată în timpul conciliului de la Constanța; această atitudine nu putea să nu nască tensiune în raporturile sale cu Venceslav (vezi G. Beckmann, *op. cit.*, p. 41, n. 1).

²⁹ În noiembrie 1414, cînd Sigismund a anunțat pentru prima dată convocarea conciliului de la Constanța, proiectul unirii Europei în vederea cruciadei era elaborat în detaliu: războiul între Anglia și Franța trebuia sistat în acest scop, împăratul Bizanțului, Manuel, era invitat să trimită împuterniciți la conciliu pentru a negocia unirea bisericăscă (vezi J. Gill, *Constance et Bâle-Florence*, Paris, 1897, p. 147). *Des conciles œcuméniques*, IX).

Bilanțul conciliului de la Constanța n-a fost negativ numai din punctul de vedere al lărgirii alianței antiturcești; el a adus serioase prejudicii chiar coaliției regionale antiosmane, întrucît ratarea elanului inițial din 1412 a permis eroziunii interne a alianței să se declanșeze și să-i șubrezească articulațiile ei forța, în timp ce un proces în sens opus concentra puterea Înaltei Porți.

În cadrul eșecului de ansamblu al cruciadei, deosebit de negativ s-a răsfrînt imposibilitatea de a antrena Veneția — singura putere capabilă să îndeplinească funcția de braț naval al unei acțiuni militare de anvergură —, din pricina conflictului pentru coasta dalmată care o opunea regatului ungar. Deși interesată să stăvilească expansiunea osmană care îi amenința atît domeniul colonial din Mediterana răsăriteană cît și libertatea de navigație, Republica lagunelor nu și-a coordonat intermitentele acțiuni antiturcești cu cele ale lui Sigismund.

RESTAURAȚIA OSMANĂ

Dacă o parte din rezultatele negocierilor de la Lublau au rămas secrete, sensul lor general antiosman a fost proclamat *urbî et orbi* în timpul mării reuniuni de la Buda din vara anului 1412³⁰. Ecolul acestei zgomotoase demonstrații de forță nu putea să nu se propage rapid și în Peninsula balcanică ale cărei realități politice viza în primul rînd să le modifice. Prezența unor fruntași bulgari la amintitul congres lăsa să se întrevadă și programul noii politici, restaurarea țaratului bulgar urmînd să fie, după toate aparențele, prima sa etapă³¹.

Consecințele nu s-au lăsat așteptate în lumea osmană unde un proces accelerat de agregare politică a pus capăt în scurt timp fărâmițării puterii la care fusese condamnat imperiul după înfrîngerea de la Ankara. Beii turci care îl aduseseră la putere pe Musa îl părăsesc acum în favoarea lui Mehmed I. Fără a contesta rolul factorilor interni în desăvîșirea acestui proces, atribuit aproape exclusiv lor de unii istorici³², considerăm că nu poate fi neglijat nici factorul extern, primejdia gravă care se profila la nordul Dunării pentru dominația osmană în Europa. Chiar dacă aprecieri contemporane asupra conexiunii evenimentelor din nordul și din sudul fluviului lipsesc, ea se impune de la sine. Congresul de la Buda și modificarea orientării politice a forțelor turcești din Rumelia care l-au părăsit pe Musa și s-au atașat lui Mehmed I sînt două fețe ale procesului de agregare a două lumi care se pregăteau pentru o nouă fază a confruntării lor. Pînă la mijlocul anului 1412, feodalii turci, în special beii de margine, care după 1402 beneficiaseră de largi autonomii, erau interesați să mențină „interregnum”, adică slăbiciunea puterii centrale³³. Congresul de la Buda a schimbat însă radical această situație.

³⁰ Vezi mai sus, n. 18.

³¹ *Ibidem*.

³² Vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 308—320; P. Wittek, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople (Un demi siècle d'histoire ottomane)*, în „Revue des Études Islamiques”, XII (1939), p. 1—15; E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen*, Berlin, 1978, p. 203—205.

³³ Vezi H. Inalcik, *L'Empire ottoman*, în *Les peuples de l'Europe du sud-est et leur rôle dans l'histoire*, Sofia, 1966, p. 13.

Probabilitatea unei intervenții militare în Balcani cu scopul evident de a-i alunga pe turci din peninsula era perfect credibilă. Faptul că Mehmed I aducea Anatolia în competiția cu Musa a cîntărit probabil hotărîtor în lupta cu fratele rival, deoarece perspectiva reunificării celor două părți ale statului osman se afla de partea sa. El era, prin urmare, cel mai apt ca prin această restaurație să asigure menținerea dominației turcești în Peninsula balcanică.

Așadar, o primă consecință a coaliției antiosmane constituite la Lublau în martie 1412 poate fi considerată restaurația osmană inaugurată în iulie 1413 prin victoria lui Mehmed I asupra lui Musa. Preconizatei compactării a energiilor statelor creștine la Lublau și Buda, pe care tabăra adversă avea toate motivele să o considere uvertura unei mari campanii îndreptate împotriva ei, turcii i-au răspuns printr-o agregare reală a cărei eficiență s-a dovedit curînd.

LA COMPÉTITION POUR LE CONTRÔLE DU BAS-DANUBE (1412—1420) (I)

RÉSUMÉ;

La présente étude est un fragment d'une recherche de plus grande envergure consacrée au rôle du Danube en tant que principale ligne de la confrontation continentale entre l'Empire ottoman en pleine expansion et les puissances chrétiennes depuis les premiers contacts des Turcs avec le fleuve jusqu'à son intégration dans le système impérial de la Porte ottomane (fin du XIVe siècle-milieu du XVIe siècle).

L'intervalle 1412—1420 qui fait l'objet de cette étude se caractérise fondamentalement par le regroupement des forces aussi bien du côté chrétien que du côté turc du fleuve (1412—1413) et par leur confrontation qui dans cette nouvelle étape entraîna l'ensemble du cours inférieur du Danube.

La restauration de l'unité ottomane par le sultan Mehmet Ier fut dans une grande mesure déterminée par la constitution du front régional antiottoman organisé par Sigismond de Luxembourg et Ladislas Jagellon à Lublau (mars 1412) et à Buda (août 1412). Le compromis réalisé par les deux rois à Lublau concernait essentiellement le statut international de la Moldavie et surtout des Bouches du Danube (le problème de Kilia); c'est sur cette base que la Hongrie et la Pologne réussirent à résoudre les grands litiges politiques et territoriaux qui les opposaient en Europe orientale — ou du moins ajourner leur solution — et à constituer un front commun contre les Turcs. En même temps, les deux royaumes catholiques entraînent dans cette alliance une série d'autres Etats de la région, parmi lesquels les plus importants furent la Valachie et la Moldavie, qui tenaient les positions — clef du Bas-Danube. De cette façon fut créé un cadre d'alliance régionale qui, malgré ses nombreuses défaillances dues en premier lieu aux rivalités qui opposaient les deux royaumes et le caractère boiteux des solutions adoptées par Sigismond et Ladislas, s'avéra l'instrument le plus efficace de la résistance antiottomane.

GIUSEPPE GARIBALDI — UN MARE PATRIOT ITALIAN, LUPTĂTOR PENTRU LIBERTATEA POPOARELOR ȘI HERALD AL PĂCII

DE

NICOLAE LIU

Energie clocotitoare, afirmată în istoria politică și socială a două continente, Giuseppe Garibaldi reprezintă și astăzi, la o sută de ani de la moartea sa, personalitatea cea mai populară dintre făuritorii Italiei moderne. În lupta pentru renașterea națională și constituirea statului național italian, cunoscută sub numele de *Il Risorgimento*, luptă care se încheia la sfârșitul celui de-al șaptelea deceniu al veacului trecut prin ocuparea Romei, Garibaldi a reprezentat alături de Mazzini, inițiativa populară și revoluționară în fața aceluia monarhice și constituționale a lui Cavour. Chiar dacă, atunci când aceasta din urmă rămânea singura soluție posibilă, n-a ezitat să o sprijine.

Conducător militar și revoluționar ieșit din popor, trăind viața și împărtășind aspirațiile maselor, cântind să se situeze în permanența în serviciul cauzelor generoase, puterea de dăruire a lui Garibaldi și influența sa n-au cunoscut granițele timpului. Nu întâmplător, în anii războiului civil din Spania și ai rezistenței antifasciste din cel de al doilea război mondial, numele său reapare pe steagurile luptei pentru libertate, ca simbol al Italiei democratice și eroice. Iar în 1946, ziua plebiscitului prin care s-a proclamat Republica Italiană era fixată în mod simbolic la 2 iunie, ziua comemorării marelui patriot, azi sărbătoarea națională a Italiei.

„Există un erou în Europa — scria Jules Michelet despre Garibaldi în 1871, exprimând opinia contemporanilor cu vederi înaintate și a istoriografiei romantice — unul singur. Eu nu cunosc doi. Întreaga sa viață e o legendă”¹. Iar pentru poziția istoriografiei risorgimentale de azi este caracteristică observația lui Luigi Salvatorelli, definind originalitatea personalității și forța ei de iradiere spirituală : „Garibaldi a fost conducătorul ideal al războiului popular, capabil de a atrage după sine și a conduce pe cimpul de luptă pe simplii cetățeni, de a-i înflăcăra și a-i încinge pină

---

¹ Jules Michelet, *La France devant l'Europe*, 2-ime ed. augmentée, Florence, Lyon, Boreaux, 1871, p. 119.

la roșu în slujba cauzei naționale, cu un dezinteres personal nativ, într-un mod firese eroic”².

O imagine similară a conducătorului patriot și eroului profund popular („făcătorul de minuni prin vitejie și spirit de jertfă”, „marele dezinteresat”, „biruitorul prin credință” și ideal) căuta să impună opiniei publice de la noi Nicolae Iorga, acum trei sferturi de veac. El combătea cu prilejul centenarului nașterii lui Garibaldi, imaginea deformată a „celui cu vorbe multe și mari”, pusă în circulație prin imitație demagogică autohtonă și satirizată ca atare în opera lui Caragiale. Pledind pentru caracterul etic superior al acestei singulare personalități moderne, singura demnă de Plutarh și de pagina ultimă a „bibliei eroismului”, admirator fără rezerve al puterilor de neînvinș pe care „convingerea le trezește într-o fire eroică” capabilă să grăbească procesul de transformare a țării sale, marele nostru istoric cerea ca „în fiecare carte de citire pentru școlari și în fiecare manual pentru cetățeni” să existe un capitol special dedicat înaltului său exemplu civic³.

Prefațind ultima versiune revăzută a *Memoriilor* sale⁴, continuate până la campania din Vosgi, versiune scrisă în întregime de mîna sa, Garibaldi își caracteriza cu modestie viața furtunoasă ca „alcătuită din bine și din rău, cum cred că e aceea a celei mai mari părți dintre oameni”. Detestînd structural tirania, nedreptatea și minciuna, ca vicii stînd la originea „răului și corupției genului uman”, el păstra însă conștiința de a fi încercat să facă binele cu perseverență, „prin mine și prin semenii mei”. Laudele sale se vor opri mai ales asupra acelor dintre aceștia căzuți în lupta pentru libertate. Rămînea însă și la sfîrșitul vieții adversarul neîmpăcat al „libertății reptilelor”, al preoților sprijinitori ai obscurantismului, al „cariatidelor tronurilor” și necinstei la orice treaptă. Republican convins, „a-esta fiind sistemul oamenilor onești”, sistemul democratic „normal”, poziția sa politică a fost totuși tolerantă, neexclusivistă în cea privește forma de stat. Fiindcă republica nu poate fi proclamată prin acte de forță sau ca impostură. Ea trebuie deci să fie expresia „voinței celor mai mulți”⁵.

² Luigi Salvatorelli, *Pensiero e azioni del Risorgimento*, Torino, 1962, p. 117 și urm. Bibliografia garibaldină cumulată pînă azi este enormă. O demonstrează și cele două masive volume ale lucrării lui Anthony F. Campanella, *Giuseppe Garibaldi e la tradizione garibaldina*. Una bibliografie dal 1807 al 1970, Geneva, 1971, cu toate lacunele firește scuizabile. Dintre contribuțiile biografice mai importante cităm lucrările clasice ale lui Giuseppe Guerzoni, Gustavo Sacerdote, George Macaulay Trevelyan, sau cercetările mai recente ale lui Achille Bizzoni, Salvatore Candido, Angelo Tamborra, Denis Mack Smith, Mircea Pădureleanu ș.a. Pentru cunoașterea personalității lui Giuseppe Garibaldi vezi și ediția națională a scrierilor sale în 6 volume (Bologna, 1932 – 1937), sau diversele culegeri documentare, printre care mai ales numeroasele editări epistolare, de proclamații etc.

³ N. Iorga, *Giuseppe Garibaldi*, în „Neamul românesc”, II, 1907, nr. 16, iunie 28; text reproduș în *Oameni cari au fost*, I. Amintiri și comemorări, Vălenii de Munte, 1911, p. 281 – 284

⁴ Se știe că, deși singura celebră și curent utilizată de biografi, prima versiune publicată a *Memoriilor* lui Garibaldi, care se oprea la căderea Republicii Romane, a fost redactată definitiv de Alexandre Dumas. Subtitlul inițial „traducere” (1860) n-a împiedicat pe comentatori să observe că, dacă pe alocuri popularul scriitor francez a transcris sau tradus fidel textul original, în alte părți el a adăugat nu numai alte informații decît cele scrise sau orale din partea eroului. El a elaborat în acest mod o operă literară atrăgătoare, dar pe alocuri cu valoarea de „memorii imaginate”. De unde dificultățile utilizării lor ca sursă documentară pentru specialiști. Vezi și: Ferdinand Boyer, *Alexandre Dumas, historien de Garibaldi*, în „Rivista di letterature moderne e comparata”, XII, 1959, nr. 4, p. 279 – 286.

⁵ Garibaldi, *Le Memorie*... nella redazione definitiva del 1872, Bologna, 1932, p. 11 – 14.

Pentru a putea preciza coordonatele acțiunii social-politice a lui Garibaldi și a determina axiologic rezultatele ei, socotim necesară consemnarea citorva date preliminare.

Epoca în care patriotul și luptătorul revoluționar italian vedea lumina zilei, era marcată atât peninsular, cât și continental, prin marile frământări și confruntări provocate de Revoluția Franceză și de campaniile napoleoniene. Orașul natal Nisa (Nizza în italiană), cu hinterlandul respectiv, trecuse cu un deceniu și ceva în urmă de la Piemont la Franța, ca după căderea lui Napoleon să revină regatului Sardiniei și Piemontului. Iar în casa de pe țărmul Mediteranei, unde se năștea Giuseppe Garibaldi, la 4 iulie 1807, cu citeva zile înainte de încheierea Tratatului de pace de la Tilsit, venise pe lume cu 49 de ani înainte, ca fiu al unui brutar, cunoscutul general revoluționar francez A. Massena, devenit mareșal al Imperiului și duce de Rivoli. Giuseppe Garibaldi s-a născut așadar sub zodia războiului, predestinat parcă pentru meseria armelor și mari fapte revoluționare.

Dar cea dintii meserie exercitată efectiv de tinărul descendent al unei modeste familii de marinari este cea de lup de mare, urcînd treptele de la mus la căpitan de cursă lungă, navigînd în direcția Insulelor Canare și Gibraltarului spre vest, sau a Levantului și Rusiei spre răsărit. Mediu predilect pentru cel care-și petrecuse copilăria pe plaja și în apele Mediteranei, marea devenea acum deschizătoare de tot mai largi orizonturi pentru privirile dornice de libertate. În schimb, înfruntînd furtuna, vasul cu pînze pretindea concentrarea eforturilor întregului echipaj împotriva stihiei și ascultarea necondiționată a comandantului pentru salvarea vieții sau ducerea misiunii pînă la capăt. Lărgirea legăturilor personale și a cunoașterii unane se conjugă acum la Giuseppe Garibaldi cu completarea și adîncirea rudimentelor culturale căpătate în familie. O vizită la Roma îl face să vadă, plecînd de la relicvele uriașe ale unui trecut glorios, pe care deabia îl întrezărise cu ochii minții, citind istoria strămoșilor, „Roma viitorului” purtînd în sinul ei „ideea regeneratoare a unui mare popor” nedreptățit și oprimat⁶. Un rol deosebit în orientarea ideologică și politică a tinărului Garibaldi l-au avut călătoriile făcute la Odesa, Constantinopol sau Taganrog, ca membru sau comandant al echipajului unor vase comerciale. În cursul acestor călătorii, discuțiile purtate l-au inițiat în concepțiile larg umanitare ale socialismului utopic, saint-simonist⁷, dar mai ales în țelurile mișcărilor conspirative pentru democratizarea, unitatea și independența Italiei. Pătruns de un profund sentiment pentru Italia și nemaisuportînd starea ei de robie, încercase cu ardoare prin cele mai diverse căi, inclusiv lecturile, să pătrundă în „misterele” mișcării risorgimentale. Dar deabia întîlnirea cu un tinăr ligur, în călătoria la Taganrog, i-a dat primele informații în legătură cu aceasta. La întoarcere avea loc prima întîlnire dintre inițiatorul și conducătorul societății secrete „Tinăra Italie”, avînd ca țel republica democratică, unitatea și independența națională, gînditorul revoluționar Giuseppe Mazzini, deabia ieșit din închisoare, și neofitul căpitan de vas, căruia i se da prima însărcinare insurecțională. „E sigur că nici Columb n-a încercat atita satisfacție la descoperire

⁶ Garibaldi, *op. cit.*, p. 24.

⁷ Garibaldi, *Memoriile lui* ... revăzute și completate de Al. Dumas-tatăl. În românește de Tatiana Popescu-Ulmu, București, 1950, p. 27 și urm.

rirea Americii — mărturisea Garibaldi retrospectiv — cum am încercat eu, aflind cine se ocupă de eliberarea patriei. Mă cufundai cu trup și suflet în acel eveniment care simțeam că este al meu de atita timp și la 5 februarie 1834 ieșeam din Genova prin Porta della Lanterna, pe la 7 p.m., travestit în țăran și proscris. Aici începe viața mea publică și patru zile mai târziu îmi citeam pentru prima dată numele într-un ziar. Era o condamnare la moarte, reproducă de «Le peuple souverain» din Marsilia⁸. Tentativa ligură de insurecție, al cărui suflet trebuia să fie tinărul Garibaldi, eșuase ca și aceea savoiardă, la care participase Mazzini însuși. Prinși, unii participanți la aceasta din urmă au fost executați. Garibaldi se ascunde o vreme sub un nume fals și în ianuarie 1835 se expatriază, imbarcându-se ca secund pe bricul francez „Le Nautonier”, cu destinația Rio de Janeiro. Între timp, reîntors la Marsilia dintr-o călătorie la Tunis, își oferise serviciile pentru îngrijirea bolnavilor, victime ale epidemiei de holeră, dovadă a profundului său spirit de solidaritate umană.

În America de Sud, unde se afla o puternică colonie de emigranți italieni, mulți urmăriți politic, Garibaldi încearcă fără succes să se dedice comerțului. Dar convingerile revoluționare consolidate pe noul continent, îl determină curînd să se alăture, cu mica sa ambarcațiune, simbolic denumită „Mazzini”, mișcării republicane separatiste din regiunea braziliană Rio Grande do Sul. Conducătorii acestor „frapatos” (zdrênțaroși), cum erau denumiți de adversari, profitaseră de minoratul împăratului Braziliei Pedro al II-lea și de puternicele nemulțumiri sociale încercînd să urmeze exemplul Uruguayului, a cărui luptă de eliberare de sub dominația braziliană fusese cîțiva ani mai înainte încununată de succes.

Vreme de cîțiva ani Garibaldi luptă după metodele vaselor corsar⁹, reușind să constituie o flotilă. Apoi, după distrugerea ei, îl găsim în posturi de comandă pe uscat, în sprijinul tinerei republici. Dar aceasta e totuși prea slabă în raport cu adversarii, și după aproape zece ani de rezistență depune armele.

Intervenția trupelor argentinienne ale dictatorului Juan Manuel de Rosas, mare latifundiar, în războiul civil din Uruguay, în favoarea conservatorilor (Blanco) și împotriva partidului liberal (Colorado), îl hotărăște pe Garibaldi să ia de data aceasta arma în mînă în sprijinul libertății poporului uruguayan. Dacă flota constituită sub conducerea sa e nevoită să plece în cele din urmă steagul în fața superiorității adversarului, legiunea sa de vînători italieni se acoperă de glorie, mai ales în apărarea capitalei asediate, Montevideo. Printre cei care celebrează faptele de „elevație morală și faimă romanească” ale exilatului italian se afla și istoriograful argentinian Bartolomeo Mitre, el însuși refugiat politic. Ecoul lor e puternic și în Europa, datorită mai ales corespundenței emigranților și presei italiene, șocînd cercurile conducătoare, dar și înflăcărînd spiritele revoluționare, mai ales datorită propagandei mazziniene. „În America am slujit cauza popoarelor — mărturisea mai târziu Garibaldi — și am slujit-o cu sinceritate, așa cum am combătut pretutindeni despotismul¹⁰. Cit des-

⁸ Garibaldi, *Le Memorie*, Bologna, 1932, p. 27.

⁹ Cf. S. Candido, *G. Garibaldi corsaro riograndense, 1837—1838*, Roma, 1964.

¹⁰ Garibaldi, *Le Memorie*, Bologna, 1932, p. 55 și urm.

pre calitățile sale de conducător militar este semnificativ entuziasmul manifestat de Al. Walewski, fiul natural al lui Napoleon I, fost căpitan în armata polonă la 1830, mai târziu ministru de externe al lui Napoleon al III-lea. Acesta îl cunoscuse personal pe Garibaldi în Uruguay și reîntors la Paris îl caracteriza ca „egal cu cel mai bun mareșal din Franța”¹¹.

Dar punindu-și în primejdie viața pentru cauza democrației și a libertății în America de Sud, Garibaldi era mereu atent la veștile din Italia. El însuși publicase la Montevideo ziarul „l'Italiano”, care făcea propagandă risorgimentală¹². „E greu de descris — scria unul din apropiații săi — efectul pe care-l făceau noutățile din Italia asupra lui Garibaldi. Fizionomia sa părea că ia o altă expresie, mișcărilor sale deveneau mai vii. Adesea se oprea și suidea cu un aer fericit, ca și când ar vedea viitorul numai în roz”¹³.

În aceste condiții vestea izbucnirii Revoluției de la 1848 și a victoriilor insurecționale europene îl înflăcărează, determinându-l să revină în patrie, pentru a contribui la succesul revoluției italiene și la alungarea ocupanților străini din peninsula. El debarca în iunie la Nisa, după un exil de 12 ani, împreună cu o parte dintre veteranii legiunii italiene din Montevideo. Întâmpinat ca un erou național (i se oferă cu acest prilej o spadă de onoare cumpărată prin subscripție publică deschisă în întreaga Itali), iar fiecăruia dintre membrii legiunii sale o medalie de argint în semn de grațitudine), regele Carlo Alberto și guvernul piemontez încearcă să scape onorabil de prezența nedorită a fostului condamnat la moarte, îndreptându-l spre Milano, de unde austriecii fuseseră alungați în urma celor „5 zile” revoluționare. Constituit după alungarea austriecilor din Lombardia, comitetul provizoriu al orașului îl însărcinează pe Garibaldi, căruia i se recunoaște titlul de general, cu formarea și conducerea batalioanelor de voluntari. Era prea târziu. Dar deși de scurtă durată, rezistența opusă în munții din regiunea lacului Maggiore de proaspeții instruiți, în fața rutinelor trupe austriece, într-un moment în care revoluția din Milano era pe cale de a fi înăbușită, găsește un ecou puternic nu numai în Italia.

Statul papal continua să fie una dintre regiunile cele mai înapoiate social-politic din peninsula, deși inițial papa Pius al IX-lea se anunțase ca doritor de reforme, iar unii dintre principalii ideologi ai vremii, ca V. Gioberti, susțineau ideea unificării Italiei sub formă federativă și sub conducerea înaltului pontif¹⁴. Garibaldi însuși trimisese papei o scrisoare din Montevideo, prin care împreună cu ceilalți emigranți italieni din America, se declara în sprijinul acestor proiecte de unificare. Dar reformele înfăptuite sînt minime, iar guvernarea noului papă nu justifică speranțele puse într-însul. De aceea victoria insurecției populare la Roma în noiembrie 1848 și fuga înaltului pontif la Gaeta, în regatul celor două Sicilii, determină proclamarea, la 9 februarie 1849, a Republicii Romane, de către recent

¹¹ G. Curatolo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, Milano, 1928, p. 51; Adam Lewak, *Corrispondenza polacca di Giuseppe Garibaldi*, Cracovia, 1932, p. 18.

¹² Jacques Godechot, *Histoire de l'Italie moderne*, I, 1770—1780, Le Risorgimento, Paris, 1971, p. 409.

¹³ Cf. Paul Frischauer, *Garibaldi*, traduit de l'allemand... Paris, 1936, p. 127.

¹⁴ Întreprinzînd unele reforme liberale, e drept puțin în portante, la 8 iulie 1847 Pius al IX-lea își manifestase oficial dorința de a organiza o ligă italică în demeniul vamal, analoagă Zollverein-ului din Germania, propunînd ca regimurile din diferitele state italiene să ajungă la un numitor comun, prin în www.dacoromanica.ro Jacques Godechot, *op. cit.*, p. 427.

aleasa Adunare constituantă. Printre deputații acesteia figurează și Giuseppe Garibaldi.

Dar căutînd să-și asigure sprijinul lumii catolice și al clerului francez pentru proiectele sale ambițioase, viitorul împărat Napoleon, al III-lea, acum președintele ales al celei de a doua Republici Franceze, ieșită din Revoluția de la 1848, în loc să sprijine noua republică italiană, trimitea de fapt trupe pentru înăbușirea ei și restaurarea puterii temporare a papilor. În aceste împrejurări, triumviratul aflat în fruntea Republicii Romane și compus din Mazzini, Soffi și Armellini da urmare ofertei lui Garibaldi de a deveni brațul înarmat al Republicii.

„Acest invingător misterios — scria Biaggio Miraglia în *Istoria Revoluției din Roma* — înconjurat de o atît de strălucitoare aureolă de glorie, care, străin de discuțiile Adunării și ignorîndu-le, intra în Roma chiar în ajunul zilei în care Republica urma să fie atacată, era în mintea poporului roman singurul om în stare să susțină decretul rezistenței. De aceea, pe dată, mulțimile se strînseseră în jurul celui care întruchipa necesitatea momentului și care era nădejdea tuturor”¹⁵. Încă odată necesitățile luptei pentru libertate îi acordau lui Garibaldi titlul de general, care îi va fi de atîtea ori contestat mai tîrziu. În ce privește trupele pe care le comanda, ele erau, ca în toate campaniile sale, compuse din elemente diverse, sudate însă adesea în focul luptei de entuziasm pe care îl inspira comandantul. La 30 aprilie, francezii generalului Oudinot atacară orașul dinspre Gianicolo, dar sînt înfrinți și respinși de către brigada de voluntari a lui Garibaldi. Acesta va reproșa mai tîrziu lui Mazzini stăvilirea contra-atacului impetuos al ostașilor săi, care ar fi putut duce la o victorie definitivă. De altfel triumviratul din Roma încheia un armistițiu prin intermediul ambasadorului francez de Lesseps, viitorul constructor al Canalului de Suez, în timp ce voluntarii lui Garibaldi înfrîngeau la Velletri armata napolitană care înainta pe teritoriul Republicii. Pentru a putea folosi elementul surpriză, generalul Oudinot nu ratifică armistițiul, dar în fața rezistenței atacanții sînt nevoiți să recurgă la un adevărat asediu și să bombardeze orașul. În fruntea apărării se află din nou Garibaldi cu voluntarii săi. Lipsa munițiilor (Luciano Manara și voluntarii săi lombarzi își găsesc moartea, după ce au ajuns să se bată cu cuțitele¹⁶), pierderile mari (se povestește că Garibaldi însuși, primind între patru ochi listele de morți avea privirea înlăcrimată¹⁷), în sfîrșit, cedarea rînd pe rînd a punctelor de rezistență și vestea înfringerii deputaților radicali ce susțineau Republica Romană în Constituanta franceză, odată cu reluarea atacului trupelor napolitane și apropierea celor austriece, au determinat sfîrșitul Republicii Romane și al unei apărări socotite imposibile, prin decretul Adunării constituante. Începînd din 2 iulie, Garibaldi întreprindea cu o parte din oamenii săi epopeica retragere prin munți. El scapă printre rîndurile francezilor și austrieților, pe teritoriul liber al Republicii San Marino, unde legiunea se dizolvă. Dar pîrpețiile de roman nu se sfîrșeau aici. Garibaldi

¹⁵ Apud Garibaldi, *Memoriile* ... revăzute și completate de Al. Dumas-tatăl, București, 1970, p. 302.

¹⁶ Luigi Salvatorelli, *Histoire de l'Italie des origines à nos jours*, traduite de l'italien... Roanne, 1973, p. 494.

¹⁷ Printre cei uciși se află și tînărul de 22 de ani, Gofredo Mameli, autorul faimosului cntec *Fratelli d'Italia*, fredonat adesea de Garibaldi și devenit azi imnul de stat al Republicii italiene.

fu nevoit să se retragă spre nord, pentru a se salva în Liguria și în drum asistă neputincios la moartea tinerei și curajoasei sale soții, braziliana Anita, care îl secondase cu toate riscurile și privațiunile în acțiunile sale eroice, încă din America de Sud.

Expulzat a doua oară din Piemont, Garibaldi începea în 1850 să-și scrie prima parte a *Memoriilor*, în Africa, la Tanger. Iar în 1854 el se întâlnea cu Mazzini la Londra, în vederea unor acțiuni comune. Tot acum i se permitea întoarcerea în patrie, și se stabilește împreună cu cei trei copii ai săi, Menotti, Ricciotti și Teresina, pe mica insulă stincoasă Caprera, aproape de coastele Sardiniei. Necesitățile existenței, setea de cunoaștere și lupta conspirativă determină călătoriile sale în Mediterana, America sau China.

În timpul acesta, ocupația străină franceză și austriacă, și „a doua restaurație” a regimurilor reacționare aproape pe tot teritoriul Peninsulei, cu încercarea de a lichida orice opoziție liberală sau mazziniană, nemulțumeau profund nu numai burghezia, dar și masele populare. Propaganda mazziniană pregătea o nouă revoluție, răspindindu-se mai întâi din Elveția, apoi de la Londra, revoluție care urma să fie „simfonă și sincronă” în tot spațiul european. În acest scop Mazzini constituise la Londra Comitetul democratic european, din care mai făceau parte exilații Ledru-Rollin conducătorul radicalilor francezi, radicalul german Arnold Ruge, cel care redactase în 1844 „Deutsch-französische Jahrbücher” alături de Karl Marx, și polonezul A. Darasz. Își dăduseră de asemenea adeziunea și revoluționarii români aflați în exil la Paris, în frunte cu N. Bălcescu și C. A. Rosetti, D. Brătianu fiind în acest scop delegat la Londra, iar Comitetul internațional lansând un manifest către români, prin care îi chema la luptă revoluționară comună¹⁸. Întrucât în comitet era reprezentată și emigrația maghiară, o piatră de încercare în ce privește eficiența acțiunilor sale au constituit-o relațiile dintre aceasta și emigrația română, pentru a se evita pe viitor greșelile pe care revoluționarii maghiari le-au făcut față de națiunea română în Transilvania și care au dus la înăbușirea Revoluției de la 1848. Se păstrează mai multe proiecte de rezolvare a acestei chestiuni în redacția lui N. Bălcescu, D. Brătianu și ale unor reprezentanți ai Comitetului revoluționar maghiar în exil, în legătură cu ideea mazziniană a unei confederații democratice la Dunăre, după revoluție¹⁹.

Dar proclamarea celui de al II-lea Imperiu în Franța face să eșueze planurile legate de o nouă revoluție. Izbucnirea în anul următor a Războiului Crimeii îndreaptă atenția opiniei publice în direcția rezolvării așa zisei probleme orientale și a stabilirii unui nou echilibru european, pe calea armelor. Într-o Europă a monarhilor, republicanismul e proscris și tentativele unor adepți români, maghiari sau poloni ai lui Mazzini de a se face utili în lupta împotriva țarismului rămân fără rezultat.

Între timp era adus la putere în Piemont deputatul Camillo Benso, conte de Cavour, reprezentantul unui nou principiu de guvernământ, bazat pe posibilitățile progresului constituțional și pe necesitatea de a

¹⁸ Datat 29 iunie 1851. Un exemplar la Biblioteca Academiei R. S. România, foi volante, nr. 1080.

¹⁹ Pentru textul memoriului lui N. Bălcescu, vezi N. Bălcescu, *Opere*, IV. Corespondență, București, 1964, p. 359—362. Ideea federalizării circulase și înainte de revoluție. Vezi H. Desprez, *La Hongrie et le mouvement révolutionnaire des*, XX, 1847, p. 1068 și urm.

atrage în orbita noilor instituții elementele avansate²⁰. Funcționarea acestor instituții, tricolorul care continuă să fluture, patrioții exilați provenind din toate colțurile Italiei, care s-au stabilit în această regiune, totul formează un puternic îndemn spre un regim liberal și cucerirea independenței naționale, canalizând speranțele multora spre o unitate obținută sub conducerea lui Vittorio Emmanuele II, regele Sardiniei. În ce privește aceste speranțe, Cavour se comportă cu prudență, căutând să se abțină de a provoca Austria și să evite o insurecție democratică și populară, care ar putea pune în discuție regimul monarhic și constituțional burghez. În orice caz unitatea întregii Italii îi apărea ca o posibilitate ce se situa în afara realității imediate. De aici contrastul profund între politica sa și aceea a lui Mazzini. Se adaugă la acest dezacord faptul că cel dintâi conta mai ales pe sprijinul străin al celui care sugrumase Republica Romană, apoi Republica Franceză, pentru a restabili în favoarea sa imperiul napoleonian. E drept că în elaborarea politicii sale, Cavour ținea seama și de simpatia manifestată în tinerețe de noul potentat absolut pentru cauza națională italiană, și de faptul că Napoleon al III-lea nu putea fi, declarându-se continuatorul politicii unchiului său, decât adversarul Austriei și al tratatelor elaborate la Congresul de la Viena, după care Italia, ca să folosim o expresie a lui Metternich, trebuia să rămână „o simplă expresie geografică”. Având rolul de a dezagrega puternicul bloc absolutist al celor trei puteri din nord, Războiul Crimeii constituie pentru Napoleon al III-lea, și un fel de revanșă pentru dezastrul campaniei din 1812, a „marei armate”. La rîndul său Cavour vedea în participarea regatului Sardiniei alături de aliați, o posibilitate pentru a face țara sa să intre în jocul politicii europene. Mazzini în schimb, ca și majoritatea opiniei publice italiene nu vedeau nici o rațiune pentru jertfele unei cauze neitaliene²¹. De părerea lui era de sigur și Garibaldi, cu atît mai mult cu cît Austria se anunța ca profitoare în noua conflagrație.

În aceste condițiuni, după victoria puterilor aliate, cu toată opoziția Austriei, era admis la Congresul de la Paris și regatul Sardiniei, reprezentat prin Cavour. Acesta nu numai că prezintă în culori dramatice situația din Italia, datorită regimurilor absolutiste, dar ia parte activă la dezbaterile unor probleme internaționale spinoase, cum era aceea a Unirii Principatelor Române. După cum se știe, reprezentantul Italiei, alături de cel al Franței, contele Walewski, au fost cei mai decizi susținători ai cauzei române, devenită cauză europeană.

Succesele și prestigiul național și european al politicii lui Cavour, într-o Europă a monarhilor, îi determină pe unii republicani, dezamăgiți de ultimele insuccese insurecționale mazziniene, și dornici să vadă realizate în sfîrșit aspirațiile de unitate și independență ale poporului italian, să accepte programul devenit popular al unei monarhii unitare, sub egida Casei de Savoia. În această direcție acționează și „Societă Națională”, înființată la 1 august 1857 de Daniele Manin, fostul conducător al Republicii Venețiene de la 1848, societate al cărei vicepreședinte devenea, în septembrie 1857, Giuseppe Garibaldi.

Unii contemporani sau cercetători ai epocii au condamnat această mezialianță. Alții au considerat-o ca dovadă de realism politic, într-un

²⁰ Luigi Salvatorelli, *op. cit.*, p. 499.

²¹ *Ibidem*, p. 500—501. www.dacoromanica.ro

moment în care se impunea concentrarea forțelor pentru unitatea Italiei. Și unii și alții aveau într-un fel dreptate. Garibaldi va avea nu o dată de suferit și în continuare din partea Casei de Savoia și a miniștrilor ei. Fie că ne referim la rănirea și arestarea sa, din ordinul guvernului de la Torino, pe înălțimile calabreze de la Aspromonte (29 august 1862), pentru a fi avut îndrăzneală de a fi pus la cale insurecția în statul papal, urmărind să ocupe Roma și periclitând astfel raporturile Sardiniei cu Napoleon al III-lea, fie în alte împrejurări. Nu este însă mai puțin adevărat că prin înțelegerile dintre republicanul Garibaldi și susținătorii democrați sau liberali ai monarhiei de Savoia s-a putut grăbi procesul de unificare și independență politică a Italiei, în împrejurările istorice date.

S-a subliniat în ultima vreme influența pe care a avut-o eșecul atentatului republicanului Felice Orsini împotriva lui Napoleon al III-lea, asupra hotărârii împăratului privind alianța cu Piemontul împotriva Austriei²². Cert este că la 21 iulie 1858, în cursul întâlnirii secrete dintre Napoleon și Cavour de la Plombières, s-a hotărât constituirea unui regat al Italiei de Nord, pînă la Isonzo, în schimbul căreia Piemontul urma să cedeze Franței Nisa și Savoia. În același an avea loc o întrevedere între Garibaldi și Cavour la Torino, privind reorganizarea armatei regulate, mai ales formarea unităților de voluntari. Iar la sfîrșitul lunii ianuarie 1859 se semna tratatul de alianță între Franța și Piemont. Cavour va recunoaște mai tirziu importanța exemplului îndoitei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza ca Domn al Principatelor Române, pentru acțiunea politică de unificare a Italiei²³. În acest timp se primesc voluntari în armata sardă și conform acordurilor stabilite cu Garibaldi, lua ființă noul corp al vînătorilor alpini, sub comanda acestuia, căruia i se recunoaște pentru a treia oară titlul de general.

Războiul izbucnea la 26 aprilie, victoria de la Magenta ducînd la eliberarea Milanului. La eliberarea Lombardiei a adus o contribuție remarcabilă și corpul de vînători comandat de Garibaldi. Operînd la extrema stîngă a aliaților, acesta obligă pe mareșalul austriac Urban să-și părăsească pozițiile de la Varese și San Fermo, ocupînd apoi Como, Bergamo, Lonato și Brescia²⁴.

Victoria cîștigată de forțele piemonteze în singeroasa bătălie de la Solferino n-a avut însă urmările așteptate. Din motive politice, Napoleon semna cu Franz Josef preliminariile păcii de la Villafranca, cu care prilej Austria ceda Lombardia, dar păstra Veneția. Ceea ce a provocat în Italia o adevărată furtună de indignare împotriva împăratului francez. În același timp a crescut prestigiul lui Mazzini, care prezisese repetarea tristei experiențe a păcii de la Campoformio, încheiată de unchiul lui Napoleon al III-lea, tot în detrimentul Veneției, și își relua activitatea revoluționară în Italia Centrală. De data aceasta nu numai Garibaldi, dar și Cavour, care demisionează, se găsesc de acord cu el. Sub tripla lor influență șefii diferitelor guverne provizorii din Italia Centrală încheie o Ligă militară,

²² Vezi și Jacques Godcehot, *op. cit.*, p. 482—483; Luigi Salvatorelli, *op. cit.*, p. 503.

²³ Vezi relatarea audienței din 11/23 martie 1859 a lui Vasile Alecsandri în amintirile sale (V. Alecsandri, *Proză*, București, 1966, p. 558—559).

²⁴ În Franța aparțin cu acest prilej trei biografii ale lui Garibaldi, Juliette de la Messine [E. Adam], *Garibaldi*, Paris, 1859; C. Pita, *Biographie de Garibaldi*, Paris, 1859; Ch. Paya, *Histoire de la guerre d'Italie. Joseph Garibaldi*, 1860.

armata federală avînd drept comandant adjunct pe Garibaldi. Se votează apoi de către adunările constituante convocate ad-hoc, anexarea teritoriilor Toscanei și Romagnei, precum și a ducatelor Modena și Parma, la regatul Sardiniei. În fața acestei situații, Napoleon al III-lea, prin politica de neintervenție armată, paralizează Austria.

Evenimentele din Italia anului 1859 au avut un ecou deosebit în Țările Române. Cu acest prilej vedea lumina tiparului primul ziar progresist urmărind apropierea spirituală și politică dintre cele două națiuni surori, „Buletinul resbelului din Italia”, publicat la București de revoluționarul venețian Marc Antonio Canini. În nr. 5 din 7 iunie 1859 apărea aici prima biografie românească a lui Giuseppe Garibaldi. Cînd însă Napoleon al III-lea puse înaintea eliberării Italiei propriile sale interese, Canini scoase un nou ziar cu titlul de manifest „Libertatea și înfrățirea popoarelor”, în care publică, la 21 iulie, violentul articol *Omul de la 2 decembrie*, îndreptat împotriva împăratului, prezentat ca trădător al Republicii Franceze și al cauzei italiene. În urma acestui articol, la cererea consulului francez, Canini era expulzat²⁵. El va continua însă legăturile cu C. A. Rosetti și alți foști revoluționari români, admiratori ai lui Mazzini și Garibaldi, statornic în sentimentele sale filoromâne.

Actul politic și militar de care este cel mai puternic legat numele lui Garibaldi și care a contribuit cel mai mult la popularitatea sa a fost fără îndoială campania celor „o mie”. Vorbînd despre această expediție, istoricul italian Angelo Tamborra o numea „la grande stagione italiana e piu ampiamente europea”²⁶. Printre cele o mie de cămăși roșii care debarcau la Marsala în mai 1860, și care în urma sîngeroasei bătălii de la Calatafimi intrau victorioși în Palermo, se aflau și voluntari români. Unii dintre ei erau foști ostași în armata austriacă, încadrați acum în legiunea maghiară. Se distingea dintre aceștia figura locotenentului Nicolae Dunca²⁷, același care-și va sfîrși viața pe cîmpul de onoare în războiul de secesiune din Statele Unite, luptînd împotriva sudului sclavagist.

Numeroasele știri, articole sau consemnări biografice despre Garibaldi, apărute în ziarele românești ale vremii, ca și versurile omagiale semnate de George Sion, I. C. Fundescu sau C. D. Aricescu, ultimele reproduse de G. Vegezzi Ruscala în traducere italiană, la 29 octombrie 1861, în „Gazeta di Torino”, dovedesc interesul deosebit și admirația poporului român pentru marele luptător italian și pentru cauza unificării Italiei.

Continuarea campaniei, prin antrenarea forțelor populare locale și instaurarea dictaturii revoluționare, urmărea prăbușirea întregului edificiu putred al Regatului celor două Sicilii. Ea va fi sprijinită cu ajutoare materiale și voluntari nu numai din Italia, dar și din alte țări. Același Canini propunea în aceste împrejurări lui Garibaldi înființarea unei legiuni româno-spaniole. Ceea ce s-ar fi realizat probabil, dacă disensiunile generalului cu guvernul de la Torino nu l-ar fi determinat pe acesta să se

²⁵ Ministerul Afacerilor Externe al Franței, Arhive diplomatice, coresp. Turcia—București, vol. XIX, februarie—decembrie 1859 (depeșile din 22 și 27 iulie ale consulului general la București, L. Béclard).

²⁶ Angelo Tamborra, *Garibaldi e l'Europa*, în *Atti del XXIX Congresso di storia del risorgimento italiano (Palermo, Napoli, 17—23 oct. 1960)*, Roma, 1961, p. 447.

²⁷ Vezi și Attilo Vigevano, *La Legione ungherese in Italia (1859—1865)*, Roma, 1924, p. 71.

retragă pe insula Caprera²⁸. Între timp, Garibaldi, devenit adevăratul conducător al sudului Italiei, proclamase unirea acestuia cu Piemontul.

Problema unificării Italiei nu era însă definitiv rezolvată. Rămneau posesiunile austriace și statul papal, în afara noului regat al Italiei. De aici numeroasele planuri ale lui Garibaldi, unele împărțășite de Cavour și regele Vittorio Emmanuele al II-lea, dar și Napoleon al III-lea, urmărind desființarea Austriei ca temniță a popoarelor, sau cel puțin crearea unei divisiuni la granița de miazăzi și răsărit a acesteia.

În cadrul acestor planuri se înscriu raporturile dintre Garibaldi și Alexandru Ioan Cuza, în legătură cu provocarea unor mișcări revoluționare în Transilvania și Polonia, pentru care teritoriul Principatelor Unite trebuia să slujească drept bază.

Paralel se vehiculează și proiectul, discutat și aprobat de Garibaldi în 1862, cu gândul eliberării Romei, proiect care privea și constituirea unei legiuni românești în Italia, sub comanda generalului Gheorghe Magheru. În același an Garibaldi lansa un manifest către români, prin care cerea generoșilor fii ai României să meargă strâns uniți cu cei de care îi leagă comunitatea de sânge și origine, împotriva despotismului care își întemeiază existența precară pe discordia popoarelor. „Si, generosi figli di Roma, anche marceremo uniti nella maestosa peregrinazione umanitaria, ed insieme daremo l'ultimo crollo alla tirranide [...]. Uniamoci tutti en nome di Dio ! ed il mostro nutrito di sangue umano rovesciera nell' abisso per non piu risorgere”²⁹.

Interesant este că plecarea lui Garibaldi în campania menită să redea cetatea eternă Italiei unite, sub lozinca „Roma o morte”, a avut loc, după cum informează azi o placă comemorativă, la 31 iulie 1862, chiar de la hotelul Trinacria din Palermo, unde cu un deceniu mai înainte își dăduse sfârșitul, cu imaginea patriei unite în inimă, Nicolae Bălcescu.

Provocată chiar de trupele piemonteze, înfrângerea de la Aspromonte îl determină pe marele patriot să renunțe din nou la orice înțelegere cu regalitatea italiană. Din păcate eforturile sale de a sprijini insurecția poloneză din 1863 s-au dovedit infructuoase. În cursul lunilor aprilie și mai 1864 el vizitează Anglia, unde i se face o primire triumfală în marile centre muncitorești, și se reîntâlnește cu Mazzini, în casa scriitorului și revoluționarului rus Alexandr Herzen. Mitingurile populare, ca acela din Trafalgar Square, cea mai mare demonstrație de masă din capitala Angliei de la moartea lui Wellington, învingătorul de la Waterloo, îngrijorează însă guvernul britanic și Garibaldi e nevoit să părăsească Anglia.

Participarea Italiei la războiul austro-prusian din 1866, de partea Prusiei, duce la rechemarea lui Garibaldi în cadrul armatei regale italiene. El pătrunde în fruntea unui corp de armată formată din voluntari în Trentino, cucerind pozițiile de la Coffaro, Montesquello, Edolo, Rocca d'Amfo, Bezzeca. În pofida înfringerii de la Custozza a corpului principal de armată condus de generalii Cialdini și La Marmora, analizată de Garibaldi însuși într-un apendice la *Memoriile* sale³⁰, provincia Veneția revine în cele din urmă Italiei.

²⁸ Marco Antonio [Canini], *Vingt ans d'exil*. Paris, 1869, p. 182—184.

²⁹ Museo Centrale del Risorgimento, Roma, mapa 240, nr. 88. Vezi și Claudio Isopescu, *Saggi romeno-italo-ispatici*, Roma, 1943, p. 76.

³⁰ Garibaldi, *Le Memorie*, Bologna, 1932, p. 595—597. Textul, probabil neterminat, e datat din Civita Vecchia, 15 iulie 1871.

Un an mai târziu Garibaldi întreprindea o nouă încercare de eliberare a Romei cu voluntarii săi, dar era oprit la Mentana de trupele lui Napoleon al III-lea. Arestat din ordinul regelui Italiei, el era eliberat datorită protestului opiniei publice italiene și al intelectualilor europeni, în frunte cu Victor Hugo.

Instaurarea celei de a treia Republici Franceze, după capitularea lui Napoleon al III-lea la Sedan, îl determină pe Garibaldi să ia armele în sprijinul acesteia. Sub comanda sa, corpurile de voluntari ale armatei din Vosgi, în condițiile unei ierni aspre, înfringeau la 21–23 ianuarie 1871 trupele prusiene, la apărarea orașului Dijon. Printre cei distinși cu acest prilej se afla și românul Titus Dunca. Între timp, la 20 septembrie 1870, generalul Nino Bixio, unul din foștii săi locotenenți, pătrundea în Roma, înălțând pe Capitoliu drapelul Italiei.

Dacă prima versiune a *Memoriilor* sale a devenit populară în 1860, datorită lui Alexandre Dumas, răspinzându-se de atunci în întreaga lume, Garibaldi însuși nu era lipsit de sensibilitate poetică și talent literar. În 1870, Edgar Quinet prefăta traducerea franceză după *Catone il volontario*. Am citat în mai multe rânduri ultima versiune a *Memoriilor* încheiată în 1872. În 1874 el publică, în afară de partea din aceste *Memorii* dezvoltată literar sub titlul *I mille*, romanul *Clelia*, precum și apreciate poeme. Valoarea acestei literaturi rămâne confesivă și mobilizatoare.

Ideea alianței revoluționare și a emancipării popoarelor aflate sub dominație străină în răsăritul Europei, cu ajutorul politic și militar al Italiei, urmată eventual de crearea unor confederații, a găsit încă din anii '60 în Garibaldi un partizan înflăcărat, nu numai în ceea ce privește regiunea Dunării, ci și în legătură cu Peninsula Balcanică. Așa se explică și călduroasa primire făcută publicistei române Dora d'Istria (Elena Kolțov Masalski, nepoata fostului domn și viitorului caimacam Alexandru Ghica) la stabilirea acesteia în Italia, după o vizită în Grecia. O dovedește scrisoarea-apel adresată din Caprera acestei „surori” întru eroism³¹. La rîndul său urmașa Ghiculeștilor îi propunea patru ani mai târziu inițierea unei campanii pentru eliberarea comună a grecilor, românilor, albanezilor, bulgarilor și sirbilor, cu prilejul insurecției din Creta. În sfîrșit, în 1866, cum dovedește o scrisoare adresată din Roma profesorului Ștefan Sihleanu³², Garibaldi se arăta nemulțumit de lipsa de unitate a popoarelor balcanice, cu prilejul răscoalei din Herțegovina, care ar fi putut pune capăt imperiului otoman în Europa. El sprijină propunerile de voluntariat ale lui Titus Dunca și recomandă înrolarea de voluntari în Italia, cînd România intră în Războiul de independență. În toamna aceluiași an, vechiul partizan al alianței popoarelor latine adresa un salut călduros „descendenților legiunilor romane”, care luptă la Dunăre cu eroism pentru cucerirea independenței.

Considerînd democrația, libertatea și independența națională ca strîns legate de dezvoltarea vieții economice a Italiei, Giuseppe Garibaldi se preocupă vreme de mai mulți ani, ca deputat în Parlament, de proiectul fertilizării cîmpiei romane, de canalizarea și modificarea cursului Tiburului, de transformarea Romei în port maritim (1875), apoi propune un

³¹ Scrisoarea a fost reprodusă de „întreaga presă liberală”. Armand Pommier, *Profilis contemporains*. Mme la comtesse Dora d'Istria, Paris, 1863, p. 18.

³² Biblioteca Academiei R. S. România, coresp. 1/CXLVI.

proiect de regularizare a Padulului, de la mare la Pavia și de la Pavia la Torino (1879)³³.

La 2 iunie 1882, marele făuritor al Italiei moderne se stingea din viață, retras ca un nou Cincinnatus în modesta locuință de pe insula Caprera, ridicată cu propriile sale mâini. Moartea sa, declarată în Italia doliu național, a avut un larg ecou internațional. Camera Deputaților din București trimitea Parlamentului și poporului italian o caldă scrisoare de compasiune. Presa întreagă consemnează evenimentul. Ziarul „Românul”, de sub conducerea lui C. A. Rosetti, care se considera încă după Revoluția de la 1848 discipolul lui Garibaldi, iar în 1870 îl cunoscuse personal în Franța, prezenta în 20 de numere personalitatea eroului, înregistrând cu acest prilej și împrejurările morții, înmormântarea, ecourile presei străine sau răspunsul lui Menotti Garibaldi la condoleanțele trimise familiei.

Dacă Giuseppe Garibaldi este astăzi bine cunoscut în calitate de comandant militar și luptător revoluționar în slujba libertății popoarelor, el a fost în același timp, oricât de paradoxal ar părea, și un spirit profund atașat păcii. O dovedesc și imprecategoriile la adresa celor care „se înarmează pînă în dinți” pentru a împinge la război și exterminare, cu care se încheia, la 3 iulie 1872, prefața ultimei versiuni a *Memoriilor* sale, declarându-se nu numai luptător pentru dreptate și justiție, dar și unul dintre „amanti della pace”.

Că ideea păcii nu aparținea numai epocii sale de senectute, o atestă și memorandumul azi puțin cunoscut, din 1860, intitulat *Despre starea prezentă a Europei, despre ce ar putea să fie ea în interesul guvernelor și popoarelor*. Aici găsim reluată ideea pașoptistă a confederării continentale a popoarelor libere, sau care urmează să se elibereze, prin destrămarea imperiilor austriac și otoman. În ce privește Rusia țaristă, apropiata eliberare a șerbilor constituie un indiciu de democratizare în vederea participării sale la această confederație, concepută ca „regenerare politică” luminată de „geniul secolului”. Prin realizarea proiectului s-ar ajunge la eliberarea unor imense capitaluri și a nenumărate mase de oameni aflați sub arme sau utilizați în scopuri militare, la creșterea colosală a industriei, dezvoltarea căilor de comunicație, securitatea comerțului, la ridicarea de școli și alte așezăminte de utilitate publică, și în ultima analiză la înlăturarea mizeriei și a ignoranței. Incalculabilă binefacere umanitară creată de pace și securitate colectivă, care ar pune capăt stării anormale de agitație și violență din Europa și ar asigura cu adevărat civilizația și progresul general. Ceea ce, atunci cînd „războiul ne mai fiind aproape posibil, armele ar deveni inutile”, va aduce conducătorilor politici „adevărate mărițe, bazată pe dragostea și recunoștința popoarelor”³⁴.

În aceeași direcție democratică și pacifistă se înscria și apelul *Aux ouvriers de la France*, publicat un an mai tîrziu ca răspuns la scrisoarea din 7 septembrie a muncitorilor din Paris. Giuseppe Garibaldi sublinia aici comunitatea aspirațiilor sale cu cele ale acestora : „Nous demandons

³³ Benedetto Croce, *Histoire de l'Italie contemporaine (1871—1915)*, traduction ... Paris, 1929, p. 66.

³⁴ Textul a fost publicat la 21 octombrie 1860 de ziarul parizian „La Presse”, fiind reprodus și de alte periodice și stîrnind discuții, iar la 5 ani de la moartea lui Garibaldi a apărut în broșură.

du travail, du pain et de l'amour mutuel [et non] fusils de précision, bombes et nouveaux cuirassés" ³⁵.

De altfel, deși viziunea sa despre socialism a rămas confuză, el îl invoca, cu alt prilej, drept „soarele viitorului” ³⁶.

Ales președinte de onoare al adunării cu prilejul unui congres internațional de la Geneva, în 1864, Garibaldi deschidea ședința exprimându-și vederile democratice și pacifiste în patru puncte: „1. Toate națiunile fiind surori, războiul între ele este imposibil; 2. Toate diferendele între națiuni trebuie să fie supuse congresului; 3. Membrii congresului vor fi numiți de societățile democratice din diverse țări; 4. Fiecare popor poate avea acces la congres; 5. Papalitatea, sectă vătămătoare, este privată de acest drept” ³⁷. Ultima propunere a stîrnit indignarea participanților, care nu vedeau în papalitate principala piedică din calea unificării Italiei prin puterea temporală de care dispunea, ci pe reprezentantul suprem al religiei. Jignit de respingerea proiectului său, Garibaldi părăsea Congresul înainte de încheierea sa. Dar în propunerile sale de atunci, a căror realizare era încă utopică, regăsim câteva principii de bază ale Organizației Națiunilor Unite și ale luptei pentru pace de azi.

GIUSEPPE GARIBALDI, UN GRAND PATRIOTE ITALIEN, COMBATTANT POUR LA LIBERTÉ DES PEUPLES ET PARTISAN DE LA PAIX

RÉSUMÉ

La présence dans le calendrier des grands anniversaires de l'U.N.E.S.C.O. du centenaire de la mort de Giuseppe Garibaldi, la plus populaire personnalité socio-politique des fondateurs de l'Italie moderne, pousse l'auteur à une évocation scientifique de celui-ci, en prenant pour point de départ la mention des degrés de sa réception historiographique et la persistance de l'autorité de son nom dans la société contemporaine.

Une attention pleinement justifiée — en ce qui concerne la clarification de l'époque de formation physique et intellectuelle de Garibaldi en tant que dirigeant militaire et révolutionnaire issu du peuple et modelé en fait à l'école de la vie — est accordé aux premiers contacts avec la pensée et l'action conspirative de Mazzini, ainsi qu'à l'expérience de lutte pour la liberté des peuples acquise au cours de son long exil en Amérique du Sud. Expérience qui représente en fait le premier pas vers la création de la légende garibaldienne. Le retour dans la patrie en 1848 et la défense des conquêtes révolutionnaires contre les armées étrangères en sera un second pas. Et durant l'intervalle 1859—1870, sa lutte s'intègre directement à l'œuvre d'édification de l'Etat national italien unitaire, indépen-

³⁵ Scrisoarea apel a fost reprodușă de „Diritto”, Torino, din 16 octombrie 1861, precum și de alte ziare.

³⁶ Benedetto Croce, *op. cit.*, p. 48.

³⁷ Apud Paul Frischauer, *op. cit.*, p. 355.

dant et démocrate. Un moment caractéristique en fut la campagne héroïque des „Mille” contre le royaume des deux Sicilles, ce qui a conduit à la libération et à l’unification révolutionnaire de l’Italie du Sud tout entière.

Mais pour faciliter la lutte nationale italienne et en portant de l’idéal quarant’huitard de la libération de tous les peuples opprimés ainsi que de la transformation démocratique du continent européen, Garibaldi et les partisans de celui-ci se sont longtemps trouvés aux premiers rangs de la lutte conspirative visant l’écrasement des empires multinationaux autrichien et ottoman, par l’alliance révolutionnaire des nations opprimées. Dans ces conditions avaient lieu également les premiers contacts et rapports de Garibaldi avec les Roumains.

La participation enthousiaste, en dépit de son âge avancé, à la défense de la jeune République française contre l’invasion prussienne après la chute du second empire napoléonien, représente le dernier acte d’héroïsme militaire du général Garibaldi. Mais il continua de prêter son appui moral à la lutte pour la liberté des peuples, ce qui explique d’ailleurs l’intérêt accordé à la cause roumaine lors de la Guerre d’indépendance.

Tout en se manifestant au long de son existence connue un bras armé contre l’oppression politique et sociale, Garibaldi envisageait le progrès nécessaire à l’humanité dans une ère de collaboration constructive et démocratique. C’est pourquoi nous le retrouvons se prononcer à maintes reprises, pendant les dernières décennies de son existence, en faveur d’un monde sans armes et sans guerre. C’est là encore un trait souvent négligé, mais profondément actuel de sa personnalité.

GIUSEPPE GARIBALDI ÎN ANSAMBLUL RELAȚIILOR RISORGIMENTALE ROMÂNNO-ITALIENE

DE
DAN BERINDEI

„Ieste țara Italiei plină, cum se zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașe iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite . . . și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pămîntului aceleuia, i-au zis raiul pămîntului . . .”. Cu aceste cuvinte, cronicarul moldovean Miron Costin descria țara, care, tot potrivit părerii sale, era „scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura” și căreia îi dădea cea dintii atenție dintre țările lumii deoarece avea în vedere puntea de romanitate ce lega propriul său popor de peninsula italică¹.

Privirile românilor s-au reîntors în repetate rînduri spre îndepărtata Italie, aici a învățat la Padova eruditul Constantin Cantacuzino, aici și-au petrecut ani de viață sau chiar s-au sfîrșit unii pretendenți la domnia țărilor române, de aici au venit din timpuri îndepărtate artiști ori medici ori cărturari, unii stabilindu-se în țările de la Dunăre, Carpați și Marea Neagră². Influențe culturale s-au exercitat firesc și în perioada modernizării limbii, fondul de cuvinte al limbii române fiind îmbogățit cu împrumuturi din limba italiană. Strinse legături economice s-au dezvoltat, pe temeuri pierdute în negura veacurilor, cu un secol și jumătate în urmă între statele italiene și porturile dunărene românești renăscute după 1829³.

Fiii celor două națiuni s-au întîlnit în veacul trecut nu numai în spiritul solidarității popoarelor de origine latină, dar și prin aceea că obiectivele fundamentale ale popoarelor lor în lupta de eliberare erau în largă măsură similare. Și unul și altul dintre aceste popoare erau împărțite în țări și sub dominații diferite și unul și celălalt mai erau confruntate cu rînduiri feudale paralizante, cel puțin în unele domenii ale existenței lor. Dar, totodată, amîndouă națiunile, română și italiană, erau însuflețite de o stare de eferescență revoluționară, fiind profund angajate în lupta lor de eliberare națională și socială. De altfel, împletirea dintre acestea era așa de strînsă, încît ele nici nu pot fi considerate izolat una de alta, iar prestigiul dobîndit în cursul celor două procese istorice paralele și similare de mari personalități reprezentative ale *noului* atît în România cît și în Italia nu face decît să confirme acest lucru. Nu trebuie uitat nici faptul că în anii 1820—1821 și 1848—1849 evenimentele revoluționare au ilustrat frămîntata istorie atît a Italiei cît și a României.

¹ Miron Costin, *Opere*, ediție critică P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 246.

² Pîntu relațiile româno italiene pînă la sfîrșitul secolului XVI, vezi George Lăzărescu și Nicolae Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972.

³ Vezi D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre principatele dunărene și regatul Sardiniei*, București, 1941.

Cînd în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au creat condițiile necesare traducerii în fapte ireversibile și imuabile a năzuințelor de eliberare românești și italiene, procesele de constituire a României și Italiei moderne s-au desfășurat sub semnul unor paralelisme izbitoare, confirmînd și prin aceasta opinia lui Cesare Correnti din 1855 că țările române erau „un'altra Italia”⁴. Dubla alegere a colonelului Alexandru Ioan Cuza prin care Unirea Principatelor a fost realizată și statul național român a fost constituit în prima sa etapă, a fost urmată, după cîteva luni, de războiul din nordul Italiei prin care procesul de unificare italică a fost inaugurat. În 1861, ca semn al realizării statului național, a fost proclamat regatul Italiei și tot în acel an Principatele Române au reușit să obțină deplina lor unire politico-administrativă, constituindu-se România. Nu întimplător procesul de desăvîrșire a unificării celor două națiuni a avut apoi loc în ultimii ani ai celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea. Dar paralelismele pot fi regăsite și în desfășurarea vieții politice interne, în lupta necontentită dintre *nou* și *vechi*, în problemele social-economice, în înureg procesul de constituire nu numai a statului național dar și a statului deplin modernizat.

În mod firesc, istoria acelei perioade istorice în care năzuințe seculare a două națiuni s-au văzut materializate în concretizări imuabile ne oferă atît exemplul dăruirii patriotice a maselor, cît și cel al afirmării unor ilustre personalități. Ar putea fi vreodată uitat un Bălcescu, un Cuza, un Rosetti, un Kogălniceanu, pentru a nu cita decît pe unii dintre cei ce și-au legat viața de nașterea României și ar putea vreodată Italia să uite pe Mazzini, pe Garibaldi ori pe Cavour? Fiecare dintre aceste mari individualități s-au afirmat prestigios, dar fiecare după propriile trăsături și însușiri. Împreună, ei și cu mulți alții, pe care nu i-am numit, ocupă în Panteonul istoriei națiunilor lor meritatul loc de cîinste și de neuitată amintire și recunoștință, dar poate dintre aceste personalități cea care a intrunit în măsura cea mai mare un grad de universalism a fost Garibaldi. Nu deoarece n-ar fi fost un ardent patriot italian, dar pentru că faptele sale au avut un ecou stimulator în Europa și America, el devenind pentru mișcările de eliberare ale națiunilor *eroul-simbol* și, totodată, prin firea sa generoasă, dăruindu-se pe deplin Italiei, a căutat în același timp să ajute la eliberarea altor națiuni, să afirme în fața umanității ideile de prietenie și pace.

În cursul deceniului care a despărțit revoluția din 1848 de făurirea statelor naționale român și italian, un contact a fost stabilit și dezvoltat între reprezentanții celor două națiuni. La Londra în Comitetul democratic european o strînsă prietenie a fost legată între Giuseppe Mazzini și Dimitrie Brătianu⁵, iar C. A. Rosetti a stabilit legăturile sale cu Garibaldi, cunoscîndu-l neîndoielnic la un moment dat și personal. Încă din 1851, el relatea într-o scrisoare lui Ion Ghica, că fiica sa Libertate, în vîrstă de cîteva ani, pronunța numele lui Garibaldi și-i arăta chipul⁶. Cu decenii

⁴ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Turin, 1958, p. 247.

⁵ „Mazzini — scria la moartea sa Dumitru Brătianu — nu putea face ceea ce a făcut Garibaldi. Misiunea lui a fost să facă pe Cavour, pe Garibaldi, pe Manin, să facă un rege patriot și un popor demn de libertate” (Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, București, 1934, vol. II, p. 289).

⁶ C. A. Rosetti, *Corespondența lui Dimitrie Brătianu*, București, 1980, p. 264.

mai tirziu, un călător străin avea să semnaleze prezența în biroul de la foaia „Românul” al radicalului român a portretelor lui Mazzini și Garibaldi⁷. Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei posedă, de altfel, o stampă cu chipul lui Garibaldi purtând dedicația acestuia către Rosetti.

Evenimentele din vara anului 1859 din Italia au fost urmărite cu un deosebit interes de români. Era vremea în care Alexandru Ioan Cuza scria lui Alecsandri, mărturisindu-i speranțele sale într-o apropiată angajare a tinărului stat național român în lupta de eliberare, alături de Franța și Italia, pentru dobândirea independenței și întregirea hotarelor sale prin eliberarea Transilvaniei și Bucovinei⁸. În relatările ziarelor românești, lui Garibaldi ise acorda întreaga atenție. „Garibaldi — se scria în „Românul” — a trecut Tessinul și a intrat în Lombardia *el cel dintâi*”; peste câteva zile, în același periodic se adăuga că ecoul dobândise „izbinzi strălucite”, pentru ca la 26 mai să se relateze următoarele: „Izbinzile lui Garibaldi au covârșit speranțele ce aveau toți admiratorii acestui bărbat care credeau numai în vitejia individului, iar nu în puterea stindardului său. Viteazul șef al voluntirilor sau mai drept stindardul libertății ș-al independenței italiene, a intrat . . . în sunetele clopotelor în Como . . .”⁹. Mai multe periodice românești au publicat, în acele luni de frământare, biografia vieții eroului italian¹⁰, iar mazzinianul Marc’Antonio Canini, redactorul periodicului bucureștean „Buletinul resbelului din Italia”, comentînd biografia lui Garibaldi, scria: „Dacă zioa de rescular, de unire a tuturor românilor va suna curînd, să dea Dumnezeu ca și România să aibă un Garibaldi! Eu sper, sînt sigur că nu poate lipsi o inimă mărinimoasă într-o țară care în timpuri mai rele decît cele actuale a născut un Tudor Vladimirescu . . .”¹¹.

Extraordinara campanie a celor „o mie” prin care Garibaldi a eliberat Italia de sud, în primăvara și vara anului 1860, a avut firește un deosebit ecou la români¹². Faptele eroului demonstau că o națiune *putea* prin dîrzenie, dăruire și eroism să-și realizeze năzuințele, să dea viață visurilor celor mai inaripate. Paginile presei românești din acei ani ne dezvăluie măsura de implicare spirituală în evenimentele ce erau în curs de desfășurare și care, trebuie spus, au avut loc și cu participare românească și cu jertfe de sînge din partea reprezentanților națiunii noastre¹³. La vestea oficializării unirii Italiei centrale cu Piemontul avusese loc, încă în luna martie 1860, o manifestație la București, în care câteva mii de locuitori ai orașului demonstraseră în fața consulatului general al Piemontului, strigînd „Trăiască Italia unită!” ori „Trăiască Cavour și Garibaldi!”¹⁴. Cu atît mai mare a fost entuziasmul românilor cînd veștile au început să

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători străini*, ediția II-a, București, 1929, vol. IV, p. 140.

⁸ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 166.

⁹ „Românul”, nr. din 21 mai/2 iunie, 23 mai/4 iunie, 26 mai/7 iunie 1859, p. 237, 241, 245.

¹⁰ „Românul”, nr. din 4/16 și 7/19 iulie 1859, p. 315 și 319; „Steaua Dunării. Zimbrul și Vulturul”, nr. 107 din 25 mai 1859, p. 419.

¹¹ „Buletinul resbelului din Italia”, nr. 5 din 7 iunie 1859, p. 19.

¹² Zezi Dan Berindei, *La lutte pour l’unité de l’Italie reflétée dans la presse des Principautés Roumaines (1859 — 1860)*, în „Revue Roumaine d’histoire”, II (1963), nr. 1.

¹³ Zezi studiul lui Ștefan Delureanu din acest număr al „Revistei de Istorie”.

¹⁴ „Românul”, nr. 75 din 15 iunie 1860.

sosească surprinzătoare din Sicilia. Garibaldi a fost numit în organele de presă românești „generariul independenței”, „ilustrul bărbat al Italiei”, „celebrul general”, „vechiul erou al libertății”, „marele partizan” ori „inteligența și brațul unui popor setos de libertate”¹⁵. „Garibaldi, auda-cele resbeluitor — se scria în „Steaua Dunării”, într-un stil bombastic, dar plin de sentiment — ... ca protes (protejat ! — D.B.) de geniul civilizațiunii, care-l scutează (apără ! — D.B.) pentru ca să combată pentru libertatea popoarelor, Garibaldi, mare general, mare marinier, tot așa de abile pentru a apăra o cetate, cît și pentru a-și bate joc de o escadră, erou de aceia care produce din cînd în cînd un popor cînd voește a se elibera, a se mîntui fără mai mult ajutor decît a destinului patriei sale, fără altă speranță decît dreptatea și dreptul popoarelor, trece în Sicilia înfruntînd armatele regulate ale unui regat întins ...¹⁶.

Lupta garibaldienilor este urmărită pas cu pas, cu deplină încredere în izbînda finală a acțiunii lor, deoarece — cum scria „Românul” — „pentru cei care luptă sub un asemenea stindard, a lupta ș-a birui face una”¹⁷. Ciocnirii dintre „voinea și patriotismul unei națiuni mari de 25 milioane” și „guvernul dreptului divin”¹⁸ îi sînt consacrate coloane întregi în întreaga presă românească și deosebi informația este întreruptă pentru a se face loc comentariului entuziast. La mijlocul lunii iunie, „Românul” arăta că eroul italian „dă libertatea celor apăsați, dreptatea celor nedreptațiți, pîne celor flămînzi, îmbrăcăminte celor neavuți și ... tuturor bună voie, bucurie și amicia sa ... eacă ce face Garibaldi; toată lumea este și va fi cu el”¹⁹. Vestile izbînzilor soseau neîncetat. „... ilustrul Garibaldi — scria „Naționalul” la 21 iulie 1860 — calcă cu pași gigantici către victorie și completa unitate italiană”²⁰. „Garibaldi merge tot triumfînd în Calabria — însemna peste o lună „Steaua Dunării” — și armele regești sau se retrag ... sau vin să facă cauză comună cu liberatorul Italiei”²¹. În acest timp, „Românul” scria despre „minunile ce geniul libertății face cu italienii de sub stindardul lui Garibaldi”²². În septembrie 1860, poetul și istoricul radical C. D. Aricescu închina versurile sale lui Giuseppe Garibaldi : „Dar cine e acela al cărui sonor nume Insuflă spaimă, groază, despoților din lume? /E bravul Garibaldi, oștianul democrat, /E spata Italiei, stindardul ei sacrat”. Poezia continua cu versuri stingace, dar politic semnificative : „Giuseppe Garibaldi și erou nemuritor /Tu ești pentru ăst’popol un zeu, un salvator ! ... /O fie ca românul să se’ntuziasmeze /D’eroicele-ți fapte și să le imiteze”²³.

În primăvara anului 1862, în timp ce erau agitate planuri de acțiune garibaldiene în Sud-Estul Europei și în Balcani un grup de tineri români a vizitat pe erou și unul dintre ei i-a ținut un înflăcărat discurs.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 124 din 5 mai 1860, p. 373 „Naționalul”, nr. 43 și 45 din 2 și 9 iunie 1860, p. 169, 177 ; „Dimbovița”, nr. 56 din 11 mai 1860, p. 219 ; „Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul”, nr. 87 din 24 mai 1860, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 89 din 28 mai 1860, p. 3.

¹⁷ „Românul”, nr. 124 din 5 mai 1860, p. 373.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 136 din 15—16 mai 1860, p. 405.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 168 din 61 iunie 1860, p. 497.

²⁰ „Naționalul”, nr. 57 din 21 iulie 1860, p. 225.

²¹ „Steaua Dunării...”, nr. 99 din 24 august 1860, p. 1.

²² „Românul”, nr. 234 din 21 august 1860, p. 1.

²³ *Ibidem*, nr. 262 din 18 septembrie 1860, p. 794.

„Sînteți pentru poporul nostru, ca pentru toate — a spus tînărul — ca un mit, un simbol de mărire, de bunătate, de glorie, curat de orice pată de base ambiționi și de vile (urite — D.B) interese”. „Oriunde va apărea cămașa roșie — mai adăuga el — pe unde va luci spada lui Garibaldi, sîntem siguri că drepturile românilor vor fi apărate”²⁴. Mișcat, luptătorul italian le-a răspuns tinerilor printr-o cuvîntare, făgăduind sprijinul său pentru consolidarea „naționalității” române și cerîndu-le să propage în România „mai ales frăția, alianța, concordia popoarelor” în lupta împotriva dușmanului comun, Austria habsburgică²⁵. Peste două zile le trimitea și o adresă : „Români stînd cu tăie la postul vostru în adunarea națiunilor, voi meritați frăția lor și mai ales a Italiei, cu care aveți comunitate de sînge, comunitate de origină... împreună să dăm ultima lovitură tiraniei...”²⁶.

Dacă planurile de acțiune balcanică n-au fost realizate în 1862, în schimb, în vara aceluiași an, Garibaldi a încercat eliberarea Romei. Rănit la Aspromonte, va fi apoi reținut la Varignano timp de cîteva luni. Opinia publică înaintată românească avea în acea vreme ochii ațintiți asupra eroului italian. Aflînd vestea rănii și arestării lui Garibaldi, Rosetti scria îndurerat în „Românul” : „Salutare ție, purtător al sintului stîndard al independenței și unității naționale ! Lunea zice c-ai căzut, sacrificiul tău însă te face mai mare decît totdeauna și România, care a auzit ș-a înțeles bătăile inimii tale, acum cutează a rădica vocea ei spre tine și a-ți zice că te recunoaște, te respectă, te iubește, te veneră, te înțelege...”²⁷. Timp de cîteva luni, „Românul” a consacrat primele sale coloane telegramelor pe care le trimitea, lui Rosetti, Augusto Vecchi, aghiotant al eroului italian. În octombrie, Vecchi telegrafia optimist : „El este voios ca cum n-ar fi rănit. Vă mulțumește de iubirea voastră și va roagă a saluta în locu-i pe poporul român”²⁸. În alt număr, Rosetti exclama entuziast : „Trăia că generariul nostru ! trăiască Garibaldi !”²⁹.

În luna mai 1863, doi trimiși ai lui Mazzini soseau la București, ei prezentînd o scrisoare din partea fruntașului republican italian, în care acesta îi recomanda „în numele lui Garibaldi” și al său³⁰. În timp ce locotenent-colonelul Frigyesi se găsea în Principate, unde va fi și arestat și expulzat pentru acțiuni imprudente, care puteau pune în primejdie siguranța Principatelor Unite Române, Garibaldi îi scria personal lui Rosetti. „Primesc regulat ziarul d-tale — îi arăta el — și trebuie să-ți mulțumesc pentru el”³¹. Mai tîrziu, în 1876, Garibaldi avea să mărturisească deputatului român Negură că primea în continuare „Românul” și că înțelegea „ceva din limba română”³².

În 1866, din nou atenția opiniei publice progresiste din România va fi îndreptată către eroul italian, implicat în evenimentele militare care vor

²⁴ *Ibidem*, nr. 83 din 23 martie 1862, p. 266.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem* și Ștefan Delureanu, *Garibaldi și independența României*, în „Secolul 20”, 1977, nr. 4—5, p. 56—57.

²⁷ „Românul”, nr. 242 din 30 august 1862, p. 803.

²⁸ *Ibidem*, nr. 299—300 din 27—28 octombrie 1862, p. 987.

²⁹ *Ibidem*, nr. 316—317 din 12—13 noiembrie 1862.

³⁰ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României. 1848—1877*, București, 1930, p. 323.

³¹ *Ibidem*, p. 331.

³² Idem, *Un deputat italian moldovean la Garibaldi (1876)*, în „Roma”, VII (1927), p. 30—31.

duce la eliberarea Venetiei și unirea ei cu Italia. Vor fi evocate fapte de arme ale lui Garibaldi și ale ostașilor săi, ca și entuziasta primire pe care i-o vor face florentinii după ce pacea a fost încheiată. „Românul” anunța acum că misiunea lui Garibaldi se apropia de sfârșit, sugerându-se apropiata eliberare a Romei³³. Continuând să nutrească gânduri ale unei extinderi a acțiunilor sale în Europa orientală — acolo unde în tinerețe avusese primele contacte cu socialismul utopic și cu asociația secretă „Tinăra Italie” — Garibaldi nota în memoriile sale: „Ce măreț orizont se înfățișează în Răsărit pentru noi... cite elemente simpatice și prietene găseam noi în acea parte a Europei răsăritene...”.

În 1870 românii vor întâmpina cu bucurie vestea eliberării Romei și a dobândirii de către Italia a capitalei ei legitime. „Numai bătrînii Garibaldi și Mazzini — se scria totuși în „Românul” — nu sint mulțumiți”. „Dar nu va trece mult — se nota mai departe în aceeași corespondență a foii radicale — și idealul lor, pentru care au sacrificat o viață întreagă, încă se va realiza și atunci apoi vom striga cu toții: Trăiască republica română reîntinerită a Buișilor și a Cătonilor!”³⁴. Peste câteva luni, tot „Românul” va comenta cu entuziasm sosirea lui Garibaldi în Franța, unde el venise să-și ofere spada poporului francez aflat în grea cumpană în lupta sa de apărare. „Garibaldi — se scria în comentariu — este omul-victorie; cauza pentru care a luptat el a triumfat totdeauna, pentru că aceea era a dreptului, a umanității, a libertății. Garibaldi este unitatea italiană, Garibaldi este Roma capitală, ambele săvârșite; Garibaldi va fi în Franța polul magnetic care va atrage în juru-i mii de luptători!”³⁵.

Anii trecuseră, atunci cînd în 1875 a izbucnit criza orientală. Garibaldi îmbat înit, dar cu sufletul și cu entuziasmul tinere încă, nu mai putea lua spa la în mină. O făcuse pentru ultima oară pentru Franța. Dar gândurile sale erau și acum alături de popoarele care luptau pentru eliberarea lor de sub dominația otomană. În 1876 scria discipolului și admiratorului său Ștefan Sihleanu și primea vizita repetată a deputatului Negură. Amîndouă le-a transmis îndemnul pentru români de a se angaja în lupta de eliberare, alături de popoarele balcanice, împotriva „sălbaticilor coborîtori din Mahomet”, cum scria el celui dintîi³⁶. Impresionat îl evoca pe bătrînul erou deputatul Negură: „Dinaintea... lui Garibaldi m-am simțit uimit. Natură dotată, prin figura, prin alurul, prin expresiuni, prin voce, prin gesturi, prin costum, în fine prin tot ce-i aparține se pare destinat a comanda Lumei întregi și el a știut a da carieră unei naturi care nici într-o condițiune n-ar fi putut rămîne mediocră; este nalt, frumos și simpatice, vocea tare și sonoră, ochii mici și negri, figura blondă. Manieri naturale și elegante, de o simplitate în adevăr democratică...”³⁷.

Garibaldi a întâmpinat cu evidentă bucurie și caldă satisfacție ridicarea românilor la lupta pentru libertatea patriei lor. Colonelul Sgarellino, comandantul legiunii de voluntari italieni care, la îndemnul lui Garibaldi

³³ „Românul”, nr. din 11 și 16—17 august 1866, p. 533, 549; vezi și Dan Berindei, *L'eco nella stampa liberal-radicala di Bucarest degli avvenimenti italiani dell'estate 1866*, Trieste, 1967.

³⁴ „Românul”, nr. din 20 sept./2 octombrie 1870, p. 823; vezi și Dan Berindei, *La libération de Rome reflétée dans la presse progressiste de Bucarest (1870)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI (1972), nr. 3.

³⁵ „Românul”, nr. din 28—29 septembrie 1870, p. 885.

³⁶ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații...*, p. 352; Idem, *Un deputat...* p. 30—31.

³⁷ *Ibidem*.

se alăturaseră luptătorilor sîrbi, era sfătuit acum să se alătore oștirii române. „Voluntarii d-tale, scria Garibaldi — să spună fraților români că, deși departe, gîndul și inima lui Garibaldi sînt cu ei. Deo Dumnezeu ca victoria să fie cu dînșii”³⁸. Vestile celei de-a treia bătălii pentru Plevna i-au dat deplină satisfacție bătrînului erou. „Descendenții vechilor noastre legiuni, români — scria el — se luptă astăzi cu eroism pe țărnițele Dunării pentru independența lor; îmi pare că e bine să facem să se audă aplauzele capitalei lumii antice și ale Italiei întregi adresate bravilor noștri consîngeni”³⁹. Rosetti s-a grăbit a răspunde acestui gest public al lui Garibaldi printr-o telegramă descoperită de Ștefan Delureanu: „Frate și maestre, am fost obligați să ne vărsăm sîngele pentru a ne recuceri independența spre a proba prin fapte detractorilor noștri că sîntem încă la Dunăre, coloniștii nedegenerați ai lui Traian. Tăcerea fraților noștri din Italia ne-a durut într-adevăr foarte mult. Cuvintele dv au fost pentru noi curcubeul care ne asigură în sfîrșit că Roma își ține priverile îndreptate spre noi. Vă mulțumim și vă vom mulțumi prin acte care vor proba că avem, ca și voi, credința inalterabilă în justiție și în libertate”⁴⁰.

Cînd la începutul verii anului 1882 inima mare a lui Garibaldi a încetat să bată, moartea acestui „veteran al revoluției”, cum l-a numit Marx, a impresionat întreaga lume. Poporul român a întîmpinat firese cu durere vestea tragicei dispariții. În numele Camerei deputaților, Dimitrie Brătianu, președintele ei, vechiul prieten al lui Mazzini, va telegrafia Camerei Italiei, arătînd că pentru a se conforma votului deputaților, adresa condoleanțele sale pentru pierderea lui Garibaldi Italiei, „patria ilustrului soldat al unității italiene, a statornicului apărător al libertății”. „Garibaldi, se mai arăta în telegramă, aparține tot atît Italiei ca și popoarelor care au luptat pentru reconstruirea lor națională”⁴¹. La o sută de ani de la moartea eroului, noua Românie nu poate decît omagia, alături de Italia și națiunea italiană personalitatea celui cărui Nicolae Iorga îi exprima în 1907 deosebita sa apreciere. „Antichitatea eroică — scria el — pare a fi pecetluit ultima pagină a Bibliei eroismului. Căutîndu-se mai bine, s-a găsit un loc pentru Garibaldi. Pînă acum însă numai pentru el...”⁴².

GIUSEPPE GARIBALDI DANS L'ENSEMBLE DES RAPPORTS ROUMANO—ITALIENS À L'ÉPOQUE DU RESORGIMENTO

RÉSUMÉ

Les relations entre Roumains et Garibaldi se sont déroulées sur la toile de fond des processus historiques parallèles qui ont conduit à la constitution de l'Italie moderne et de la Roumanie moderne. Garibaldi a été considéré dans ces circonstances en tant que *modèle*, en tant que

³⁸ Idem, *Conspiratori și conspirații...*, p. 352.

³⁹ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 55.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 57.

⁴¹ *Atti del Parlamento Italiano. Camera dei Deputati. Discussioni*, Roma, 1882, vol. XII, p. 1538—1539.

⁴² N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1934, vol. I, p. 271.

héros-symbole, et ce sont surtout les radicaux roumains se trouvant sur des positions politiques identiques, pour lesquels Garibaldi fut le général de l'unité et de l'indépendance, le plus courageux et le plus efficace des combattants pour la liberté nationale et l'émancipation politique des peuples d'origine latine. Ce furent les années héroïques de 1859 et de 1860 qui transformèrent Garibaldi non seulement en héros de l'Italie, mais aussi de toutes les nations qui luttaient pour leur liberté et leur unité, ce qui était à l'époque évidemment le cas des Roumains. Les documents de ces temps-là, ainsi que la presse roumaine confirment pleinement cette assertion. Par ailleurs, Garibaldi a entretenu des rapports directs avec les Roumains, dont une soixantaine combattirent sous ses ordres et surtout avec le chef radical roumain C. A. Rosetti. En 1866 et 1870 les faits d'armes de Garibaldi continuèrent à susciter l'intérêt et l'admiration des Roumains. À son tour, vers la fin de sa vie, Garibaldi accordé une attention particulière à la lutte des Roumains pour l'indépendance de leur patrie. La mort du héros a eu un profond écho parmi les Roumains, la Chambre des Députés de Bucarest envoyant à celle de Rome une adresse de condoléances. „L'antiquité héroïque-commentait en 1907 le grand historien roumain Nicolae Iorga — paraît avoir scellé la dernière page de la Bible de l'héroïsme. En cherchant mieux on a trouvé une place pour Garibaldi. Mais jusqu'à présent *seulement* pour lui”.

ROMÂNI ALĂTURI DE GARIBALDI ÎN EXPEDIȚIA CELOR O MIE

DE

ȘTEFAN DELUREANU

În anul 1860, electrizanta campanie meridională garibaldiană, dădea procesului de unificare italiană impulsul său decisiv. Servită de un generos aflux de voluntari și de feroarea insurecției populare, ea a revelat într-o epică succesiune de triumfuri, eroismul participanților, vocația excepțională a comandantului, falimentul burbonic.

Materializînd tranziția de la legendarul nucleu debarcat la Marsala, ale cărui fapte de arme, pînă la Palermo sînt identificate ca expediția propriu-zisă a celor o Mie, la armata meridională, operantă pentru prima dată, sub acest nume, în bătălia de la Milazzo, numeroase contingente au alimentat formațiunile inițiale. În această forță, au venit să se înroleze și aproximativ 1500 de combatanți neitalieni, făcînd astfel din ea o expresie în act a idealului de fraternitate internațională.

Pentru unele grupuri de participanți s-au creat „legiuni intitulate. uninațional, deși compoziția lor era eterogenă, altele, nu toate de entitate numerică minoră, între care se detașează acelea ale polonezilor și românilor, nefiind organizate în corpuri distincte. Legiunea care a purtat numele de ungară a fost numai parțial maghiară, după cum n-a fost exclusiv franceză legiunea La Flotte, absolut britanică cea intitulată astfel, numai elvețiană, compania cu acel nume. Acte de glorie au fost de multe ori opera militanților aparținînd unor națiuni a căror prezență nu se reflecta în denumirea respectivelor unități așa cum bravura popoarelor al căror apelativ etnic le distingea, a putut fi demonstrată și de conaționali necuprinși în cadrele acestora. Se impune dar, cînd utilizăm titlaturile consacrate de istorie, să avem conștiința că ele reflectă realități multinaționale, uneori extrem de compozite, ca în cazul legiunii ungare, un veritabil corp european ale cărui victorii au fost, ca și ale celorlalte, rezultatul cooperării.

Utilă reconstituirii istorice a evenimentelor și a prestației belice a cămășilor roșii, a fost adeziunea la garibaldinism a unor participanți-martori, autori de memorii, cărora anume particularități le erau uneori narate de alți observatori.

Reticenți, garibaldienii români n-au lăsat însemnări. Titus Dunca de la care au rămas notații tardive, de controlat atent, aparține unor episoade ulterioare, constituind epilogul inițiativei populare în Risorgimento. Scrisori trimise celor de acasă, nu sînt încă semnalate. În orice caz, cele ale categoriei soldaților, mulți, analfabeți, vor fi fost rare.

Caracteristică aparent surprinzătoare, opera clasicilor memorialistici italiene, nu cuprinde nici o aluzie directă la români. Abia amintește de englezii, francezii, maghiarii și polonezii care au răspuns la chemarea Italiei. Românii e necesar să fie subînțeleși de noi printre „generoșii din alte patrii”, veniți să aducă țării sale „spadele lor glorioase”¹. Narind momentul sublim al șarjei cavaleriei de la Santa Maria, Bandi face remarcă semnificativă că în cursul avintatului atac, fiecare se exprima în propria limbă², dar nu identifică sunetele aceleia care i-ar fi putut descoperi pe latinii de la Dunăre. În memoriile sale, Garibaldi consemnează prezența unor valoroși luptători din toată Europa, dar nu-i menționează explicit pe români. Nici biograful său, Giuseppe Guerzoni nu le înregistrează existența. Istoricul diviziei din care au făcut parte, probabil, cei mai mulți dintre ei, transcrie în lista morților și răniților și nume ale lor, dar o face fără a le remarca în cuprinsul operei participarea la campanie, semn că nomastica respectivă îi era cu totul nefamiliară³.

Ignorarea totală a românilor de către memorialiștii italieni, poate fi explicată până la un punct: niciunul nu a ajuns în Sicilia odată cu expediția celor o Mie. Ei au debarcat acolo cu contingentele ulterioare și, cu siguranță, sub ploaia de flori care a sărbătorit intrarea regimentului Medici în Palermo, se vor fi aflat și unii dintre ei. În timp ce el pătrundea prin Porta Nuova, brigada Türr, devenită apoi Eber, din care făcea parte și Abba, deschidea drumul prin insulă, corpurile comandate de Bixio și Medici îndreptându-se și ele spre destinațiile prestabilite. Abba parcursese itinerarul unității sale, observație valabilă și pentru Bandi și Adamoli, din ale caror naționali rezultă, în ansamblul contactelor, predilecția pentru acelea cu statele majore, din care n-au făcut parte ofițerii români. Angajați în deplasări, ei n-au putut fi nici martorii constituirii Legiunii Ungare, fondată în capitala Siciliei, la 16 iulie, cu elemente inclusiv românești, provenite din diversele batalioane ce continuaseră, eșalonat, să alimenteze forța nou createi armate meridionale. Cartierul general căruia îi era atașat Giulio Adamoli, era vizitat, mai ales, de comandanții de corpuri, de cadrele cu funcții de coordonare, de gazetari și amici ai lui Türr sau Eber⁴. E mai mult decât probabil că ofițerii români nu s-au aflat suficient printre oaspeții de vază pentru ca memoria autorului să-i fi reținut durabil. Inutilă dar pentru atestarea prezenței și stabilirea ponderei românilor în armata garibaldiană memorialistica italiană care onorează cu un spațiu amplu activitatea principalelor unități în care ei au fost reprezentați, servește indirect studierii comportării lor militare, permițând o reconstrucție valabilă a genezei, evoluției și operațiunilor belice ale diviziei Türr în general, a Legiunii Ungare în special.

Istoriografia nu dispune nici ea, în prezent, de texte reprezentative care să permită o ilustrare semnificativă a participării române la epopeea anului 1860. Preluând necritic, ca singur suport pentru susținerile sale, o corespondență anonimă torineză, Claudiu Isopescu a oferit o estimare a acesteia a cărei amploare pare a depăși, în stadiul actual al investigației,

¹ Giuseppe Cesare Abba, *Da Quarto al Volturmo*, Bologna, 1955, p. 200.

² Giuseppe Bandi, *I Mille*, Milano, 1960, p. 337.

³ Carlo Pecorioni-Marconi, *Storia della 15-a Divisione Türr*, Firenze, 1876, 570 p.

⁴ Giulio Adamoli, *Ricordi di un volontario. Da San Martino a Mentana*, Milano, 1892, p. 141—143.

limitele verosimilului⁵. Verificarea aprecierii sale nu-și are loc aici, valoarea cifrică respectivă fiind furnizată pentru finele lui 1861, dată când legiunea auxiliară ungară, la care se referă expeditorul, era utilizată pentru reprimarea „brigandajului”, termen ce definea manifestarea unui conflict social abil instrumentalizat de burbonii detronați. Fără a se fi consacrat temei prezenței românești în corpurile voluntare garibaldiene, Alexandru Marcu o menționează în cartea sa, *Conspiratori și conspirații în istoria renașterii politice a României 1848—1877*, remarcând sonoritățile particulare ale unor nume, făcând prețioase referiri la premisele piemonteze ale legiunii ungare, explorând bibliografiile și surse, rezervând un generos capitol „așteptării” lui Garibaldi în Europa centro-orientală. Dedicat mai ales unor personaje, în parte pătrunse sumar și în enciclopedii, contribuțiile asupra argumentului au constituit la noi mai mult o operă de evocare decît una de cercetare. Un studiu asupra faptelor de arme de voluntariat ale românilor în Risorgimento, nu există în prezent. Ca atare, imaginea actuală a participărilor la campania eliberatoare italiană din 1860 nu poate fi completă.

În istoriografia străină, nu se contestă în genere tributul românesc la eliberarea Siciliei și a Italiei meridionale, dar cercetarea acestuia n-a intrat în interesele ei de studiu. Cînd se face, în special în cea italiană sau maghiară, referire la el, pentru că există și abordări ale acestei arii tematice care nu-l menționează, relevanța aportului în cauză rezultă uneori controversată, alteori minimalizată. Pentru a exemplifica, evaluarea la circa două sute a românilor de pe Volturmo, fundamentată de Isopescu exclusiv pe gazete naționale de epocă, îi apare profesorului Falzone ca exagerată, dacă nu fantastică: „E cert faptul că mulți transilvani au luptat în 1860 alături de Garibaldi”, notează dînsul, dar e improbabil acela că ei „se vor fi simțit, cel puțin în majoritate, români”⁶. Un argument probant al estompării sentimentului românesc l-ar constitui înrolarea lui Alexandru Buda și a lui Niculae Dunca în legiunea ungară. Problemă disputată, expusă, după autor, fluidității în interpretare și riscului polemic, participarea românilor la desfășurările aceluia an unic e apreciată, în final, ca demnă de o tratare deplină. Un istoric care a consacrat pagini dense combatanților neitalieni ai lui Garibaldi, Angelo Tamborra menționează un număr limitat de români a căror prezență printre componenții legiunii ungare îi pare a reflecta o colaborare națională și militară, atunci fără corespondent în plan politic⁷. Nu irelevant i se înfățișează altui cercetător, grupul românilor, mai ales din Transilvania, care abandonînd armata austriacă s-au înrolat sub stindardul glorios al libertății, atrași de prestigiul ilustrului general⁸. Opinia sa este împărtășită de încă un istoric care exaltă comportarea eroică a numeroșilor transilvani în bătălia de pe Volturmo, unde au căzut soldații Stoica și Crișan, dar nu și Niculae Dunca, precum eronat crede acesta⁹. Colonelul Vigevano, autorul unei istorii a legiunii ungare, ne-

⁵ Claudio Isopescu, *Saggi romeno-italo-ispatici*, Roma, 1943, p. 187—188.

⁶ Gaetano Falzone, *Sicilia 1860*, Palermo, 1962, p. 265.

⁷ Angelo Tamborra, *Garibaldi e l'Europa* în „Atti del XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano”, Roma, 1961, p. 458.

⁸ Raffaele Ciasca, *Fraternità italo-rom'na nella lotta per l'unità e l'indipendenza durante il Risorgimento*, RRH, t. III, 1964, p. 669

⁹ Carlo Santonocito, *Il contributo della diplomazia e del governo piemontese alle causa dell'unità rumena*, Pozzuoli (Napoli), 1964, p. 94

scutită de insuficiențe și distorsuni, îi consideră pe Crișan Filimon, Grancea și Stoica, maghiari, în timp ce un alt Crișan, fără prenume, e revendicat ca italian¹⁰. El observă că nu toți infanteriștii erau unguri, indică apartenența etnică a celor nemaghiari, dar nu descoperă nici un român, nici printre ofițeri, între care figurează numele lui Dunca și al lui Sumlai, nici în trupă. Printre cele 459 de nume existente în rolul legiunii pe luna decembrie 1860, Lukács Lajos include în volumul său dedicat voluntarilor maghiari ai lui Gaibaldi și Kossuth, nume românești inconfundabile, dar recunoaște calitatea de român exclusiv lui Niculae Dunca. Aproximativ alți treizeci de români sînt declarați unguri, ca de altfel și alți militanți ai aceleiași formațiuni, ale căror nume diferă substanțial de repertoriul onomastic specific, neautorizînd identificarea propusă de autor¹¹.

Bibliografiile garibaldiene, inclusiv aceea monumentală a lui Campanella¹², nu ne oferă mai multe șanse referitor la românii lui Garibaldi. Documentele primare, la care vom apela copios, ne rezervă și ele, frecvent, revelația unor carențe majore, uneori, inadmisibile.

Datorită unor martori direcți, contemporanii români ai lui Garibaldi ai dispus de informații ample despre conaționalii care l-au acompaniat pe Eroul celor două lumi. Cu toate vivacitățile, resentimentele sau evidentele alterări hiperbolice, relatările difuzate de ziare au avut meritul că proveneau de la persoane ce fuseseră angajate în evenimentele narate. În adevăr, foi de orientare liberală ca „Reforma”, și „Românul”, au reluat în anii 1861-1862 din „Tribuna Română”, corespondențe torineze, valorificate în modul în care am arătat de Claudiu Isopescu, în legătură cu ponderea și conduita militară a garibaldienilor români în campania din 1860. Prima, nara particularități relative, la sistemul de recrutare al legiunii ungare cu practica modificării numelor, semnalînd multitudinea românilor transilvani din rîndurile ei și bătăliile în care se distinseseră, controversale pe tema sentimentului național, frecvența dezertărilor din regimentele austriece cu garnizoana în Veneto¹³. Se insistă, în încheiere, pentru fondarea unei legiuni române în Italia. O a doua corespondență ilustrează fapte de arme ale căpitanului Ioan Mircea, excepționale mai ales în Italia meridională, unde pe Voltorno avusese oportunitatea să-și etaleze virtuțile sale militare ieșite din comun și exaltate ca atare de Alexandre Dumas în ziarul său napolitan, dar ca operă a „maghiarului” Ioan Mircea, motiv pentru care eroul protestase¹⁴. Randamentul său în profesia armelor ar merita să fie aprofundat, cu atît mai mult cu cît documente de arhivă îl atestă ca făcînd parte din brigada Dunne a regimentului Medici, unitate ce s-a distins în bătălia de la Milazzo (20 iulie).

Subevaluarea capacității militare a românilor în genere, dar mai ales ignorarea sau denaturarea participării și contribuției lor la victoriile italiene din 1860 creau un sentiment de frustrare nu numai printre cei ce colaboraseră la obținerea lor. Un ziarist ca Rosetti, de exemplu, ținea ca talentul și bravura lor să fie recunoscute, inclusiv în situațiile în care ele fuseseră

¹⁰ Attilio Vigevano, *La legione ungherese in Italia (1859-1867)*, Roma, 1924, p. 86.

¹¹ Lukács Lajos, *Garibaldi magyar önkéntesei es Kossuth 1860-61 ben*, Budapest, 1962, p. 121-133.

¹² Anthony Campanella, *Giuseppe Garibaldi e la tradizione garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970*, Ginevra, 1971, XXII + 1311 p.

¹³ „Românul”, 7 octombrie 1861.

¹⁴ Ibidem, 21 ianuarie

puse în valoare sub acele stindarde sub care circumstanțe istorice speciale îi obligaseră să se bată. Cu atît mai mult revendica el o corectă apreciere a generozității cu care voluntarii libertății își vărsaseră sîngele în Sicilia, fără ca Garibaldi să știe că asistase la ofranda unui sînge fratern, sub emblema unei legiuni străine¹⁵. Legiunea pe care într-o scrisoare inedită de la Napoli, expeditorul ei, Canini o califică drept „așa zis ungară”, formulînd judecăți critice asupra ei¹⁶. Conform constatării sale directe făcute imediat după marea bătălie campală din 1 octombrie, o parte relevantă a acesteia era nemaghiară, dar numai ignoranța lui Garibaldi și a altor italieni, iritantă și pentru Mieroslawski, prelua ca maghiare și merite de arme ce nu erau exclusiv ale ungarilor. Sentimentul național al românilor, numeroși în acel corp, fusese clar detectat de venetianul care, peregrin în Principate, le învățase limba. O parte a observațiilor sale devine mai pregnant asociată cu amănuntele pe care le da în memoriile sale. Canini îl cunoscuse pe Garibaldi în zilele următoare luptelor decisive, la Caserta. În acele circumstanțe abordase la Napoli, devenit un loc frecventat de revoluționarii Europei, pe republicanul spaniol Fernando Garrido, cu care examinase ideea reunirii sub un comandant unic a două corpuri voluntare, unul românesc și unul hispanic. Primul urma să fie constituit din mulțimea românilor dezertați din forț le austriece, înrolați în legiunea ungară și în alte formațiuni garibaldiene, și din aceia, mult mai puțin numeroși, veniți din Principate sa servească în Italia cauza eliberării¹⁷.

Că mulți români au făcut Italiei sacrificiul suprem, cucerind „sub nume de maghiari” un drept la grațitudinea ei, notează și Giovenale Vegezzi Rusealla, în prefața la versiunea italiană a cărții lui Papiu, *Independența constituțională a Transilvaniei*¹⁸. Tratarea nediferențiată ca unguri a componentilor legiunii ce le purta numele, nu s-a datoiat din punctul de vedere al capilor emigrației respective, incompetenței căreia i-o atribuia Canini, ci aplicării în interpretare a criteriului hărții politice a Ungariei ce cuprindea și naționalități nemaghiare, identificate ca „unguri” conform tezei lui Kossuth, care prezidase în 1848 și anexarea arbitrară a Transilvaniei la statul său polietic.

Faptele de arme de voluntariat se inserează într-o tradiție fundamentală în istoria poporului român. Fii ai acestui pămînt au lăsat un loc demn pentru numele românesc în amintirile Americii și Balcanilor, ale Franței și Poloniei, în lupta pentru triumful unor idealuri sacre. Cu ardore s-au angajat ei în bătălia risorgimentală italiană, analogă aceleia pe care o dădeau și în care victoria unei națiuni reprezenta pentru cealaltă, stimul și speranță. Ideea cultivată în anii 1861—1862, a fondării unei legiuni române în Italia, rămasă în stadiul de proiect, infierbîntase inimile încă din 1848—1849. Numai exigența intens resimțită de Bălcescu de a conferi o valoare practică unei atari inițiative, l-a determinat să considere că treizeci de tineri erau un număr nereprezentativ pentru înte-

¹⁵ C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție Marin Bucur, București, 1980, p. 73.

¹⁶ B.A.R. S 10/CDLXXVII, Marco Antonio Canini către Vasile Boerescu, 24 decembrie 1860.

¹⁷ M. A. Canini, *Vingt ans d'exil*, 2e édition, Paris, 1869, p. 182—183

¹⁸ Alessandro Papiu Ilarian, *L'indipendenza costituzionale della Transilvania*, Torino, 1862, p. 6 și notă p. 32.

meierea ei ¹⁹, în timp ce alții, în mintea cărora a prevalat sensul simbolic, au inițiat „legiuni” cu jumătate din acest efectiv. Nu e investigată încă o certă participare românească la apărarea republicii venețiene a lui Manin, nici aceea, extrem de probabilă, la campania lombardă din acel an. E cunoscută prezența pictorului George Năstăseanu printre combatanții Republicii Romane (1849) ca și, mult mai curent, ilustrarea unor ofițeri la asediul Gaetei. Constituirea în 1859 a unei unități destinate să servească în armatele franco-piemonteze, prin recrutări discret practicate, părea sigură, și numai rezistența lui Walewski a blocat-o ²⁰: au existat însă români angajați în acest conflict contra Austriei și cercetarea aportului lor ar merita să devină obiect de studiu.

Consistent a fost în 1860 numărul românilor, mai ales din Transilvania și Banat, care abandonând forțele austriace, s-au înscris sub stindard garibaldian. O cercetare completă a surselor va permite în final stabilirea definitivă a entității și consistenței lor în armate meridională în general și în legiunea ungară în special. Ele stau la dispoziție în cea mai mare parte în arhiva de stat din Torino, fondurile principale constituite din mai mult de 800 de volume, fiind: Documentele referitoare la cei o Mie și la Armata Meridională și Arhiva militară a Siciliei. Primul fond din care am parcurs o pătrime a celor aproape 400 de clasoare voluminoase, include unele distincte relative la brigada Eber, din care două interesând legiunea în cauză, dar fără a oferi toate elementele indispensabile aprofundării temei. Al doilea fond, abia abordat, 466 de volume, e un complement inescindabil al primului. În stadiul actual, investigația s-a îndreptat prevalent asupra legiunii ungare, cantitatea enormă de material documentar nepermițându-ne decât un sondaj asupra celorlalte patru divizii care, împreună cu divizia a 15-a Türr, compuneau armata meridională. Acesta s-a revelat suficient pentru a determina constatarea că un număr de voluntari români, neprecizabil acum, a făcut parte și din alte corpuri garibaldiene.

Constituită prin decretul lui Garibaldi din 16 iulie 1860, Legiunea Ungară, de fapt o primă companie de infanterie, număra într-o evidență nominală de la data fondării, 47 de oameni ²¹ din care a patra parte identificabilă ca români. La 24 iulie, din efectivul trupei de 71, circa 20 sînt români, ceilalți fiind precumpănitor maghiari, dar înregistrîndu-se și cehi, slovaci, slavii de sud, polonezi, italieni, germani și elvețieni. La 6 august, cînd legiunea abandonează Palermo, via mare, cu destinația Messina, punct de raliere a întregii forțe a lui Garibaldi, în vederea trecerii pe continent, efectivul respectiv este de 76. El se va situa la finele celei de a doua decade a lunii la valori oscilînd între 91 și 93, pentru a marca o creștere sensibilă în zilele anterioare imbarcării: 121 oameni la 22 august, 118 la 23 august. ²² Executînd la Messina un ordin al Statului Major General, Eber solicită o dispoziție promptă din partea acestuia către cor-

¹⁹ Nicolae Bălcescu, *Opere*, IV, Corespondență, București, 1964, p. 122.

²⁰ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, IX, doc. 2724 și 2734.

²¹ Archivio de Stat Torino (AST), *Documenti relativi ai Mille e all'Esercito Meridionale*, vol. 99, *Legione Ungherese*, 1, a Compagnia, situazione e rapporto della suddetta dal giorno 15 al 16 luglio 1860. Toate documentele torineze valorificate aici fiind exclusiv din acest fond, nu-l vom mai specifica în continuare.

²² AST, vol. 95 și 99, *Legione ungherese*. Fanterija (Mogyoródi), situații numerice, august 1860.

purile cărora le erau agregați garibaldienii considerați maghiari, în baza căreia să li se permită acestora să fie încorporați în unitatea sa²³. Această scrisoare amendează teza că voluntarii din Europa centro-orientală, înglobați frecvent sub denumirea generică de „unguri” se înrolau din proprie inițiativă, cu precădere, în legiunea cu acel nume, și explică, împreună cu aflulul de noi militanți, sporirea marcată a efectivelor acesteia în a doua jumătate a lunii. De altfel, starea unor batalioane impunea o reorganizare și comandantul brigăzii Eber era extrem de interesat în racolarea masivă de elemente noi; un interes similar existent și la alte corpuri, genera emulații în desfășurarea cărora se recurgea la ademenirea noilor veniți după ce fuseseră repartizați unei unități și echipați²⁴.

Prima raportare din Italia meridională, după debarcare, datată 29 august, Monteleone, indică efectivul de 120, efectiv menținut cu modificări nesemnificative pînă la 24 septembrie cînd atinge 130 de oameni pentru a ajunge la 161 în penultima zi a lunii. Ca „evenimente” ale marșului triumfal prin Calabria, menționăm ceremonia din 7 septembrie de la Cosenza, unde toate brigăzile au participat la omagierea memoriei fraților Bandiera, executați de Burboni în 1844; la 10 ale lunii, imbarcarea la Paola a brigăzii Eber cu destinația Napoli, unde va fi incartiruită la 12 septembrie, în cazarma Granili. După două zile napolitane, legiunea ungară se transferă la Santa Maria, pentru a se stabili, în 22, la Caserta²⁵. În luna octombrie, infanteria acesteia înregistrează în primele zece zile o medie de 160 de oameni, spre a avea 190 la data de 20. Pentru ultima decadă, indiciul că ea s-a aflat zile întregi în marș permite ipoteza că nu s-au înaintat situații, existînd o mențiune certă, în acest sens, pentru 31 octombrie. Carențe în elaborarea și expedierea informațiilor cerute, se manifestau frecvent, deși se ordonase comandanților de corpuri să înainteze intendentei generale rolurile trupelor dependente, și, zilnic, evoluția numărului cu indicarea nominală a variațiunilor²⁶. O scrisoare către Eber, din 18 septembrie, incrimina tardivitatea în compilarea și trimiterea rapoartelor, observînd neremiterea revistelor și rapoartelor zilnice pe lunile iunie, iulie și august²⁷. Într-un document important, nedatat, prezentînd forța totală a legiunii și dislocarea acesteia, lipsește orice indicație pentru infanterie. În locul datelor, se înscriu semne de întrebare²⁸.

Un rol matricolar din 2 septembrie²⁹ ne permite să cunoaștem repartizarea pe naționalități a celor 107 componenți ai trupei: 48 maghiari, 18 români, 17 italieni, 10 cehi și slovaci, 5 germani, 2 polonezi, 1 croat, 2 austrieci, 2 elvețieni, 2 francezi. Rolurile nominale prezintă, cumulativ, pentru cele două companii de infanterie, la 1 octombrie, următoarea distribuție etnică: italieni 57, maghiari 57, germani 23, români 22, cehi și slovaci 14, austrieci 8, englezi 7, polonezi 6, elvețieni 4, slavi de sud 4,

²³ AST, vol. 95, *Messina*, 8 agosto 1860, nr. 440, Eber a Giacinto Bruzzesi (șeful Statului Major General)

²⁴ AST, ibidem, *Messina*, 16 e 22 agosto, Eber a Bruzzesi

²⁵ AST, vol. 99, *Legione Ungherese*. Fanteria, situații numerice, septembrie 1860.

²⁶ AST, vol. 95, *Messina*, 2 agosto 1860, nr. 1438, Bruzzesi a Eber

²⁷ AST, vol. 85, *Corrispondenza e rapporti 15-a Divisione*, 1860

²⁸ AST, vol. 95, *Comando della 2-a Brigata della 15-a Divisione*, ottobre 1860

²⁹ AST, vol. 99, *Ruolo matricolare della 15-a Divisione*, Catanzaro, 2 settembre 1860.

1 finlandez, 1 francez, 1 lituanian, 1 suedez³⁰. Stabilirea naționalității „austrieilor” necesită ulterioare aprofundări, în măsura în care unii puteau fi triestini sau trentini. Componenții maghiari reprezintă maximum 30%.

La trecerea în revistă din 13 noembrie 1860, dată la care armata meridională era dizolvată, din efectivul trupei (197), italienii și maghiarii rămăseseră în număr egal—cite 57—dacă dintre cei 7 austrieici înregistrați, o parte nu erau, cum credem, tot italieni. Urmau: 19 germani, 17 români, 12 polonezi, 9 cehi și slovaci, 4 elvețieni, 2 slavi de sud etc. Elementul care dădea numele legiunii constituia 30% față de 70% eterogeni.

În cinci momente care marchează evoluția infanteriei legiunii ungare, observăm că elementul intitulat reprezintă: la data constituirii, cind efectivul acesteia (47) era nesemnificativ, 60%. La plecarea din Palermo, 45% dintr-un total devenit 75. Imediat după trecerea în peninsulă, cind corpul crește numeric (107), proporția rămâne aproape identică, pentru ca în luna bătăliei de pe Voltorno, cind acesta atinge valoarea numerică maximă (206) — ca și la 13 noembrie, cind scade cu 9 unități (197), să reprezinte 30%.

Prîmul escadron de cavalerie al armatei meridionale, afectat legiunii ungare, se compune la 9 august din 28 de husari fără cai, înregistrînd prima creștere apreciabilă tot în zilele anterioare imbarcării la Messina: 61 oameni la 22 august, 118 la 23 august³¹. Putem aprecia din datele prezentate că efectivul cu care legiunea a debarcat în Calabria se cifra la 118 oameni pentru infanterie, 66 pentru cavalerie. Cele două formațiuni ale unității fuseseră încorporate în brigada 2-a (Eber) ce număra la 25 august, 864 soldați și 44 de ofițeri³².

Cavaleria pentru care dispunem de însemnări precise și amănunțite semnate de locotenentul Niculae Dunca, adjutant maior, menține în prima decadă a lunii septembrie un total de 75—76 oameni care în Calabria reușesc să merite numele armei, obținînd caii; acest efectiv tinde spre dublu, atingînd la Caserta, în ajunul bătăliei de pe Voltorno, 141. Cu 302 componenți ai trupei a participat legiunea ungară la istorica luptă: 141 ai cavaleriei, 161 ai infanteriei, din totalul de 2253 al brigăzii Eber³³. Între 4 și 20 octombrie, cavaleriștii au oscilat între 152 și 158, spre a deveni 204 în ultima zi a lunii. Datele pentru această lună cind, după 2 octombrie, armata meridională trece într-o altă etapă a existenței sale, nu mai pot avea aceeași semnificație. Se asistă la ajustări și reorganizări impuse de pierderi și noi înrolări, dar dotarea nu e la nivelul exigențelor expugnării citadelor burbonice. Nici viziunea și atitudinea politică a monarhiei nu sînt de natură să favorizeze manifestarea, în continuare, a garibaldinismului. Aceste circumstanțe, împreună cu tratamentul rezervat după triumf, garibaldienilor frustrați, precum și o vizibilă minare a spiritului de corp, cu frecvente acte de indisciplină și litigii, explică de ce cifrele nu mai vorbesc la fel. Ei abandonează în număr apreciabil armata înaintea dizolvării oficiale, mulți fac același lucru cu legiunea ungară, deși aceasta se menține în continuare.

³⁰ AST, *ibid.* *Ruolino nominativo della 1-a compagnia*, ottobre 1860 *idem della 2-a*.

³¹ AST, vol. 95 și 99, situații numerice, Usseri ungheresi (Figyelmessy), agosto 1860.

³² AST, vol. 95, situații numerice.

³³ AST, *ibid.*, situații numerice.

Examinarea componenței pe naționalități a corpului cavaleriei nu oferă, la categoria trupă, o situație substanțial diferită. Astfel, escadronul număra la Messina, în 18 august, 37 de oameni din care 6 ofițeri. Cele 31 de nume ce identifică trupa, sînt: 13 maghiare (respectiv 42%), 3 românești, 8 germanice, 3 cehoslovace, 2 sud slave, 1 polonez, 1 probabil bulgar. Efectivul cu care husarii vor participa la bătălia decisivă, e dat de rolul nominal al revistei din 1 octombrie: 138 de oameni, din care 12 ofițeri. În trupă (126), identificăm: 54 nume italiene, 45 maghiare, 10 românești, 8 germanice, 4 poloneze, 3 sud-slave, 2 cehoslovace. În ansamblul acestora, 64% sînt nemaghiare, din care 43% italiene. Jurnalul de contabilitate al cavaleriei pentru noiembrie înregistrează la trupă, 270 de nume: numai 67 din acestea, adică 25%, sînt maghiare. Din restul de trei pătrimi, se detașează categoric numărul italienilor (105), reprezentînd 39%, urmat de purtătorii de nume germanice (47), românești (12), cehoslovace (9), poloneze (9), sud-slave (4), anglo-saxone (3).

Corpul ofițerilor este atît pentru infanterie cit și pentru cavaleria legiunii ungare, prevalent maghiar.

Conduita militară a românilor în campania din Sicilia și Italia meridională nu se poate detașa de aceea a unităților în care erau încorporați; istoria a înregistrat numele unora dintre individualitățile care s-au distins, dar în multe cazuri sacrificiul suprem s-a consumat anonim.

Virtuțile militare ale legiunii ungare au fost exaltate de Adolf Mogyorody și Fülöp Figyelmessy, de comandantul de brigadă Nádor Eber și a acela al diviziei a 15-a, generalul Türr, de Garibaldi însuși. Pentru toți memorialiștii, bravura ei promițătoare de mari înfăptuiri, a iamas un titlu de e meritată glorie și, indiscutabil că o cercetare deplină a modului în care cea s-a reflectat în asemenea opere dar mai ales în acelea ale istoricilor militari, ar lumina generos entuziasmul participării voluntarilor atîtor naționalități care au cultivat împreună, printre ruine și dezastre, acea „floare a libertății” de care vorbea unul dintre ei.

Nu mai puțin amplă, fondată pe o solidă bază documentară, stă la dispoziția cercetătorului reconstrucția istoriografică a activității ei militare în anul 1860, pentru care trimitem, între altele, la publicațiile — citate — ale lui Alexandru Marcu, Gaetano Falzone, Angelo Tamborra și Lajos Lukács, precum și la acelea ale Magdei Jaszay, ale lui Jenő Koltay Kastner și István Markus³⁴ etc. Pentru întreaga armată meridională în campanie, în special la bibliografia lui A. Campanella.

Rolul legiunii care a grupat pe cei mai mulți dintre români a putut fi definit ca strălucit pentru că fiind deplasată, în ziua istoricei bătălii de pe Voltorno, de la Caserta la Santa Maria, ca ultimă parte a rezervei armatei, și fiind condusă pentru un timp de Garibaldi personal, a contribuit în ansamblul misiunii încredințate acesteia, la definirea victoriei. Prezentarea faptelor ei de arme ocupă un spațiu însemnat în jurnalul brigăzii Eber, util reconstrucției efectivelor și prestațiilor ei siciliene, calabreze și napolitane, de la constituire pînă la 10 noiembrie 1860. Ne vom

³⁴ Magda Jaszay, *La campagna del 1860 nel carteggio di due garibaldini ungheresi in „Rassegna storica del Risorgimento”*, 1, 1963; E. Koltay Kastner, *Etienne Türr en 1860*, in „Il Risorgimento in Sicilia”, 1-2 1965; Stefano Markus, *Garibaldini ungheresi a Messina in „Archivio storico messinese”*, 1959-1961, 11-12. Semnalăm și opera, în italiană, a lui Lajos Lukács, *Garibaldi e l'emigrazione ungherese 1860-1862*, Modena, 1965, 204 p.

rezuma să evidențiem concluziile autorului, Giovanni Alessandri, șeful statului ei major căruia rapoartele comandanților i-au ilustrat maniera în care combatanții și-au împlinit datoria : s-au distins cavaleriștii care, în număr infim, au atacat de patru ori, cu brio, un inamic cu mult superior, primul regiment, și infanteria legiunii, prin rezistența eroică la asalturile masivelor forțe napolitane care i-au provocat pierderi importante. Toate corpurile au cooperat la respingerea cavaleriei burbonice, meritând elogiile înalților ofițeri și ale lui Garibaldi. Brigada Eber a restabilit legătura între cele două aripi ale armatei meridionale, obligând inamicul să cedeze și să abandoneze cimpul de bătăie ³⁵.

Un document tardiv, cu caracter generic, sintetizează acțiunile belice ale brigăzii Eber în întreaga campanie, considerând că ea a luat parte la luptele de la Calatafimi (15 mai), Monreale (20 mai), Parco (23 mai), Palermo (27-30 mai). Ea a mai participat la ocuparea localității Santa Maria (13 septembrie) și la luptele de la Santa Maria și Sant Angelo din 19 septembrie și 1 octombrie. Interpretarea se bazează pe observația că ambele ei regimente fuseseră constituite dintr-o parte a companiilor a 5-a, a 6-a, a 7-a, a 8-a și a 9-a ale primei expediții debarcate la Marsala, completate evident cu noi elemente, și că, pentru aceste fapte de arme se propuseseră recompensele ³⁶.

Acțiunile în care s-au distins voluntarii ai celei de a doua brigăzi a diviziei a 15-a, sînt redată într-un document semnat de comandantul interimar al brigăzii, Angelo Bassini. Dintre români, figurează între cei trei ofițeri ai infanteriei legiunii, cu distincție pentru valoarea demonstrată la 1 octombrie, singur din compania 1-a, căpitanul Sumlai Ion, celelalte două decorații fiind propuse pentru comandant și adjutantul său. Între soldații cu mențiune de onoare, e și Bădici Gabriel. Totalul celor semnați pentru merite de arme în bătălia de pe Volturmo, din infanteria și cavaleria legiunii, este de 23, din care zece ofițeri ³⁷. Un alt document menționează decorarea lui Sumlai cu medalia sardă de argint.

Desigur, o formă de recompensare a meritelor militare o reprezintă și înălțările în grad, înregistrate cu precizie în roluri. Și aici vom menționa pe Sumlai Ion, locotenent în primul de care dispunem, căpitan de clasa I a în ultimul, ca și pe Nicolae Dunca, a cărui evoluție de la tenente, primo tenente, capitano, pînă la capitano di prima classe o putem urmări cu exactitate. La fel, credem că putem interpreta promovarea treptată, la rangul de sergent, a soldaților Beltegar Ion, Lupea Ștefan, Pop Iuliu, Stan Nicolae, aceea la gradul de caporal, a lui Crăciun Adam.

Cifrele asupra pierderilor legiunii ungare în bătălia de pe Volturmo, sînt total discordante. Într-o scrisoare a lui Lajos Winkler se face referire, în contribuția citată a Magdei Jaszay, la 2 ofițeri și 37 soldați, pentru infanterie. Carl Romang consemnează 22 de morți după unele rapoarte, 30 după altele. ³⁸ Roluri din luna octombrie explorate de noi dau 9 morți

³⁵ Cf. Brigada Eber. Diario (10 VI—10 XI 1860) în apendice la Lajos Lukacs, *Garibaldi e l'emigrazione ungherese*, p. 179—200.

³⁶ AST, vol. 95. *Volontari italiani, 15-a Divisione Türr, Brigata Eber*, Mondovì, 28 ottobre 1861.

³⁷ AST, *ibidem*, *Comando della 2-a Brigata della 15-a Divisione*, Caserta, 12 nov. 1860, Nota degli individui che si distinsero.

³⁸ Anthony Campanella, *Le memoire di un ufficiale svizzero volontario garibaldino nel 1860* în „Archivio Storico Italiano”, 1967, p. 279 și 282.

pentru compania 1-a, 16 pentru compania 2-a, așadar în total de 25 pentru infanteria corpului, dar un alt document din decembrie, indică 18 morți și 32 răniți pentru aceeași armă. Nu am cercetat evidențele similare pentru cavalerie.

Lista nominală a morților și răniților diviziei Türr, publicată de Carlo Pecorini-Manzoni, la care ne-am referit, e grav lacunară în ilustrarea, mult inferioară realității, a numărului acestora, mai ales la trupă, și în redarea numelor, unele transcrise fără prenume, altele atit de alterat încît fără revenirea lor în alte documente, ar fi fost imposibilă stabilirea identității. Sînt prezentați ca morți, combatanți care au supraviețuit și invers, ca răniți, unii din cei căzuți pe cîmpul de onoare sau decedați în urma rănilor. În această ultimă categorie s-au aflat și soldații români Crișan Filimon și Grancea Rafael, transportați la spital în ziua de 4 octombrie și morți, primul la 20, al doilea la 19 octombrie ³⁹. Un alt document la care ne vom referi, dă alte date pentru ei. Pe Bădici Gabriel, prezentat corect și de Pecorini-Mazoni, ca rănit, îl aflăm în spiral la Napoli în 4 octombrie, ieșit la 11 noembrie și promovat caporal la 24 ale aceleiași luni ⁴⁰. Un certificat confirmă internarea sa în ziua de 2 octombrie în arhiconfraternitatea spitalului S. S. Trinità de Pellegrini e Convalescenti și renunțarea de către direcția acestuia la compensația acordată de ministerul de resort pentru tratamentul garibaldienilor răniți ⁴¹.

O examinare reverentă față de aceia a căror cenușă s-a înfrățit pentru a da un sens viitorului, atestă amplexarea carențelor în înregistrări. Intendental Giovanni Acerbi a ținut enorm ca armata și națiunea italiană să cunoască numele eroilor, adresînd în acest scop o circulară a diverselor corpuri ⁴². Cu toate eforturile depuse, lucrarea dorită perfectă, a rămas incompletă la categoria soldaților morți, inutile fiind insistențele comisarului Gorini ⁴³.

Registrul general de morți și răniți ai Armatei Meridionale prezintă ca unguri, în rubrica soldaților morți, evident datorită apartenenței lor la legiunea ungară, pe Crișan Filimon, decedat la 11 octombrie în Spitalul Marina și Grancea Rafael, la 12 octombrie în Spitalul Del Carmine ⁴⁴. O listă nominală cu morții și răniții brigăzii Eber, cerută prin ordin de zi în 7 noembrie 1861, înregistrînd ca mort la Capua, la 1 octombrie, pe soldatul Stoica Nicolae, iar ca răniți, în aceeași luptă, pe Bădici, fără prenume, Crișan Filimon și Grancea Rafael, deși, în realitate, ultimii doi, muriseră. Toți patru sînt consemnați ca unguri ⁴⁵. Erorile par mai puțin nefirești după mai bine de un an de la evenimente, comparativ cu lacune și contradicții condamnable, apărute la numai cîteva zile de la producerea acestora, ca de exemplu într-o evidență de morți și răniți ai companiei a 2-a a legiunii ungare, în bătălia de la 1 octombrie, datată 17 ale lunii respective. Din cei 16 morți înregistrați, 7 figurează fără prenume. Între aceștia, Bădici, Grancea și Stoica. Singurul român căzut, identificat com-

³⁹ AST, vol. 99, *Ruolino nominativo della 2-a compagnia, ottobre 1860*.

⁴⁰ Ibidem

⁴¹ AST, ibidem, Copia certificato, Napoli, 9 nov. 1860.

⁴² AST, vol. 290. *Registro e carte varie relative a morti e feriti*

⁴³ AST, ibid. Commissario A. Gorini al generale G. Acerbi, fără dată.

⁴⁴ AST, ibid. Elenco generale morti e feriti Esercito Meridionale, p. 35

⁴⁵ AST, vol. 291. Brigata Eber. Elenco nominativo morti e feriti, p. 31–33, repere

plet, e Crișan Ion. Lipsește însă Crișan Filimon, din aceeași companie, de asemeni mort, în schimb ni se prezintă, eronat, ca mort, Bădici Gabriel⁴⁶. O mențiune de intențență ia act de primirea de la brigada Eber, după expedierea evidențelor inițiale, a listei de morți și răniți a aceleiași legiuni cuprinzând 18 morți din care 10 neidentificați și 8 fără prenume, între care figurează dintre români numai Stoica, și 32 de răniți, toți necunoscuți⁴⁷. Simpla nuditate a constatării evidențiază gradul de inconcludență, tristă pauperitate a rapoartelor elaborate tardiv, fie și la mai puțin de trei luni după o bătălie așezată de istorici printre cele exemplare în analele belice.

Încercînd să compilăm un repertoriu onomastic al voluntarilor români ai lui Garibaldi, din documentele consultate pînă în stadiul actual al cercetării noastre, în care explorarea s-a limitat, referitor la trupă, exclusiv la legiunea ungară, rămînînd de studiat prezența lor în celelalte corpuri, vom înregistra în infanterie pe sublocotenentul Sajo Gheorghe și pe căpitanul Șumlai Ion. În cavalerie, pe căpitanul Nicolae Dunca. În alte arme și în corpuri din afara legiunii sau a brigăzii Eber pe : maiorul Buda Alexandru, sublocotenentul Fircea Ion, căpitanul Ioan Mircea, locotenentul Matia Ștefan, căpitanul Pop Ion, sublocotenentul Torokfalvi Pop Ion-Pascal. Aceștia li se adaogă, la începutul lui decembrie, deci după dizolvarea armatei garibaldiene, sublocotenentul Șerban Daniel. În corpul soldaților și subofițerilor, menționăm participarea în cadrul infanteriei legiunii ungare, la campania din Sicilia și Italia meridională, a următorilor : Andraș Iuliu, Anghel Ion, Bădici Gabriel, Balint Iosif, Balint Ștefan, Biriș Ion, Biriș Ștefan, Beltegar Ion, Bogdan Vladislav, Boroș Ion, Boroș Paul, Boteanu Ion, Boteanu Ludovic, Burcean Ion, Burcean Mihai, Burcean Niculae, Ciontoș Ștefan, Crăciun Adam, Crișan Filimon, Crișan Ion, Doboși Dionisie, Grancea Rafael, Groza Ștefan, Hențiu Iosif, Lupea Ștefan, Mihai Andrei, Mitruț Francisc, Pop Iosif, Pop Iuliu, Pop Martin, Repeș Mihai, Santa Mihai, Saraș Francisc, Saraș Toader, Simion Ion, Simion Simion, Simion Ștefan, Stan Niculae, Stoica Niculae, Șerban Ion, Șerban Niculae. În cavalerie, în afara lui Anghel Ion și a lui Pop Martin, transferați din infanterie, a lui Bălean Albert, Borza Anton, Dobra Mihai, Giba, fără prenume, Matei Ștefan, Odor Mihai, Pavlovici Matei, Pop Gabriel, Perhelean Iuliu, Raicu Iosif, Rațiu Gabriel, Stănoșan Ludovic, Stoian Anton, Suciu Ion, Sugar Paul, Topal Gheorghe. Fără indicarea armei, a lui Ardelean Ion și Ștefan Vasile.

În afara acestor cel puțin 70 de români identificați pînă în prezent ca participanți la expediție, un număr relevant e identificabil în documente austriace. Pentru unii rezultă ca dată a înrolării, una posterioară dizolvării armatei meridionale, dar atracția se datorează tot numelui încărcat de simbol al lui Garibaldi. Pentru alții, dacă nu se poate stabili imediat, cu certitudine, participarea sau neparticiparea la campania celor o Mîe, rezultă clar angajarea în acțiunea garibaldiană din 1862 blocată la Aspromonte. Cităm din toate aceste evidențe pe : Aldea Alexandru, Balaș Gabriel, Banu Carol, Bârsan Gheorghe, Boroș Iosif, Boroș Ștefan, Botar Alexandru, Comșa Paul, Cosma Ion, Dane Vladislav, Daneș Iosif, Dincă

⁴⁶ AST, vol. 292. *Legione Ungherese, Ruolo nominativo feriti il 1 ottobre e morti in conseguenza, Caserta, 17 ottobre 1860.*

⁴⁷ AST, ibid. *Corpo volontari italiani. Divisione 1^a. Brigata Eber, p. 464.*

Francisc, Doboși Iosif, Doman Ignat, Dragoș Vladislav, Farago Mihai, Hossu Anton, Iani Filip, Ioanovici Gustav, Iordan Albert, Lucaci Iuliu, Matei Teodor, Mocioni Iuliu, Munteanu Ferdinand, Munteanu Ion, Nan Vladislav, Novac Iosif, Paloș Iosif, Panțu Gustav, Pisso, fără prenume, Pop Ștefan, Popdan Gheorghie, Popini Ioan, Răchies Anton, Simion Ludovic, Sitar Dionisie, Suciu Paul, Talabă Paul, Talpaș Andrei, Tamaș Iosif, Teohari Stavru, Toma Iosif, Troițan Anton ș.a.

Participarea la campania pentru Roma, o semnalmă numai pentru semnificația că și dintre români, unii au dorit să poată revendica gloria de a fi militant pentru eliberarea Cetății Eterne. Pentru mulți, Aspromonte a reprezentat și decizia revenirii acasă.

Cooperarea maghiaro-piemonteză, apoi maghiaro-italiană, inclusiv în plan militar, prin formarea unei unități multinaționale de voluntari în Italia, în funcție antihabsburgică, a avut în atitudinea guvernelor și simpatia opiniei române, un aliat constant. Ele au făcut penetrabilă frontiera din Carpați pe care autoritățile imperiale o doreau ermetizată, facilitând intrarea în țară a refugiaților unguri, din care nu mai puțin de 4000 în 1860, cu toată avalanșa de proteste și amenințări orchestrată de agenții consulari austrieci⁴⁸. Răspunzând vocației umanitare a poporului, solul românesc a rămas unul al ospitalității, materializată în 1860 și ulterior prin: neextrădarea considerabilei mase flotante a emigrației revoluționare europene, predominant maghiaro-poloneze, din sinul căreia numeroși exilați și-au stabilit în Principate o reședință durabilă, acordarea de subsidii și alte forme de asistență, oficiale și private, facilitarea trecerii în Italia pe calea cea mai sigură pentru acești patrioți care descifrau în cooperarea cu cei români o speranță de realizare a propriilor aspirații: Galați-Constantinopol — Genova. Că Galații erau un excelent punct de racolare, raliere și imbarcare de voluntari, rezultă din multe surse de epocă. Astfel, într-un proiect de orgaizare a unei legiuni, Gál Sándor, la 30 septembrie 1860, înrolarea a 6000 de combatanți din care 2000 la Galați, în perspectiva unei acțiuni în Veneto, simultane cu o înfruntare a Austriei în Transilvania, Ungaria, Croația și Slovenia⁴⁹. Într-o misiune preconizată pentru același an, colonelul garibaldian Dunyov spera să recruteze 3000 la București⁵⁰. Recrutări numeroase erau operate pentru legiunea ungară, cu zel, la Galați, București și Constantinopol, de agenți și emisari ca Alexandru Buda, László Berzenczey și Pop Ion⁵¹. Corelată cu debarcarea de arme sarde, prezența masivă a unor elemente conspirative a căror arenă deveniseră Principatele, era denunțată de ambasadorii puterilor în capitala otomană, ca extrem de periculoase⁵². Documentele italiene indică și ele înrolări pentru legiune în Principate, inclusiv ale unor români transilvani docimiliați în București⁵³.

⁴⁸ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 359—360; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu prim ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860—1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, II, 1960, p. 223—244; George Macovescu, Dinu C. Giurescu, Constantin I. Turcu, *Mihail Kogălniceanu, documente diplomatice*, București, 1972, p. 424; BAR, ms. 3874 și Arhiva Cuza, I, f. 159—164, C. Negri către Cuza, 18(30) decembrie, 1860.

⁴⁹ Museo del Risorgimento, Milano, Plic 403, C. 996, Gál Sándor a Garibaldi.

⁵⁰ Magda Jaszay, *op. cit.*, p. 60.

⁵¹ Arhivio di Stato Venezia, Presidenza della Luogotenenza, plic 479, fasc. I, 3/46

⁵² BAR, Arhiva Cuza I, doc. cit.

⁵³ AST, Registro matricolare 08

Românii au fost prezenți în toate prestațiile militare ale corpurilor în care au fost incluși, participând la memorabilele bătălii ale campaniei, unii din ei ilustrându-se, în diverse momente, prin curajul inițiativei, bravura demonstrată într-o armată de bravi. Gloria lor este națională, italiană, și europeană; numele unității la amplificarea faimei căreia au contribuit în colaborare cu combatanții altor popoare, nu le eclipsează eroismul. Participarea românească la expediția eliberatoare, s-a exprimat prin alimentarea contingentelor ulterioare celor o Mie, a căror reunire cu nucleul lor restant a dat naștere Armatei Meridionale, prin aportul politico-diplomatic și militar la constituirea și dezvoltarea Legiunii Ungare și a altor unități garibaldiene, prin cooperarea la acțiunile din Sicilia, până la eliberarea insulei și, apoi, după debarcarea în Calabria, la toate faptele de arme din Italia meridională. Formarea ardent dorită a unei unități sub stindard propriu, s-a verificat irealizabilă în condițiile statutului internațional al României, dar fiii acestui pământ s-au întrunit într-o formațiune militară comună ce simboliza și o înfrățire panromânească și una europeană. Prezența în număr considerabil mai mare a românilor din Transilvania și Banat decât a celor din Principate în armata lui Garibaldi, se explică prin situația lor istorică diversă. În plus, înrolarea primilor era facilitată de existența unor garnizoane austriece cu o consistență componentă românească, în Veneto. Principatele n-au alimentat mai mult forțele garibaldiene și pentru că, în 1860, nu mai exista o emigrație românească, precum exista una maghiară și una poloneză, dar au favorizat indirect sporirea lor, prin toleranța manifestată față de cei ce se înrolau. Înrolarea românilor într-un același corp de voluntari cu maghiarii — inferiori ca entitate numerică în unitatea care le-a purtat numele — și colaborarea lor militară cu ei și cu celelalte naționalități reprezentate în cadrul ei și în genere, în Armata Meridională, cehi și slovaci, polonezi, slavi de sud, bulgari și greci, pentru a enumera, întâi, pe cele oprimate din imperiile habsburgice și otoman, ca și cu italienii, cei mai numeroși în legiunea intitulată ungară, și cu alte naționalități europene, corespundea vocației lor și direcției principale a mișcării naționale române.

ROUMAINS AUX CÔTÉS DE GARIBALDI; DANS L'EXPÉDITION DES MILLE

RÉSUMÉ

L'investigation du thème concernant les volontaires roumains dans la campagne de Sicille et d'Italie méridionale, sur la base d'un vaste matériel d'archives inédit, provenant notamment du fond documentaire des archives des Mille et de l'armée méridionale de Turin continue un approche roumaine et partiel de certains aspects de celui-ci dans l'historiographie roumaine antérieure qui ne lui a consacré pas une étude spéciale.

Après un examen des écrits à caractère mémorialiste consacrés à Garibaldi qui ignorent l'existence des Roumains dans les corps de volontaires de l'année 1860 et l'illustration vage, peu concluante et gravement lacunaire dans l'historiographie italienne et hongroise de leur présence

à la mémorable campagne, de même que la manière dont s'est reflétée cette même présence dans la presse roumaine de l'époque (*Tribuna Română, Reforma, Românul*), l'étude — en abordant la participation des volontaires roumains dans l'esprit l'une tradition fondamentale de l'histoire du peuple — entre 1848—1849 jusqu'en 1859 inclusivement, approfondit sur la base de l'examen de 100 des 400 volumes du fonds mentionné, la constitution et l'évolution numérique et par nationalités de la composition des „légions hongroises”, le corps qui a réuni le plus nombre de Roumains, notamment de Transylvanie et du Banat. Le résultat de cette analyse conduit à la conclusion que dans la formation dénommée la „légion hongroise” l'élément qui lui a conféré ce titre représentait une minorité.

S'appuyant toujours sur des écrits à caractère mémorialiste et d'histoire militaire, mais surtout sur des documents inédits, l'auteur analyse l'apport combatif de cette unité, notamment de celui roumain.

La partie finale de l'étude porte sur l'attitude de Cuza et de l'opinion roumaine face à la coopération italo-roumaine, inclusivement sur le plan militaire par la création d'une unité multinationale de volontaires en Italie, étant solignée le rôle spécial des villes de Galatz et Bucarest dans l'approvisionnement de celle-ci.

L'auteur relève en conclusion en quoi a consisté la participation roumaine à la campagne de l'Armée méridionale, son poids et sa signification.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

23 AUGUST 1944 ÎN MEMORIILE UNUI GENERAL GERMAN

În urma amplei acțiuni întreprinse de Direcția Generală a Arhivelor statului de a detecta și procura în microfilme documente privind istoria poporului român, păstrate în arhivele străine, cercetătorii români dispun acum de însemnările memorialistice ale generalului de cavalerie¹, Erik Hansen, șeful misiunii armatei terestre germane în România, care oferă un șir de date de cel mai mare interes atât pentru studiul relațiilor româno-germane, în anii 1940—1944, cit și pentru cunoașterea împrejurărilor în care s-a declanșat și desfășurat revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, organizată și condusă de Partidul Comunist Român. Însemnările generalului E. Hansen constituie de fapt un amplu comentariu pe marginea cunoscutei cărți a lui Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944* (Wiesbaden, 1954; ed. a 2-a, 1965). Textul redactat în 1957 cuprinde două părți: cea dintâi expune relațiile româno-germane pînă la 23 August 1944, cea de a doua este consacrată insurecției și altor observații pe marginea amintitei cărți. Reproducem, mai jos, în traducere românească, partea consacrată insurecției române, căreia i-am adăugat, din prima parte, textul referitor la discuția dintre I. Antonescu și K. Clodius din 19 august 1944.

Prin funcția sa de șef al misiunii militare a armatei terestre germane în România, generalul E. Hansen a fost în măsură să cunoască îndeaproape relațiile româno-germane și să fie, deci, în măsură să ofere date prețioase pentru reconstituirea lor. În 1944, în vîrstă de aproape 60 de ani, el nu era în termeni buni cu unii din înalții comandanți germani: generalul Heinz Guderian, șeful Statului major al O.K.H., îl considera „un om al generalului Beck”, adică apropiat al unuia dintre conducătorii complotului de la 20 iulie 1944²; în primăvara anului 1944, E. Hansen intrase în conflict cu generalul Ferdinand Schörner, aprigul comandat al grupului de armate german „Ucraina de sud”³, care l-a acuzat de a nu fi luat măsurile corespunzătoare pentru a pregăti teritoriul românesc în vederea primirii unităților Wehrmacht-ului, care se retrăgeau în dezordine în martie—aprilie 1944, după lovitura primită la Uman⁴ și a cerut în repetate rînduri lui Hitler, să-l înlocuiască. Rămînea lui E. Hansen în post s-a datorat încrederei totale de care se bucura din partea mareșalului Ion Antonescu, pe care Hitler voia să-l menajeze⁵.

Abia dacă mai trebuie spus că amintirile generalului E. Hansen sînt de trecut — ca orice sursă istorică — prin filtrul criticilor. O lectură, oricît de grăbită, descoperă lesne inexactități de mai mare sau mai mică însemnătate (de pildă, ora greșită a transmiterii la radio a proclamației regale). E. Hansen oferă o imagine incompletă desfășurării evenimentelor și, spre deosebire de alte servicii germane (vezi mai jos, nota 5 text Hansen), el nu știe aproape nimic — sau știe greșit — despre activitatea factorului decisiv în victoria insurecției române care a fost Partidul Comunist Român.

Odată subliniată precauția de rigoare în acceptarea datelor furnizate de sursa discutată aici, semnalăm în cadrul restrîns al acestei note introductive, două din informațiile date de generalul german. Cea dintâi ilustrează criza regimului Antonescu în ajunul insurecției. Pînă acum se știa pe baza unui document german — cunoscut de mult și citat foarte des — că în

¹ Aceasta este traducerea textuală; gradul său era de general de corp de armată; vezi general-maior Eugen Bantea, *Insurecția română în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de sud”*, București, 1974, p. 22, nota 32.

² David Irving, *Hitler's War*, New York, 1977, p. 681.

³ Cf. aprecierile elogioase la adresa fanatismului acestuia, la J. Goebbels, *Final Entries 1945. The Diaries of Joseph Goebbels*, ed. H. Trevor—Roper, New York, 1979, passim.

⁴ Vezi pe larg *Istoriya Velikoi Otecestvennoi Voiny Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, vol. IV, Moscova, 1962, p. 80—84; pentru derulata armatei germane în România, vezi Fl. Constantiniu, *Însemnările unui agent britanic din ajunul insurecției române din august 1944*, în „Revista de istorie”, t. 35 (1982), nr. 1, p. 164.

⁵ D. Irving, *op. cit.*, p. 681.

seara zilei de 22 august, în prezența lui Mihai Antonescu și a generalului C. Pantazi, ministrul de război, mareșalul declarase lui K. Clodius, reprezentatul Reichului (un fel de supervizor al legației germane), că, față de situația militară creată prin ofensiva sovietică — căreia el era hotărât să-i opună rezistență — apărea o problemă de ordin politic „și (mareșalul — n. n.) trebuie să-și revendice recăpătarea libertății politice de acțiune”. Informind Berlinul despre această declarație a lui Ion Antonescu, Clodius adăugase impresia sa că „mareșalul dorește să aibă mină liberă spre a face o încercare disperată de desprindere din război numai în cazul că se va produce o prabușire a frontului”⁶. Așadar, pe baza acestei informații, recăpătarea libertății politice de acțiune ar fi fost revendicată de I. Antonescu în seara zilei de 22 august, în plină destrămare a frontului din Moldova sub presiunea ofensivei sovietice.

Un document german — raportul din 30 august 1944 al lui H. Klugkist, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Clodius, care (Klugkist) a izbutit să fugă din București — menționează însă o discuție asemănătoare între I. Antonescu și K. Clodius privind recăpătarea libertății politice de acțiune înainte de începerea operațiunii Iași—Chișinău⁷. Redactat la Budapesta, încă sub șocul celor recent petrecute la București și al fugii din Capitala României, raportul lui Klugkist este lipsit de rigoarea dorită, fiind lipsit de orice indicație cronologică precisă. Repetăm, singurul element sigur este că dialogul Antonescu — Clodius a precedat ofensiva sovietică. În cursul discuției descrise drept violentă, mareșalul avertizase că își va rezerva „deplina libertate de acțiune”, dacă nu vor fi readuse în România unitățile germane retrase pentru a fi trimise în alte sectoare ale frontului și nu-i va fi comunicată linia germană definitivă de apărare în România. S-a crezut, fie că Klugkist plasa greșit această discuție înainte de ofensiva sovietică și că deci era vorba de discuția din seara zilei de 22 august, fie că acest dialog a avut loc la sfârșitul lui iulie — începutul lui august și determinase chemarea lui I. Antonescu la Rastenburg (la 5 august 1944)⁸.

Însemnările generalului Hansen aduc acum răspunsul: au existat două dialoguri Antonescu—Clodius, unul la 19 august, deci înaintea ofensivei sovietice, celălalt la 22 august, în plină criză militară, ambele cuprinzând declarația mareșalului privind rezervarea dreptului de revendicare a libertății de acțiune. Atitudinea sa se integrează crizei politice a regimului pe care îl conducea, simptom caracteristic al situației revoluționare care preceda orice revoluție. Referirea repetată la libertatea de acțiune se înscrie scenariului politic imaginat de Antonescu: informarea Reich-ului — pe calea recăpătării libertății de acțiune — asupra intenției de a se separa de Germania, negocieri cu reprezentanții S.U.A., Marii Britanii și U.R.S.S. la Cairo sau Istanbul; negocieri cu U.R.S.S. la Stockholm; continuarea rezistenței în acest timp pe linia Focșani—Nămoloașă—Galați; efortul de a convinge pe anglo-americani de a trimite trupe în România. Lipsa de realism a scenariului este atât de evidentă încât ea nu necesită comentarii: de n-ar fi fost decit speranța naivă a unui consimțământ german pentru angajarea de negocieri cu cei trei mari adversari ai Reichului și încă planul mareșalului vădea o surprinzătoare și de neîngădui absență a unei considerări realiste — și deci practice — a situației. Riposta germană care ar fi fost cu siguranță răspunsul la orice tentativă de desprindere a României de Reich, fie ea și precedată de o „cerere de permisiune” din partea Berlinului, ar fi dus la instalarea unui guvern — marionetă ca cel de la Viena la București și la transformarea țării într-un întins cimp de bătălie. Numai cu puțin timp înainte de dialogul Antonescu—Clodius, într-o conversație cu generalul A. Gerstenberg, Hitler îi spusese: „Mizăm tot ce avem. Dacă pierdem perimetrul petrolifer, nu mai putem câștiga războiul”⁹.

Al doilea set de informații oferite de însemnările lui Hansen, privește reacția germană față de declanșarea insurecției. Până acum principalul izvor pentru cunoașterea împrejurărilor în care a fost elaborată decizia de a înăbuși insurecția îl constituia jurnalul de operații al grupului de armate german „Ucraina de sud”, document axat cu precădere pe desfășurările de la comandamentul grupului, care, desigur, păstra legătura cu legația și autoritățile militare de la București, înregistrând comunicările primite dar succint¹⁰. Valoarea însemnărilor lui Hansen rezidă — între altele — în relatarea amplă a celor petrecute la legația germană după declanșarea insurecției.

După cum se știe, pentru a se câștiga cit mai mult timp în vederea organizării dispozitivului militar insurecțional (reamintim că declanșarea insurecției fusese prevăzută pentru 26 august!), regele îi spusese lui Killinger, în audiența acordată acestuia, că împotriva trupelor

⁶ *Dorumente privind istoria militară a poporului român 23—31 august 1944*, vol. I, București, 1977, p. 117—118.

⁷ Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A., T. 120—776, Rola română nr. 280, cadrul 370509.

⁸ Fl. Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste*, în „Revista de istorie”, t. 32 (1979), nr. 7, p. 1305 și urm.

⁹ D. Irving, *op. cit.*, p. 681.

¹⁰ Vezi pe larg lucrarea citată în nota 1 a generalului—maior E. Bantea.

germane nu va fi întreprins nici un act ostil, dacă ele vor accepta să se retragă¹¹. Tactica română dăduse deja anumite rezultate, deoarece Hansen, care din primul moment a fost partizanul retragerii fără lupte (pentru a se salva efectivele și armamentul), a transmis prin radio un ordin arătând că „desprinderea României de Reich nu înseamnă încă război” și că deci trupele aveau obligația „să-și asigure adăposturile, să se apere în caz de atac și, în caz că nu ar mai fi în stare să se mențină, să se retragă spre pasurile de est și sud ale Carpaților”. Cum Gr. Niculescu-Buzești îl informase pe Stelzer că în unele locuri unitățile germane deschisese deja focul, rostul audienței celor doi generali era de a opri orice act de ostilitate între trupele germane și române, care ar fi putut compromite acest „divorț pașnic”. În momentul când Hansen se pregătea să plece la palat, a primit ordinul lui Hitler, transmis prin A. Jodl, de a reprimă ceea ce la Berlin era considerat un puci. Hansen reia în însemnările sale aprecierea cuprinsă în convorbirea sa cu generalul Hans Friessner, comandantul grupului de armate german „Ucraina de sud”, potrivit căreia nu putea fi vorba de un puci organizat de camarila regelui, ci de o acțiune bine pregătită care avea sprijinul întregului popor român și al întregului corp de generali¹². A vorbi de puciu! unci „clici din jurul regelui (...) era nebunie curată, ca de altminteri întreg ordinul”. Convins că o ripostă militară nu are nici o șansă de reușită, Hansen a încercat să convingă O.K.W. să revină asupra ordinului dat și să accepte ideea retragerii fără luptă a trupelor germane din România. Pentru a da mai multă greutate propunerii sale, el a cerut celor de față — inclusiv lui Gerstenberg, care a contestat mai târziu — (între timp venise și Clodius), să se realizeze punctului sau de vedere, ceea ce s-a și împlinit. În momentul în care Hansen se pregătea din nou să plece la palat, a sosit ordinul generalului Friessner, care subordona grupului de armată „Ucraina de sud”, toate unitățile și formațiunile germane, îi lua lui Hansen comanda și îl însărcina pe generalul A. Gerstenberg să înăbușe insurecția. Din acest moment, în ciuda aparenței de unitate între cei doi generali, modalitățile de soluționare a problemelor și de acțiune erau complet diferite. Pentru Hansen, întâlnirea cu noul prim-ministru român, generalul C. Sănătescu, avea drept obiectiv fixarea condițiilor de retragere liberă a trupelor germane din România; pentru Gerstenberg, întâlnirea trebuia să-i deschidă posibilitatea de a ajunge în „lagărul din pădure” pentru a stabili contactul cu unitățile destinate să reprime insurecția.

Oprim aici observațiile noastre; însemnările lui E. Hansen vor contribui la cunoașterea mai adâncă a unci din cele mai importante evenimente din istoria poporului român.

În prezentarea textului lui E. Hansen, notele sale au fost indicate prin asterisc, cele explicative, introduse de noi, au numerotarea cu cifre arabe. Trimiterile din cuprinsul textului lui E. Hansen se referă la lucrarea citată a lui A. Hillgruber.

Fl. Constantin

REFERITOR LA 23 VIII. 1944

În urma comunicării domnului Clodius din 20.8.44 despre conversația sa din 19 cu Antonescu, despre care v-am vorbit în primele mele însemnări (fila 23, nota 2)* eram desigur neliniștit în cel mai înalt grad, mai ales, deoarece comunicarea făcută O.K.W.-ului¹ în această

¹¹ Cf. R. Bova — Scoppa, *Coltqui con due dittatori*, Roma, 1949, p. 183; Căpitan Mihail E. Ionescu, *Strategia insurecției naționale armate antifasciste și antilmperialiste din august 1944*, în „File din istoria militară a poporului român”, vol. 5—6, București, 1979, p. 271—272.

¹² Cf. textul din Jurnalul grupului de armate german „Ucraina de sud”, în „Revista arhivelor”, LI (1974), vol. XXXVI, nr. 3, p. 411 și 414.

* Reproducem acest text de însemnătate deosebită: „La 20. 8., ziua începerii atacului sovietic, eram împreună cu ministrul Clodius (p. 191, al. 2,3, caracterizat corect drept „super-ministru plenipotențiar” întrucît Killingger nu putea face nimic fără aprobarea lui). Cu acest prilej, Clodius mi-a comunicat — din păcate nu încă la 19.8 — că Antonescu cu o zi înainte fi declarase fără ocolișuri, într-o stare de extremă agitație, că dacă cel puțin o divizie germană, pe cît posibil o divizie blindată, nu era readusă neîntrziat, el va trebui, avînd în vedere marea ofensivă sovietică, iminentă după părerea lui, să-și rezerve libertatea de acțiune. Aceasta era deci o amenințare nevoalată cu desprinderea de Germania! El (Clodius) a informat imediat „citissime (cu maximă urgență — n. n.), Ministerul de externe; doream la rîndu-mi să informez autoritățile militare, ceea ce desigur am făcut deîndată (Jodl). Răspunsului lîmbănit „Vom vedea ce se poate face etc.” nu i-a urmat nimic! Nu a fost oprită și adusă înapoi divizia care se găsea în curs de îmbarcare (78?) și nici măcar nu s-a pregătit îmbarcarea altor trupe. Astfel se explică confirmarea pentru p. 346, nota 54, că la 24 august numai un batalion (urmează un text ilizibil) se afla la dispoziție (p. 220, la ultimul alineat)”. Arh. St. Buc. Microfilme, R. F. G., Rola 61, cadrul 124.

¹ Oberkommando der Wehrmacht — comandamentul al armatei germane.

privință părea să nu fi făcut nici o impresie, și cu atât mai puțin să fi declanșat măsuri imediate de ajutor. Speram totuși că Antonescu nu va lăsa să se ajungă la o ruptură totală, deoarece aceasta ar fi avut drept sigură urmare livrarea României bolșevismului, o schimbare pentru țara lui, pe care el o combătuse cu toate forțele sale și asupra urmărilor căreia pentru el însuși, trebuie să fi fost pe deplin edificat.

Față de atacurile aeriene tot mai numeroase și de frontul care se apropie tot mai mult, atât Statul Major român cât și Misiunea militară germană, făcuseră recunoașteri și pregătiri pentru cartiere de rezervă în partea de vest a țării (în regiunea Rîmnicu-Vilcea, pe valea Oltului, pe versantul sudic al Carpaților). Misiunea armatei de uscat începuse deja să mute acolo ceea ce nu era absolut necesar. Când luni, la 21.8, au început să se răspîndească în București primele zvonuri pesimiste despre marea ofensivă sovietică, începută în ajun, am ordonat ca, treptat, pe cât mai discret posibil, *tot* ceea ce nu era strict necesar în București să fie trimis acolo. Comandamentul Grupului de armate (Ucraina de sud — n. n.) a refuzat categoric în această zi, ca de altminteri și în următoarele două zile, să-l informeze pe Generalul german (adică pe E. Hansen, șeful misiunii militare germane — n.n.) asupra situației și anume din cauza unui pericol accentuat de interceptare. Oricum însă, se aflase că sovieticii obținuseră succese. Însă succese inițiale erau oricînd de așteptat; că totuși se crease o situație atât de catastrofală, cum am constatat din cartea Dvs., nu am aflat pînă la sfîrșit, deși era de așteptat, dar — firește — abia în cursul ieșirii trupelor române (din dispozitiv), ordonată de rege.

Miercuri, 23.8. spre prînz, m-a vizitat maiorul de stat major von Hinkeldey, atașat generalului român de pe lângă O.K.H.², generalul Girbea. Girbea și cu el se întorseseră direct la București, după o vizită pe front; ei trebuiau să amelioreze, împreună cu un ofițer german experimentat în apărarea anti-tanc ce le fusese atașat, apărarea anti-tanc românească. Hinkeldey m-a întrebat, spre mirarea mea, dacă consideram posibil ca un alt general român să încerce să-l răstoarne pe Antonescu printr-un puci. El nu a putut să furnizeze detalii, ci a spus numai că auzise ceva „zvonuri”. Am replicat că socoteam aceasta exclus, deoarece, față de prestigiul și autoritatea lui Antonescu, nimeni nu ar fi riscat așa ceva. El nu mi-a spus *nimic* în această privință și poate că nici nu auzise că „celălalt” general ar putea să acționeze din ordinul și însărcinarea directă a regelui. Dacă aș fi auzit o cit de vagă aluzie *despre aceasta* sau dacă aș fi avut o bănuială, pe loc situația mi s-ar fi înfățișat altfel [. . .].

A fost o gravă greșeală a mea că nu m-am gîndit la aceasta și că, desigur, n-am alarmat imediat toate trupele și serviciile germane din sfera mea de autoritate și nu le-am concentrat în zonele fixate pentru asemenea cazuri, mai ales că interiorul Bucureștiului fusese evacuat. De asemenea, faptul că nici legația, nici centrala (din România) a serviciului de informații, care în chip evident, după noua reorganizare a sistemului de informații se arătase rezervată față de mine, nu mă informaseră despre negocierile trădătoare, duplicitate în curs de desfășurare (de asemenea, nici „despre evenimentele ajunse la cunoștința legației în noaptea de 21/22 august” (p. 221 și p. 348 nota 74) nu mi s-a spus nimic) poate numai într-o mică măsură să contribuie la dezvinovățirea mea. Astfel că m-am mulțumit ca imediat să convoc la mine toate cadrele și conducătorii de servicii — respectiv reprezentanții — unităților Wehrmacht-ului din București. Întrebarea mea introductivă despre vreun indiciu în felul celor spuse de Hinkeldey a rămas absolut fără răspuns. Nimeni nu auzise și nu observase nici cel mai mic lucru. Le-am dat drumul către ora 13 cu ordinul de maximă vigilență și verificare a tuturor măsurilor de alarmă prevăzute.

Curînd după orele 16, m'-a comunicat telefonic, foarte agitat, lt. col. Röstel, primul ofițer cu operațiile care era întotdeauna foarte nervos**, că în oraș circulă zvonuri despre arestarea lui Antonescu. Consilierul de legație Stelzer, pe care îl informasem imediat cu rugămintea de a verifica, m-a informat, după puțin timp, că zvonul era lipsit complet de temei, că el vorbise imediat cu col. Davidescu, șeful cabinetului militar al lui Antonescu, și că acesta îi explicase rizidul că mareșalul se dusese din proprie inițiativă în audiența la rege și că urmează să se reîntoarcă imediat. Cître orele 17 am fost invitat brusc la legație pentru o convorbire „foarte serioasă”, la care l-am luat pe șeful meu (de stat major), col. de stat-major Dietl. Acolo l-am găsit în mare agitație *numai* pe dl. Stelzer și pe șeful serviciului de informații român, dl. Cristescu, care mai țirgiza a fost executat. Spre deosebire de relatarea Dvs. (p. 216 jos), dl. von Killinger *nu era acolo*, ci se găsea, ca de obicei — în reședința sa de la Lacul Snagov — alături de stația de radio-emisie a legației! El a putut, deci, numai telefonic să dea răspunsul atât de caracteristic pentru el: „Aiureli!”. El a venit abia cître orele 19 la legație, cînd nici pentru el

² Oberkommando des Heeres = Înaltul Comandament al armatei terestre.

** În timpul prizonieratului el a ajuns într-un spital psihiatric și probabil a murit acolo (sau a fost omorît?).

nu mai putea fi vorba de aiureli. Domnii amiral Tillessen³ și general Gerstenberg⁴, pe care îi invitase de asemenea, sosiseră cu mult înainte la legăție. Dl. Cristescu pe care îl cunoșteam bine, mi-a spus ceva în felul celor arătate la p. 216 și și-a exprimat bănuiala că mareșalul ar fi fost dus în pivnița Băncii naționale și mi-a spus că Antonescu ar fi fost arestat, se pare, de membrii gărzii regale. Consider, de asemenea, că informația de la nota 44, p. 346 că chiar primele arestări ar fi fost făcute de Bodnăraș etc. nu este exactă. Comuniștii au fost plni la răsturnare cu totul la fund (absolut im Untergrund) și chiar membrului comunist al guvernului de coaliție i s-a dat de urmă abia după mult timp⁵. Miliția orășenească, puternic infiltrată apoi de comuniști, s-a constituit abia în următoarele zile avându-l ca șef pe Bodnăraș. Dl. Cristescu nu știa mai multe. Am însărcinat telefonic de îndată pe ofițerul cu operațiile din serviciul care se afla la marginea orașului (Academia de război), să transmită telegrafic indicativul pentru ordinul stabilit de alarmă către toate trupele și l-am însărcinat să facă un raport provizoriu către O.K.W., ceea ce s-a și întâmplat. Dece Hitler a primit atât de tirziu știrea despre arestarea lui Antonescu (p. 218, ultimul alineat) este de neînțeles.

Așa cum s-a dovedit mai târziu în prizonierat, în cursul legăturii dintre Röstel și O.K.W., a avut loc un viu schimb de păreri între Röstel și maiorul von Hinkeldey, care se dusesse de asemeni în grabă acolo, pe de o parte, și un serviciu al O.K.W. pe de alta, despre care n-am mai aflat nimic, deoarece între timp, firul dintre legăție și Academia de război, fusese tăiat de către români. Ordinul absurd al lui Hitler, asupra căruia voi reveni mai jos, s-ar putea să-și aibă aici originea. Generalul Gerstenberg avusese, de asemenea din biroul său, care se afla alături de legăție, încă mult timp legăturile pretutindeni, ceea ce eu am aflat abia în prizonierat. Astfel că eu n-am știut nimic despre conversația sa funestă cu generalul Kreipe (pag. 218, mijloc)⁶.

În sfârșit, către orele 19 a sosit și ministrul plenipotențiar, care mă invitase și cu care trebuia să discut cele ce decurgeau din exigențele politice și apoi să primesc directivele corespunzătoare. Killinger, după ce fusese mai întâi pus la curent de noi, a informat telefonic pe un domn de la Ministerul de externe, probabil dl. von Steengracht, despre evenimentele din București. Domnul a promis să-i comunice imediat lui Hitler și apoi să ne transmită indicațiile corespunzătoare. Puțin după aceea s-a anunțat la radio o proclamație a regelui pentru orele 20. La îndemnul nostru insistente dl. von Killinger s-a hotărât atunci (el nu a fost de fel chemat de rege — p. 217, mijloc) ca imediat, fără vreo dispoziție de la Berlin, să se ducă la palat, să ceară o audiență la rege și să obțină o explicație despre ce înseamnă toate acestea. Rezultatul este expus la p. 270, mijloc, așa cum ni l-a comunicat nouă Killinger. Pe baza asigurărilor regelui, am putut să transmit încă prin radio ordinul unui ofițer de transmisiuni care se afla la legăție și a reușit să răzbată în afară — către toți, că iminenta desprindere a României nu înseamnă încă război împotriva armatei ei. Trupele etc. trebuiau să-și asigure adăposturile, să se aplece în caz de atac și, în caz cind n-ar mai fi putut să facă față în continuare, să se retragă spre trecătorile de sud și, respectiv, de est ale Carpaților.

³ Amiralul Werner Tillessen, șeful misiunii marinei militare germane în România în anul 1943—1944.

⁴ Generalul-locotenent Alfred Gerstenberg, șeful misiunii aeronautice, comandantul Luftwaffe-ei (aviația militară) în România și comandant al apărării antiaeriene a regiunii petroliere.

⁵ Afirmății total eronate, vădind ignorarea rolului decisiv jucat de Partidul Comunist Român în organizarea și conducerea insurecției, precum și a participării active a reprezentanților său, Lucrețiu Pătrășcanu, la pregătirea și activitatea guvernului insurecțional. Alte servicii germane erau mult mai bine informate despre situația din România. Astfel, într-o informare trimisă la 5 august 1944 de Serviciul Central de Securitate al Reichului, aflat în subordinea lui H. Himmler, către secția „Armata străine-vest” a Înaltului Comandament german, se arată că „în ultimele patru săptămâni se manifestă limpede o deplasare a întregii opoziții spre stînga și, odată cu aceasta, preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist (Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A., 77—882 67/58, Rola română 58, cadrul 631.433) Vezi și General-It. (r) Emilian Ionescu, *În uniformă pentru todeauna*, București, 1979, p. 103: Lucrețiu Pătrășcanu a sosit la palat către orele 18,45.

⁶ Generalul Werner Kreipe, șeful statului major al aviației militare germane (august—octombrie 1944), Conținutul convorbirii a fost astfel rezumat de W. Kreipe: „Convorbire cu ministrul von Killinger și cu Gerstenberg la București. Amindoi blocați în legăție; Killinger complet zdrobit trimite salutările sale führer-ului. Gerstenberg sugerează un atac al bombardierelor Stuka și, folosind divizia antiaeriană de la Ploiești, ocuparea orașului”. Vezi Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Darmstadt, 1964, p. 109. De reținut că ministrul von Killinger, era împreună cu A. Gerstenberg, astfel că afirmația lui E. Hansen despre ignorarea convorbirii este destul de stranie.

La orele 20 regele însuși a citit proclamația (nu la orele 22, poate atunci a fost repetată?).⁷ S-a comunicat noul guvern și atunci un membru al legației a spus ceva zguduitor pentru mine: „Ah, lista noi o știam de mult!” și pe mine mă lăsaseră într-o totală ignoranță despre toate aceste lucruri!

Între timp, puternice batalioane românești au încercuit într-o acțiune precisă sub conducerea generalului Theodorescu, comandantul militar al Bucureștiului (cf. scrisoarea mea din 5.3), legația și, după cum s-a dovedit, și toate cartierele din București și din împrejurimi în care se aflau militari și au plasat mitraliere spre intrări, ferestre etc. sub pretextul de a le proteja împotriva civililor furioși. Theodorescu avea la dispoziție div. 3 inf. (cu reședința în timp de pace la Pitești), așa numita „divizie a mareșalului” (deoarece el fusese anterior comandantul div. 3) și excelența divizie de cavalerie staționară în București (numărul îmi scapă), ambele aduse de Antonescu de mult timp la și în jurul Bucureștiului. Chiar în această situație extrem de gravă, el nu se putuse decide să le trimită pe front, fie că încă se temea în sine să de tulburări provocate de Garda-de fier, fie că <le păstra> ca un fel de „posesiune privată”⁸ împotriva altor eventuali adeversari, fie, în sfârșit, împotriva unei hotărâri de tip „Margarethe” a lui Hitler⁹.

Enumerarea div. 3, p. 258 în cadrul corpului IV de armată român poate să fie ori o greșeală ori să se datoreze faptului că divizia era considerată *nominal* drept corp de armată.

În afară de acestea se mai aflau batalionul de gardă al regelui la palat, apoi forțe de rezervă de pionieri în cazărmile de la Băneasa (în apropiere de lagărul aviatorilor germani); div. 2 blindată care se afla instalată la Tirgoviște (scrisoarea mea din 5.3 fila II jos — III sus) putea fi repede chemată.

În același timp a fost, de asemenea, întrerupt cablu oficial al legației. Deoarece stația radio a legației se găsea — cum s-a arătat — la Snagov, a fost tăiată orice posibilitate de comunicare cu lumea exterioară. Batalioanele românești s-au comportat în general pasiv. Ele au permis chiar încă mult timp, la legație și la Hotelul Ambasador, intrarea și ieșirea persoanelor izolate în și din clădire. Numai la adăposturile misiunii militare aeriene și la adăposturile aviației militare germane de la Băneasa s-a ajuns curînd la schimburi de focuri, deoarece șeful de stat major al misiunii, colonelul de stat major Reh și generalul SS Hoffmeyer (la Băneasa), pe care, generalul Gerstenberg, după cum mi-a spus el mai tirziu, îl convertise, au apreciat schimbarea <din atitudinea României> ca un „atac”, probabil la indicația lui Gerstenberg.

Cîtva timp după proclamația, a avut loc conversația dintre Stelzer și Niculescu-Buzești¹⁰ (p. 217, al. 2), la dorința celui din urmă, pentru a declara ruperea relațiilor. Trebuie adăugată că dl. Stelzer a comunicat că ministrul de externe se plînsese deja de „ostilitățile” deschise de germani mai ales la Băneasa (v. mai sus), Dl. Stelzer a propus de aceea ca generalul Gerstenberg și cu mine să mergem încă o dată cu el la palat pentru a conveni asupra modalităților mai concrete de dezangajare. M-am declarat de acord, l-am chemat pentru orice eventualitate pe prințul Hohenzollern (p. 347, nota 59) pentru a putea utiliza, dacă era cazul, influența lui pe lângă rege și eram gata de plecare. În acel moment mi-a fost remisă la legație — de la postul de comandă Băneasa a cărei legătură telegrafică directă nu fusese întreruptă — o telegramă de la O.K.W. Conținutul aproximativ: „Führerul a ordonat: generalul german să înăbușe imediat puciiu cliiei de generali din București din jurul regelui, să restabilească ordinea acolo și să instaleze un general pro-german ca șef al unui nou guvern ... din ordin, Jodl! !”

Nici mai mult, nici mai puțin și nimic despre divizia a 5-a antiacriană (p. 219 al. 1) și despre tratativele interzise. Deci o cunoaștere total eronată a situației! Trupele germane din București, se compuneau, în afară de cartiere generale, numai dintr-un batalion de pușcași ușori, dispuse în special cu misiuni de pază și fără puști mitraliere grele, toate concentrate de acum înainte sub autoritatea comandantului german din București, colonelul von Verder***.

⁷ Eroarea evidentă: proclamația a fost radiodifuzată la orele 22.

⁸ În orig. „Hausmacht”, care indică posesiunile private ale unei case regale.

⁹ Referire la planul Margarethe II privind eventuală ocupare a României de către armata germană pentru a preveni o defecțiune a acestei țări. Elaborarea lui a fost începută la 26 ianuarie 1944 și abandonată după întrevăderea Hitler—Antonescu din 26—28 februarie 1944 de la Klessheim. Un plan similar pentru Ungaria (Margarethe I) a fost pus în aplicare la 19 martie 1944.

¹⁰ Grigore Niculescu-Buzești, ministru de externe în guvernul generalului Constantin Sănătescu.

*** Generalul Gerstenberg mi-a reproșat că nu am prevăzut posibilitatea ca, în caz de alarmă, să formeze din numeroșii săi tineri ofițeri aviatori Indrazneți un fel de companie ofițerească de atac, cu ajutorul căreia ar fi putut fi luat chiar de la început palatul cu regele. Amă-nunte ale pregătirilor pentru alarmă erau însă treaba misiunilor respective. Dealtfel, am fost și sint bucuros că n-au fost jertfite și mai multe vieți omenesti înfloritoare într-o întreprindere complet lipsită de perspective. **www.dacoromanica.ro**

Forțele române le-am menționat mai sus. Din știrile sosite curind la legație reieșea limpede că întreaga populație întimpina ușurată, chiar dacă probabil nu modul de trădare față de Germania, totuși încheierea iminentă, așa cum se presupunea, a păcii [...]. A vorbi despre puciul „elcii din jurul regelui”, al cărui destin era lăsat cu generozitate în suspensie, era deci curată nebunie, ca și tot ordinul. De aceea, m-am hotărât îndată să nu fac *încercarea* lipsită de perspectivă de a întreprinde ceva în acest sens, ci să raportez încă o dată situația reală și să sfătuiesc pentru acceptarea ofertei românești. Posibilitatea transmiterii unui astfel de raport părea să se ofere acum în urma înlăturării de la palat. Am comunicat intenția și punctul meu de vedere domnilor von Killinger, Clodius (sosit de asemenea între timp), Tillesen, Gerstenberg și Spalcke¹¹, pe care îi invitaseam la o consfătuire comună. Toți au fost de aceeași părere și s-au declarat de acord în toate privințele cu mine. (contradicție cu p. 218, mijloc)****.

Eram tocmai pe punctul de a ne despărți, când o nouă telegramă a sosit pe aceeași cale, de data aceasta adresată generalului Gerstenberg. Venea de la generalul-colonel Friessner¹² și comunica că toate trupele, formațiunile etc. din întreaga Românie i-ar fi acum subordonate (p. 219, al. 1), deci ceea ce — după cum reiese și din cartea dumneavoastră — năzuise, cu atita perseverență de multă vreme, să obțină. El îi încredința lui Gerstenberg reprimarea schimbării survenite la București și îi subordona *lui* în acest scop, pe lângă forțele proprii ale misiunii aeriene, și totalitatea trupelor aflate în și în jurul Bucureștiului. Toate forțele din Ploiești și Giurgiu care puteau fi făcute într-un fel oarecare utile trebuiau cooptate în acest scop etc.

Eram astfel demis practic din funcția mea de comandant, fapt confirmat explicit printr-o convorbire telefonică, asupra căreia voi reveni, avută cu Friessner în dimineața de 24.8. Nu mai puteam deci prelua vreo comandă (p. 221, al. 1). După cum mi-a mărturisit mai târziu generalul Spalcke, generalul Gerstenberg s-ar fi îngălbenit vizibil în momentul primirii acestui ordin, ceea ce acesta din urmă contestă de asemenea și pretinde că știuse încă înainte de el. Acest din urmă aspect este, poate, adevărat (vezi mai sus cele referitoare la transmiterile).

Gerstenberg s-a arătat totuși dispus — aparent în deplină concordanță cu punctele mele de vedere — să meargă împreună cu dl. Stelzer și cu mine la dl. Niculescu-Buzești. După comunicarea acestei intenții am fost lăsați să ieșim fără dificultăți și am intrat tot așa în palat, unde ne-am întimpinat imediat generalul Sănătescu și ministrul de externe. După un salut glacial, dar corect, am tratat mai ales eu cu domni. Punctul central al negocierilor a privit modalitățile unei eventuale, îndată reconfirmate, retragerii libere a trupelor germane — anume tratativele menționate la p. 218 mijloc, referitoare la interdicția de deschidere a focului. Generalul Sănătescu a prezentat condiții total fair (în engleză în text), care ar fi permis cel puțin *tuturor* părților din spatele frontului ale armatei germane să se salveze de la pieire. Despre o întrebare privitoare la livrarea prizonierilor germani (p. 218, sfârșit al. 2) nu știu nimic, și nici nu-mi pot imagina că ar fi putut avea vreun sens în acel moment¹³. Am promis că voi comunica O.K.W.-ului și generalului-colonel Friessner cele discutate, întrucât, firește, numai ei puteau decide. Acest lucru mi-ar fi însă posibil numai dacă mi s-ar pune la dispoziție un aparat telefonic pe cele două linii acum întrerupte de români. Dl. Niculescu-Buzești a promis imediat. În timp ce pleca, mi-a atras din nou atenția asupra condiției ca trupele germane să se abțină de la orice ostilități și s-a plins încă o dată de schimbul de focuri de la Băneasa. Când mi-am exprimat regretul de a nu avea nici acolo legătura, a intervenit brusc generalul Gerstenberg și a spus că el ar putea, dacă i se îngăduie, să meargă acolo și să dea indicații corespunzătoare trupelor. După oarecare ezitare, generalul Sănătescu s-a declarat de acord să-l lase să meargă acolo într-un automobil român, însoțit de un ofițer român. Deoarece acest ofițer urma abia să fie găsit și adus, m-am înapoiat, după un rămas bun tot atât de corect, numai împreună cu dl. Stelzer la legație. Pe acel colonel¹⁴ cu automobilul l-a luat Gerstenberg prizonier la Băneasa și a preluat apoi comanda. Ceea ce a urmat reiese din cartea dumneavoastră. Subliniez explicit că în prezența mea generalul Gerstenberg nu și-a dat cuvântul de onoare (p. 220, al. 1). El a susținut acest lucru în toate împrejurările și în prizonierat. Cit

**** Generalul Gerstenberg a susținut mai târziu față de mine (în prizonierat) că el nu a fost prezent la această primă parte a convorbirii și că nu a fost de acord cu mine. Acest fapt este însă indubitabil și este confirmat explicit de generalul Spalcke.

¹¹ Generalul Spalcke, atașat militar german la București (1941—1944).

¹² General—colonel Hans Freissner, comandantul grupului de armate german „Ucraina de sud”.

¹³ Corectarea unei evidente erori săvârșite de A. Hillgruber care plasează aici o discuție despre livrarea de către autoritățile române armatei sovietice a prizonierilor germani, care urmau să fie capturați (!). Discuția era într-adevăr imposibilă, deoarece, cum lesne se poate constata, se negocia încetarea oricăror ostilități. Pentru sensul poziției românești, vezi textul introductiv.

¹⁴ Colonelul Șeșescu.

privește plecarea din București, nici nu s-a pus problema. Ceea ce s-a mai spus apoi, probabil încă la palat despre întoarcere (lui Gerstenberg — n. n.), firește, nu știu. Dl. Gerstenberg mi-a spus totuși mai tirziu, în prizonierat, că el mersese la palat tocmai cu intenția categorică de a găsi cu acest prilej cumva posibilitatea de a ajunge la oameni săi și de a-și îndeplini de acolo misiunea. În 23.8. seara nu mi-a spus *nimic* despre acest lucru. Poate că orgoliul său, ațîțat de ordinul lui Friessner, a fost ceea ce l-a condus la o concepție privind situația și posibilitățile (de acțiune) deosebită de a mea și care — așa cum avea să se dovedească ulterior — a fost funestă. Imediat după atacurile aeriene asupra Bucureștiului s-a susținut în ziarele de acolo, prin comentarii mult îngroșate, că atît Gerstenberg cit și eu ne-am fi călcat un astfel de cuvînt de onoare. Am scris în consecință un protest tăios domnului Niculescu-Buzești, pe care dl. Clodius l-a luat cu el; el preluase de facto îndată conducerea legăției (p. 225 al. penultim) și putea îndeplini nestînjenit formalitățile uzuale în cazul rușii relațiilor diplomatice, în special schimbul reciproc de diplomați. Dl. Niculescu-Buzești s-a scuzat în chip cuviincios, fără să-l pomenească totuși pe generalul Gerstenberg. Denigrările personale din ziare au încetat imediat.

Din nou netulburat în legăție, am conceput un comunicat despre rezultatul (întrevederii), pentru a-l utiliza corespunzător în timpul convorbirilor telefonice promise. El se încheia cu recomandarea de a face uz de oferta românească, deoarece în situația dată nu vedeam altă posibilitate rezonabilă.

La surprinzător de scurtă vreme după miezul nopții, mi-a fost anunțată sosirea la mine a șefului postului nostru telex (atunci pentru prima dată în funcțiune) cu Berlinul, care se fofilase cumva. Mă informă că era utilizabil, că, se pare, nu fusese reparat de români și se oferi să ia cu el un comunicat pentru Berlin. El considera posibil să treacă încă o dată nestînjenit. Am adăugat îndată comunicatului meu câteva puncte, pe care nu le-aș fi putut spune în cursul convorbirilor telefonice, firește ascultate. Într-adevăr, îndrăznețul tinăr ofițer a revenit în aceeași noapte și-mi raportă că transmise și primise confirmarea de primire. El a ajuns, desigur, și la forurile militare, întrucît propoziția „...pregătirile...posibil”¹⁵ (p. 219, sfîrșitul al. 1) se afla textual, și numai acolo, la sfîrșitul său: pentru a nu trezi brusc impresia unui refuz net de executare a ordinului, adăugasem, între altele, și pe ea. După o nerăbdătoare așteptare sosi, în sfîrșit, spre orele 3,30 convorbirea, după cum am amintit, *de mine cerută* cu generalul-colonel Jodl (p. 219, al. 1). Am repetat aproximativ conținutul telexului, i-am comunicat că acesta se află pe drum și am încheiat cu propunerea clară de a acceptare necondiționată a ofertei românilor și de a vedea ce mai urmează. Jodl mi-a ascultat expunerea *fără să spună vreun cuvînt*; numai la sfîrșit a spus: „Îi voi raporta corespunzător Führerului”, nici un cuvînt mai mult (p. 219, al. 1). Circa o oră mai tirziu s-a anunțat și generalul-colonel Friessner la aparat. Dl. Niculescu-Buzești își ținuse deci cuvîntul. I-am raportat lui Friessner, în același mod ca și lui Jodl. Și el se abținu să ia vreo atitudine, numai că împlinînd observația mea că m-a deposedat de funcția de comandant cu remarca că aceasta ar fi, într-adevăr, situația, dar că acest lucru nu ar trebui în nici un chip (considerat) ca defăimător; generalul Gerstenberg avea sub comanda sa oricum toate trupele aflate în discuție, astfel că el (Friessner) considerase în atare situație ca justificat să-i încredințeze și în chip unitar comandamentul. Despre competența sporită transmisă de Hitler lui Friessner, mi-a vorbit chiar el, eu neștiind nimic oficial atunci, dar ea reiese din ordinul său din acea seară. Friessner a părut impresionat de expunerea mea. Din cartea dumneavoastră (p. 218—jos—219 sus), am constatat că și el era în fond în principiu de aceeași părere. Dar și el încheie convorbirea purtată aluziv, că nu poate decît transmite mai departe comunicatul meu.

Tot restul, care este menționat în cartea dumneavoastră, în special interdicția de negociere, atragerea diviziei a 5-a antiaeriană, propunerea atacului aerian a lui Gerstenberg și ordinul corespunzător, ca și însărcinarea încredințată lui Gerstenberg, de-a dreptul prostească și care aprecia complet eronat situația (p. 219, al. 2), trebuie să fi mers de la Băneasa și spre Băneasa (postul de comandă); acolo se menținuse surprinzător de multă vreme în funcțiune, datorită succeselor de început, legătura telefonică și telex a lui Gerstenberg și pînă aproape de sfîrșit rămăsese în stare de funcționare o stație de emisie.

În măsura în care pot eu să judec, evoluțiile ulterioare sînt înfățișate corect în cartea dumneavoastră. Subliniez în special aprecierea atacurilor aviatice, fără rezultat și funeste politic ca și urmările lor. Prin ele nu a fost obținut *nici cel mai mic beneficiu*, și a fost *totul pierdut*. Starea de spirit a tuturor cercurilor populației s-a întors fulgerător împotriva noastră. Dealtfel, nu corespunde adevărului faptul că s-a bătuit că regele s-a refugiat în timpul zilelor de luptă în pivnițele sigure față de efectele bombelor ale Băncii naționale aflată la o distanță destul de mare de palat (p. 374, nota 69), desigur, o confuzie cu Antonescu (vezi mai sus). S-a

¹⁵ Generalul E. Hansen raportase că pregătirile pentru reprimarea insurecției sînt efectuate „în măsura în care este posibil”.

spus la început că regele s-ar refugia în timpul alarmei aeriene în pivnițele noii construcții a Ministerului de interne, aflate vis-à-vis de palat. De fapt, el n-a părăsit niciodată palatul, după cum a putut constata îndubitabil dl. Clodius¹⁶ (Una dintre bombele destinate palatului a lovit exact lângă legăție și a periclitat <viața> numeroaselor femei germane refugiate și înghesuite acolo).

Lupte au avut loc nu numai în jurul misiunii militare a aerului (vezi mai sus și p. 219 jos), ci la Academia de război (Statul Major al misiunii armatei terestre). Amintitul lt. col. Röstel a considerat tot timpul încercuirea ca un atac. După distrugerea tuturor actelor a încercat, împreună cu personalul centralei de artilerie (?) etc., să răzbată la generalul Gerstenberg. A fost „sprijinit” în această tentativă în noaptea de 24/25 de — se poate doar spune — de protestele aruncării permanente de bombe izolate în acea zonă, care au pricinuit numai câteva victime în rindul populației civile și stricăciuni clădirilor acesteia, ceea ce n-a făcut, firește, decât să sporească considerabil mânia populației împotriva noastră. Capturarea finală n-a putut fi evitată.

În ziua ce a urmat declarației de război române, li s-a cerut ofițerilor, subofițerilor și trupelor din Hotelul Ambasador (p. 219 jos) să depună armele și să se predea. Acolo preluase comanda colonelul Schwickert (D.A.L.Art), ca cel mai în vîrstă ofițer. Ofițerul comandant român l-a condus, la dorința sa, <Schwickert>, la legăție la mine. I-am aprobat explicit propunerea și mi-am asumat pentru ea întreaga răspundere, <anume> de a da satisfacție cererii române și am ordonat să se procedeze corespunzător; situația — hotelul era înconjurat între altele de arme grele de tot felul, ofițerii etc. nu aveau decât arme de mînă — era fără speranță și interzicea categoric, după părerea mea, pierderi fără rost.

Legăția însăși, în care se adunaseră, alături de personal militar auxiliar și numeroși membri ai serviciilor de tot felul, a fost respectată pînă la 2.9 ca extrateritorială. Am emis un ordin sever de interzicere de deschidere a focului, deoarece orice acțiune contrară nu putea să se sfîrșească decât cu un măcel, inclusiv a numeroaselor femei. Șeful meu <de stat major> mi-a spus mai tirziu, în prizonierat, cu ușor reproș, că el s-a așteptat ca eu să fi făcut încercarea, mult mai bogată în perspective, după părerea lui, de a scăpa din legăție împreună cu el și unul sau altul prin *mituire*. Am respins tăios această idee și la vremea respectivă nici nu-mi trecuse prin minte: bani pentru așa ceva se aflau totuși din belșug în legăție și, probabil, vreun ofițer român care comanda s-ar fi lăsat ademinit de o sumă corespunzătoare și ne-ar fi eliberat sub un pretext oarecare. Am fi putut încerca să scăpăm numai <plecind> spre apus, căci, altfel, am fi întîlnit pretutindeni frontul român constituit. Este de presupus că am fi fost din nou prinși undeva. Și chiar în cazul cel mai fericit nu ne-ar fi așteptat pe bună dreptate decât un tribunal de război. Nu, mi-a fost limpede, că eu trebuie, în situația dată, să împărtășesc destinul tuturor celorlalți!

Încă cîteva amintiri personale:

P. 225, al. 2 și 226 sus, sînt alte neconcordanțe: Pătrunderea d-lui Bodnăraș — de Aldea nu știu nimic, dar nu pot exclude că a fost și el acolo — în legăție și sinuciderea lui Killinger care a urmat nemijlocit, au avut neîndoielnic loc la 2, nu la 1.9. M-am trezit speriat în zorii acestei zile (2.9) de cele două împușcături (din camera alăturată) și îndată a intrat un domn îmbrăcat civil cu noua banderolă — probabil Bodnăraș însuși — în camera mea și mi-a arătat cele două cadavre. (Fotografiile ale lui von Killinger și ale domnișoarei Petersen am trebuit să certific a doua zi în Tecuci). A trebuit apoi să predăm toate armele de foc, să ne pregătim și am fost transportați apoi la o școală. Acolo ne-a preluat, deja după o listă, un colonel rus. Paznicii erau români; domnul de Reuterswärd¹⁷ n-a fost în ziua aceasta acolo, probabil în 3.9.

Subliniez apăsător că atât Bodnăraș cît și milițienii săi, dintre care unii arătau, ce-i drept în parte, dezordonat, ca și colonelul rus, s-au purtat în toate privințele corect. Ultimul a făcut chiar un gest marcat prietenos, lăsîndu-mi sabia.

Deja spre orele 2 din dimineața următoare (3.9) a trebuit să mă îmbrac din nou și am fost transportat într-un autovehicol blindat de un lt. col. rus, care vorbea germana, în direcția Tecuci. Eram urmați de autovehiculul ușor în care se aflau, cum a reieșit în timpul unui popas, amiralul Tillesen și generalii Gerstenberg, Stahel, von Tschammer-Osten și Spalcke. Nici unul dintre noi nu fusese pînă atunci interogat.[...]

(Ah. St. Buc., Microfime R.F.G., Rola 61, cadrele 152—160. Traducerea din lb. germană a textului a fost făcută de Virgil Cioclitan și Fl. Constantin.)

¹⁶ Afirmăție inexactă; vezi Emilian Ionescu, *op. cit.*, p. 103 și urm.

¹⁷ Patrik de Reuterswärd, ministrul Suediei la București, preluase reglementarea problemelor germane, după declarația de război a României către Germania.

A XV-A EDIȚIE A LECTORATULUI DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN R. S. ROMÂNIA

A devenit de mult timp o tradiție ca între 22—31 iulie în fiecare an să aiba loc la Suceava un lectorat de vară organizat de Societatea de Științe Istorice din R. S. România pentru cadrele didactice din învățământul gimnazial și liceal care predau istoria. În 1982 participării la noua ediție a lectoratului au provenit din București, din județele : Argeș, Brașov, Brăila, Buzău, Călărași, Caraș-Severin, Mehedinți, Giurgiu, Iași, Neamț, Sibiu, Vaslui și din sectorul agricol Ilfov.

Deschiderea cursului în localul Institutului de Învățământ Superior s-a făcut în prezența unor cadre didactice universitare : prof. dr. Vasile Ionescu, lector dr. Mihai Iacobescu, lector dr. Mihai Lazăr (Facultatea de Istorie-geografie Suceava) prof. C. Chindea, inspector general adj. al Inspectoratului școlar județean Suceava, lector Ion Șendrulescu (Facultatea de istorie-filozofie a Universității din București), secretarul general al Societății de Științe istorice din R. S. România, dr. Constantin Șerban, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, directorul lectoratului. Cu acest prilej au luat cuvântul : lector I. Șendrulescu, prof. dr. V. Ionescu, lector dr. M. Iacobescu, care în alocuțiunile lor au scos în evidență marea importanță a acestei forme de activitate științifică și didactică cu caracter informativ dar și recreativ menită să facă cunoscute recentele realizări din domeniul istoriografiei românești și universale, al metodologiei și metodicii istoriei ca obiect de predare în învățământul de toate gradele. Totodată s-au subliniat condițiile materiale optime asigurate pentru buna desfășurare a acestui lectorat de către organele de partid și de stat locale, care, ca de obicei, este însoțit și de o gamă variată de lucrări practice menită să pună în contact direct pe participanți cu noile realizări ale oamenilor muncii din orașul și județul Suceava în domeniul construcției socialismului în țara noastră precum și cu valoroasele monumente istorice și de artă de nivel mondial din această parte a României.

După ședința inaugurală au fost prezentate prelegerile următoare : lector I. Șendrulescu (Universitatea din București), *Slăbirea puterii otomane asupra Principatelor dunărene între 1774—1829*; lector M. Iacobescu (Institutul de învățământ superior Suceava), *Lupta pentru realizarea securității colective între cele două războaie mondiale. Rolul lui Nicolae Titulescu*.

În zilele următoare au mai fost expuse următoarele prelegeri :

I. Teme de istoria României

dr. Anca Ghiață (Institutul de studii sud-est europene București), *Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (1415—1877)*; dr. Șerban Papacostea (Institutul de Istorie „N. Iorga”), *Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*; prof. dr. Gh. Platon (Universitatea „Alex. Ioan Cuza” din Iași), *Procesul social-istoric al formării națiunii române*; dr. Nichita Adăniloae (Institutul de Istorie „N. Iorga”), *Contribuția țăranimii la săurirea istoriei moderne a României (1848—1878)*; prof. dr. Gh. I. Ioniță (Universitatea din București), *Date și concluzii noi în legătură cu raporturile dintre P.C.R. și Internaționala a III-a (1919—1943)*; conf. dr. I. Scurtu, (Universitatea din București), *Locul perioadei interbelice în istoria poporului român*; prof. dr. V. Ionescu (Institutul de învățământ superior Suceava), *Probleme ale predării istoriei contemporane a României*; conf. C. Mocanu (Academia Ștefan Gheorghiu București) *Probleme privind stadiul dezvoltării României socialiste*.

II. Teme de istorie universală

Dr. Constantin Șerban (Institutul de Istorie „N. Iorga”), *Politica europeană a Imperiului otoman în secolul al XVII-lea*;

III. Teme de istoriografie

Lector dr. Mihai Lazăr (Institutul de Învățământ superior Suceava), *Contribuții ale istoricilor din Bucovina la dezvoltarea istoriografiei românești*; dr. Al. Zub (Institutul de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași) *Vasile Pârvan, omul și opera științifică*; dr. Dan Berindei (Institutul de Istorie „N. Iorga”), *Probleme și organisme ale istoriografiei mondiale*.

IV. Teme de metodă și dezbateri

Lector I. Șendrulescu (Universitatea din București), *Pregătirea profesorului pentru ținerea lecției de istorie*; conf. dr. I. Scurtu (Universitatea din București), *Probleme ale revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă*.

Prelegerile prezentate urmate de discuții vii angajate pe marginea lor au dovedit nu numai importanța temelor abordate și înalta lor valoare științifică dar și interesul trezit de acestea în rindul auditorului care prin luările de cuvânt au remarcat utilitatea lor în procesul instructiv-educativ din învățământul de toate gradele.

Cît privește lucrările practice programate în cadrul lectoratului ele s-au concretizat prin unele vizite la diferite obiective economice din raza județului Suceava: Fabrica de sticlă din orașul Suceava, cooperativa de ceramică „Libertatea” din comuna Marginea, ocna de sare din comuna Căciua.

Totodată au fost vizitate un mare număr de obiective cu caracter istoric și de artă din orașul Suceava: Cetatea de scaun de lângă orașul Suceava, casele domnești din oraș. Muzeul județean de istorie, minăstirea fortificată Zamca, cetatea Șcheia. Pentru obiectivele culturale din județul Suceava, Maramureș și Neamț au fost organizate excursii tematice pentru cunoașterea monumentelor istorice și artistice din evul mediu și din epoca modernă. Astfel în cadrul excursiei cu tema „Drumul lui Dragoș vodă și al lui Bogdan vodă” au fost vizitate: orașul Cîmpulung Moldovei (monumentul voinodului Dragoș realizat de sculptorul I. Jalea, Casa de Cultură a sindicatelor), satul Ciocănești, un adevărat muzeu în aer liber de case frumos ornamentate după modelul de pe covoarele țesute în regiune, satul Cîrlibaba (obeliscul comemorativ din 1912 amintind trecerea voinodului Dragoș spre Moldova), Prislop (Monumentul constructorilor rutieri), Borșa importantă stațiune balneo-climatică, comuna Moisei (grupul statuar monumental realizat de sculptorul Vida Gheza în amintirea uciderii celor 29 țărani de către fasciști în 1944), comuna Bogdan Vodă (fostă Cuhea) (șantierul arheologic de la fosta curte voinodală), precum și biserica de lemn din 1717), comuna Rozavlea (biserica de lemn din 1717). La Rozavlea și Bogdan vodă a fost remarcat portul național al localnicilor participanți la o serbare cîmpenească.

În cadrul excursiei cu tema: „Arta monumentală din Moldova de nord din epoca lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș” au fost vizitate: orașul Solca (minăstirea fortificată din secolul al XVII-lea), comuna Arborea (ctitoria boierească din sec. XVI), orașul Rădăuți (fosta reședință episcopală) și necropola domnească din sec. XIV—XV, muzeul de artă populară), comuna Putna (ctitoria domnească din sec. XV, muzeul de artă al minăstirii Putna), Sucevița (ctitoria domnească din secolul al XVII-lea, muzeul de artă), Monumentul constructorilor rutieri de pe Obcina mare, Moldovița (ctitoria domnească din sec. XVI, muzeul de artă), Voroneț (ctitoria domnească din sec. XV), Gura Humorului (ctitoria domnească din sec. XV, muzeul de artă populară).

În cadrul excursiei cu tema: „Arta și cultura din Moldova în secolele XIV—XIX” au fost vizitate: orașul Fălticeni (Galeria oamenilor de seamă, monumentul lui Mihai Sadoveanu), comuna Baia (ruinele fostei reședințe episcopale catolice din sec. XIV—XV, ctitorii domnești din sec. XV—XVI), orașul Tg. Neamț (cetatea Neamțului fortificație din sec. XV), minăstirea Neamț (ctitorie domnească din sec. XV), muzeul de artă, biblioteca, necropola monahilor), minăstirea Secul (ctitorie domnească din sec. XVII. ultima rezistență a etericștilor în 1821), satul Humulești (casa memorială a lui Ion Creangă, monumentul lui Ion Creangă), satul Agapia (ctitorie boierească din sec. XVIII, muzeul de artă, casa memorială Alex. Vlahuță), orașul Piatra Neamț (ruinele curții domnești, muzeul județean de istorie, casa memorială Calistrat Hogăș), satul Bistrița (ctitorie domnească din sec. XV). Totodată în apropiere de Suceava participanții au mai vizitat în cadrul unei excursii documentare satul Dragomirna (ctitorie monahală din sec. XVIII, muzeul de artă) și Pătrăuți (ctitorie domnească din sec. XV).

Tot în cadrul activităților practice din cadrul lectoratului participanții au mai audiat un microconcert (piese de Ciprian Porumbescu, V. Filip, J. S. Bach, Händel, V. Jianu) oferit de cîțiva concurenți la a XI-ea ediție a Festivalului de interpretare instrumentală dotat cu trofeul „Lira de aur” și au vizionat la Observatorul astronomic din Suceava diferite aspecte ale bolții cerești în toate anotimpurile, simulate cu aparatul ultra modernă.

Ședința de închidere a lectoratului a avut loc în ziua de 31 iulie. Cu acest prilej lector I. Șendrulescu a făcut o analiză a desfășurării acestuia iar în numele Consiliului de conducere al

Societății de Științe istorice din R. S. România a exprimat mulțumirile către organele de partid și de stat orășenești și județene care au contribuit din plin la bună desfășurare a acestui gen de perfecționare profesională postuniversitară. Participanții la rindul lor și-au exprimat satisfacția de a fi audiat prelegerile programate, de a fi vizitat obiectivele economice, istorice și artistice de valoare națională și chiar internațională, de a fi efectuat un util schimb de experiență pentru viitoarea lor activitate didactică și științifică, în fine au făcut unele propuneri privind tematica viitorului lectorat. În cursul aceleiași ședințe a luat cuvântul și dr. Constantin Șerban, directorul lectoratului care a dat o înaltă apreciere condițiilor optime asigurate de organizatori și valoroase rezultate dobândite de participanți la acest lectorat.

Constantin Șerban

A IX-a SESIUNE A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-SOVIETICE DE ISTORIE

În perioada 8 — 10 iunie 1982 s-au desfășurat, la Craiova, lucrările celei de-a XI-a întâlniri a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie, consacrată dezbaterii temelor: *Reforme și revoluții în istoria României și Rusiei și Dezvoltarea culturii și artei în România și Rusia în secolele XIV — XVII*.

Delegația română la întâlnire a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, președintele părții române în Comisie, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, de la Universitatea București, secretarul părții române în Comisie, conf. univ. dr. Nicolae Ceachir, Universitatea București, membru în Comisie, dr. Răzvan Teodorescu de la Institutul de istoria artei din București, conf. univ. dr. Ion Pătroi, directorul Centrului de științe sociale din Craiova, dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la institutul de istorie „Nicolae Iorga” și dr. Paul Rezeanu, directorul Muzeului de artă al Olteniei.

Din partea română au mai participat ca invitați cu comunicări: conf. univ. dr. Elisabeta Trăistaru, secretar al Comitetului județean Dolj al P.C.R., Virgil Joița, cercetător științific la Centrul de științe sociale din Craiova, dr. Ileana Petrescu și Cezar Avram, ambii cercetători principali la Centrul de științe sociale din Craiova.

Delegația sovietică la întâlnire a avut următoarea componență: acad. I. I. Minț, președintele părții sovietice în Comisie, președintele Consiliului științific al Academiei de Științe a U.R.S.S. pentru problema complexă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste ulterioare”, dr. Vladlen N. Vinogradov, vicepreședintele părții sovietice în comisie, director adjunct al Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S., Lidia E. Semenova, candidat în științe istorice, secretar al părții sovietice în comisie, cercetător principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., dr. Grant A. Avetisyan, directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe a R.S.R. Armenia, dr. Vladislav I. Grosul, șef de sector la Institutul de istorie a U.R.S.S., membru în comisie, Tatiana A. Pokivalova, candidat în științe istorice, membru în Comisie, cercetător principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. și Alexandr I. Rogov, candidat în științe istorice, cercetător principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S.

În cadrul festivității de deschidere a lucrărilor, organizată la Centrul de științe sociale, participanții la întâlnire au fost salutați, în numele organelor județene de partid și de stat, de conf. univ. dr. Elisabeta Trăistaru, secretar al Comitetului județean Dolj al P.C.R.

În continuare au rostit alocuțiuni președinții celor două părți în comisia mixtă: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu și acad. I. I. Minț, care s-au referit, printre altele, la rodnicia întâlnirilor anuale ale Comisiei mixte a istoricilor români și sovietici.

Printr-un ordin de zi a întâlnirii științifice au prezentat rapoarte și comunicări: acad. I. I. Minț, *Revoluția și reforma în istoria Rusiei la începutul secolului al XX-lea*; dr. Florin Constantiniu și conf. univ. dr. Ion Pătroi, *Reformă și revoluție în istoria României*, conf. univ. dr. Elisabeta Trăistaru, *Raportul dialectic dintre general și particular în revoluția socialistă*; dr. Vl. I. Grosul, *Reformele și mișcările revoluționare în Rusia secolului al XIX-lea și însemnătatea lor internațională*; dr. Ileana Petrescu: *Conceptia revoluționarilor români de la 1848 privind problema agrară*; cercetător Cezar Avram: *Legăturile lui Lenin cu mișcarea revoluționar-democratică din România*.

În continuare au luat cuvîntul: V. N. Vinogradov, Gh. I. Ioniță, T. A. Pokivailova, G. A. Avetisian și N. Ceachir.

Discutarea acestor teme s-a desfășurat într-o ambianță favorabilă dezbaterii constructive a punctelor de vedere existente în izvoarele și istoriografia din cele două țări și au înlesnit un fructuos schimb de informații și o analiză comparativă a dezvoltării rădăcinilor interne ale evoluțiilor în epoca modernă și contemporană, ca părți constitutive la procesul revoluționar european, ale rolului maselor populare și forțelor politice în desfășurarea și organizarea marilor momente revoluționare în cele două țări.

În după amiaza zilei de 8 iunie, după încheierea dezbaterii primei teme, au fost vizitate câteva interesante monumente și obiective de străveche cultură și civilizație românească la Bucovăț și Jitianu, unde participanții la reuniune au fost întâmpinați de mitropolitul Olteniei, Nestor Vornicescu, care le-a și oferit prețioase explicații în legătură cu valoarea istorică, științifică a celor vizitate.

În ziua de 9 iunie, lucrările întîlnirii au continuat în clădirea Muzeului de artă al Olteniei prin prezentarea referatelor: dr. Răzvan Theodorescu — *Artă și politică în țările române în secolele XV—XVII. Unele probleme*; candidat în științe istorice Alexandr I. Rogov: *Probleme fundamentale ale studierii legăturilor culturale reciproce dintre Rusia și Principatele dunărene în secolele XV—XVII*; dr. Paul Rezeanu și Virgil Joița: *Rolul artei și culturii românești în întărirea conștiinței unității de neam*; dr. Grant A. Avetisian: *Moștenirea istorică și dezvoltarea științei și culturii în Armenia sovietică*,

Participanții au fost primiți apoi, la ora prinzului, la rectoratul Universității craiovene, unde au fost salutați de prof. univ. dr. Ion Dogaru, prorectorul Universității.

În cursul după-amiezii s-au purtat, în continuare, discuții, la care au participat: L. E. Semenova, I. Pătroiu, A. I. Rogov, R. Theodorescu V. N. Vinogradov, N. Ceachir, V. I. Grosul, și Fl. Constantinii.

Discuțiile au pus în evidență aspecte importante ale artei și culturii în România și Rusia în secolele XV—XVII, precum și momentele de contact și influențele reciproce dintre arta românească și rusă.

Participanții la întîlnire au vizitat apoi Stațiunea de cercetări a Universității din Craiova, făcînd cunoștință cu deosebitele realizări ale cadrelor didactice și studenților acestui prestigios institut de învățămînt superior.

În dimineața zilei de 10 iunie, participanții la întîlnire au fost primiți la Comitetul județean Dolj al P.C.R. de Miu Dobrescu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Dolj al P.C.R. și de prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice.

Reîntorcîndu-se apoi, dezbaterile comisiei au mai luat cuvîntul T. A. Pokivailova și Gh. I. Ioniță.

În încheiere au rostit alocuțiuni — cuprinzînd concluzii ale întîlnirii — acad. I. I. Minț și prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, copreședinții Comisiei mixte. Cu acest prilej au fost subliniate rolul și locul legăturilor tradiționale româno-sovietice, afirmate pe multiple planuri, în consolidarea ansamblului relațiilor dintre cele două țări, în promovarea raporturilor de stimă, prietenie și colaborare existente în prezent între partidele, țările și popoarele noastre. A fost semnat protocolul întîlnirii care consemnează caracterul rodnic al dezbaterilor ce au avut loc la reuniunea de la Craiova și stabilește ca viitoarea întîlnire să se organizeze anul viitor în Uniunea Sovietică, pe tema *Dezvoltarea relațiilor economice, științifice și culturale româno-sovietice în perioada interbelică și postbelică*.

În după amiaza zilei de 10 iunie, participanții la întîlnire au efectuat o vizită documentară în județul Gorj, remarcîndu-se frumusețea monumentelor istorice de la Tismana.

A doua zi, vizita documentară a continuat la complexul muzeal „Constantin Brâncuși” din Tg. Jiu și la complexul Horezu.

Prîn întregul său program, cea de-a IX-a întîlnire a comisiei mixte româno-sovietice s-a înscris o a nouă și fructuoasă ocazie care a contribuit la dezbaterile temeinică a unor probleme fundamentale ce aparțin istoriei celor două țări și popoare.

Gh. I. Ioniță

COLOCVIUL „GARIBALDI, GENERAL AL LIBERTĂȚII”

Sub patronajul președintelui Italiei, Sandro Pertini, salutat printr-o adresă de către primul ministru Giovanni Spadolini, inaugurat de ministrul Apărării al Italiei, Lelio Lagorio — care a și participat la lucrări — colocviul „Garibaldi, general al libertății” (Roma, 29—31 mai

1982) a reprezentat manifestarea științifică centrală de sărbătorire a împlinirii unui secol de la moartea lui Giuseppe Garibaldi. La această reuniune internațională au participat, în afara celor mai renumiți specialiști italieni, invitați din 12 state europene și americane (Anglia, Brazilia, Bulgaria, Elveția, Franța, Grecia, Iugoslavia, România, Spania, Statele Unite, Ungaria și URSS). Comunicările prezentate au fost grupate în cinci mari secții: *Generalul, Luptătorul, Marinarul, Dimensiunea europeană și Mitul. Arta militară a lui Garibaldi* (colonelul Oreste Bovio), *Garibaldi și războiul de partizant* (Piero Del Negro), *Repercusiunile internaționale ale expediției lui Garibaldi din 1860* (Jasper Ridley), *Garibaldi și scrierile sale* (Antonio Piromalli) au fost unele din cele mai interesante comunicări prezentate. De un marcat interes au fost și comunicările specialiștilor străini consacrate relațiilor lui Garibaldi cu diferite națiuni și țări (Bulgaria, Elveția, Polonia, România, Spania, Statele Unite, URSS — respectiv Rusia); în cadrul acestor comunicări subsemnatul am prezentat raportul consacrat temei *Garibaldi și românii*.

Actele colocviului — desfășurat în palatul Barberini din capitala Italiei — urmează a fi publicate într-un volum.

Dan Berindei

CRONICA

În ziua de 3 iunie 1982 în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga”, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Arendarea moșiilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul organic* elaborată de *Ioana Constantinescu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I „*Originile arendășești în agricultură: evoluția ei pînă la Regulamentul organic*”; Cap. II, *Mica arendășie*; Cap. III, *Marea arendășie*. În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Concluzii, Bibliografie selectivă*.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Radu Manolescu, președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, conducător științific; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, dr. Damaschin Mioc, dr. Florin Constantin, membri.

În unanimitate, comisia a acordat *Ioanei Constantinescu* titlul științific de *doctor în istorie*.

*

În ziua de 19 iunie 1982, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga”, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Dezvoltarea culturii și artei din Țara Românească în epoca brîncovenească. Contribuții la studierea unor aspecte artistice*, elaborată de *Maria Georgescu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, *Stadiul cercetărilor și scopul lucrării*; Cap. II, *Cadrul istoric*; Cap. III, *Tradiție și inovație în arta epocii brîncovenești*; Cap. IV, *Definiția epocii brîncovenești și limitele ei cronologice*; Cap. V, *Arta brîncovenească la confluența dintre Occident și Orient*; Cap. VI, *Repertoriul monumentelor de arhitectură și al operelor de artă ale epocii brîncovenești și postbrîncovenești din județul Dimbovița*.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: *Bibliografie selectivă*.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Radu Manolescu, președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, conducător științific; dr. Paul Cernovodeanu, dr. Nicolae Stoicescu, dr. Răzvan Theodorescu, membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a acordat *Mariei Georgescu*, titlul științific de *doctor în istorie*.

G.H. PLATON, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, 303 p.

Puține cărți de istorie își definesc atât de bine scopul urmărit ca lucrarea profesorului Gheorghe Platon *Geneza revoluției române de la 1848 în Cuvîntul înainte*: „Perioada, asupra căreia stăruim în cercetarea noastră (1750—1848), — scrie Gh. Platon — aflată la punctul de contact dar și de ciocnire între două orînduiri, este — pentru istoric, cel puțin — una dintre cele mai spectaculoase sub raportul diversității fenomenelor. Criza sistemului feudal își găsește expresie în apariția noului în toate sectoarele vieții economice, sociale și politice, precum și în ideologie; formele vechi, feudale, sînt subminate și înlăturate treptat. Fenomenele noi, aflate într-un strîns raport de interdependență dialectică, provoacă reacții în lanț, schimbînd ireversibil aspectul general al societății” (p. 5). Enunțul de mai sus are valoare — program pentru Gh. Platon; investigînd faptele, analizînd și comentînd informațiile, el caută să argumenteze și să demonstreze ideea acestui enunț. Așadar, un tablou al vieții istorice a țării române în răstimpul secolului care poate fi numit al destrămării feudalismului și al apariției și ascensiunii capitalismului, sau, altfel spus, al tranziției de la feudalism la capitalism. Este și secolul în care țările române intră în epoca modernă de dezvoltare, după 1821 nevoia de înnoire și modernizare dobîndind dimensiunea unei acute necesități și fiind resimțită ca atare.

Examenul prof. Gh. Platon se desfășoară, astfel, pe două planuri: al evenimentelor, al istoriei social-politice în accepția tradițională, și al proceselor care caracterizează evoluția societății și pun în evidență geneza fenomenelor noi. Pe lînga demersul cronologic obișnuit, Gh. Platon introduce, deci, și o metodă nouă de investigare vizînd, cum se exprimă el, „transformările structurale din sinul societății românești” la jumătatea secolului al XVIII-lea — mijlocul secolului al XIX-lea.

Pentru autor este evident că aceste transformări pătrund întreaga existență istorică, se înlănțuie și se intercondiționează în textura evolutivă a societății. Spre a le da relieful cuvenit, în acord cu scenariul teoretic propus

de prof. Jacques Godechot în *Les révolutions de 1848*, Gh. Platon operează cu termenul de „revoluție”, luat bineînțeles convențional, analizînd astfel aspectele „revoluției” demografice, „revoluției” agrare, „revoluției” industriale, și „revoluției” ideologice. Terminologia poate părea șocantă; totul este însă ca ea să favorizeze sondajul explicativ și analitic al fenomenelor. Și trebuie spus că Gh. Platon aduce contribuții de cert interes la studierea fenomenelor amintite. Cercetările sale sînt cercetări-bilanț, care îmbină propriile investigații cu rezultatele obținute pînă acum, într-un domeniu sau altul, de către istoriografia noastră. Altfel nici nu putea fi într-o lucrare de sinteză destinată să servească foarte bine și în calitate de curs universitar. Nevoia de claritate, revenirea la unele probleme, organizarea materiei, convenabilă, pe cît posibil, și necesităților didactice, relevă dealtfel această „virtute” și „servitate” a textului.

În ce privește fondul chestiunilor, se cuvine să subliniem finețea analizei și acuitatea spiritului de sinteză. Gh. Platon ține să aducă în circuitul de idei observații proaspete, să dea o mai mare elocvență faptelor și, dacă se poate, să le facă „să vorbească” într-o manieră nouă față de cea comun acceptată. În acord cu studiile existente, la care adaugă propriile cercetări, Gh. Platon arată, de pildă, că secolul al XVIII-lea a marcat o sensibilă creștere demografică în țările române, pentru ca prima jumătate a secolului al XIX-lea să înregistreze o adevărată „explozie” a creșterii populației. Cercetarea situației din Moldova și mai ales a condițiilor din județul Iași e cu deosebire interesantă. Pentru Gh. Platon e important să se țină seamă de semnificațiile și urmările de ordin general pe care le antrenează creșterea populației. „Cu alte cuvinte — subliniază el — nu atît sporul numeric al populației, ci modificarea substanțială a structurii acesteia imprimă epocii aspectul ei particular care o detașează fundamental de întreaga orînduire feudală... Transformările cele mai adînci se petrec în structura intimă a așezărilor umane; populația

se diferențiază, se diversifică, își schimbă structura și omogenitatea complicând aspectul general al societății. Acest aspect de structurare, de diversificare este accelerat de modernizarea aparatului de stat, de noile funcții ale orașului ș. a." (p. 116). Într-un studiu de sinteză Gh. Platon inaugurează așadar o premieră; el introduce aspectul demografic printre elementele importante ale înțelegerii și explicării fenomenului istoric.

Autorul acordă atenție specială așa numitei „revoluții agrare”. Aspectele pe care le discută sînt în general cunoscute: abolirea dependenței personale, extinderea rezervei domaniale, intensificarea obligațiilor producătorilor direcți dependenți de domeniu, fiscalitatea și urmările ei, antrenarea produselor cerealiere în circuitul pieței interne și externe, fenomenul arendașiei și dinamica lui, modificările în procesul de stratificare a claselor sociale agrare (cu alte cuvinte țărănimea și boierimea—resp. nobilimea—in epoca de tranziție) etc. Și datele cu care operează, și comentariile lui Gh. Platon sînt nu o dată interesante și semnificative. Expunerea lui captează și nu e lipsită de putere de seducție.

Totuși imaginea prof. Platon despre radicalitatea transformărilor petrecute în agricultură în epoca considerată ni se pare excesivă; sigur, elementele de nouitate erau multe și deloc neglijat; ele se manifestă însă în cadrul unor raporturi fundamentale feudale, deși sensibil schimbate. Gh. Platon recunoaște și menționează aceasta însă este atât de captat de ceea ce i se impune ca nou încît rezultă parcă o oarecare minimalizare a stratului gros de elemente vechi și deci a cadrului real al vieții agrare românești. Este drept, Gh. Platon caută să fie convingător stringînd cit mai multe fapte și argumente interpretative în sprijinul ideilor sale. Stăruința trezește însă îndoieli și unele date sau considerații stîrnesc replici. De pildă *leguirea lui Caragea* (1818) sporește, în adevăr, de 16 ori suma clăcii în bani, însă fără explicația devalorizării banilor în sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea (a galbenului de circa 20 de ori) faptul apare greu de admis, oricît de pronunțată ar fi fost tendința creșterii serviciilor feudale.

Teza privind afirmarea domeniului feudal în Moldova ca „mare întreprindere agricolă” (p. 176) chiar în perioada regulamentară — deci în ultima fază a epocii cercetate — impune, cred, unele explicații dacă ținem seama de raportul dintre ponderea creșterii vitelor și a culturilor cerealiere, de cantitatea produselor exportate în expresie absolută etc. etc.

Intensificarea clăcii ca fenomen specific acestei epoci (în contextul celei de a doua așa zise iobăgii) aduce prea puțin cu o formă de manifestare a noului, chiar dacă

creșterea disponibilităților de export (p. 177). Nu pentru că intensificarea raporturilor de schimb nu ar fi un fenomen semnificativ și nu ar avea rol de impuls în crearea condițiilor pentru afirmarea noului mod de producție. Aceasta e adevărat. Formula poate însă crea impresia că e vorba de o modificare novatoare și în sfera raporturilor de producție, ceea ce, evident, nu e cazul.

Sînt deci de făcut disocierile de rigoare spre a nu privi neapărat aspectele contradictorii și deformatoare ale unor stări socio-economice ca o curgere uniformă și lineară a noului. În fond procesul „transformărilor structurale”, cum le numește prof. Gh. Platon, se produce în forme proprii, specifice de la țară la țară; cu deosebire important este tocmai stabilirea tipului specific al evoluției, dincolo de tendințele generale ale modului de producție care ne cantonează la nivelul unor constatări generale. Gh. Platon are, desigur, și sentimentul specificului, și suplețea analitică necesară distingerii lui, numai că fiind captat de ideea parcurgerii „aceluiași drum” de fenomenul românesc ca și societatea europeană în general (citește cea occidentală) forțează uneori nota „modernizării”. O face, ce-i drept, cu eleganță, alternînd r e z e r v e l e discrete, cu s u b l i n i e r i apăsate,

În acest cadru se înscrie, de pildă, și problema proprietății și a raporturilor de proprietate funciară în epoca dată. Este în afara dubiului că stăpînii de moșii ar fi ținut spre un drept de proprietate exclusivă asupra pămîntului (proprietate de tip burghez, cum se spune în literatura economică de specialitate). Prin aceasta ei nu se gindeau însă să schimbe și caracterul raporturilor de producție care se menține feudal în conținutul și forma lui pînă la 1864, cu toate modificările care se petrec de-a lungul unui secol.

Despre *noua boierime*, dezvoltată mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Gh. Platon scrie că „în totalitatea ei aproape, poate fi considerată ca aparținînd burgheziei prin ocupație, mentalitate, funcție socială” (p. 182). Admițînd că ea poate fi asimilată burgheziei, rămîne chestiunea esențială: ce fel de burghezie și ce caracteristici a purtat aceasta în evoluția societății românești; ce dinamism și ce potențe transformatoare obiective avea ea. Căci oricît ne-am convinge de elanurile novatoare ale boierimii noi, mic și mijlocii, analiza disputelor între boierimea mică și mijlocie, de o parte, și cea mare, de alta, atît de spectaculoasă, ocupînd, practic, o vreme scena vieții politice în țările române după 1821 ne încredințează de conținutul restrîns al proiectului de renovare în cadrul acestei dispute. A trebuit să-și crolască drum alternativa revoluției, catalizată de tinăra generație intelectuală aflată în contact

de spiritul epocii pentru a se pregăti și înfăptui revoluția de la 1848.

Momentul revoluționar 1848, este, așadar, și opera unei îndelungate acumulări și evoluții anterioare (pentru a-i sublinia legitimitatea Bălcescu vorbea de „uneltirea celor 18 veacuri”), dar și a inițiativei și a acțiunii imediate, în împrejurări generale favorabile, a ceea ce numim obișnuit „minunata generație de la 1848”. Îmi place, fără îndoială, efortul profesorului Platon de a explica prin necesitate revoluția de la 1848, printr-o adincă necesitate, dar cred că e bine să acordăm și subiectivității și rolului acțiunii în istorie ceea ce li se cuvin, pentru a nu ajunge la un soi de fatalism pe care știu că puțini îl repudiază cu atita energie ca autorul *Genezei revoluției române*.

Despre „revoluția industrială” Gh. Platon vorbește ceva mai puțin: tabloul pe care îl trasează este corect și relevant. Mai multă atenție acordă el, „revoluției” ideologice și cristalizării națiunii ca proces de sinteză a epocii. Sigur, într-o privire globală e greu să se cuprindă întreaga bogăție a mișcării culturale a unei epoci cu semnificația unui veritabil salt. Autorul valorifică în special aportul Moldovei la mișcarea cultural-ideologică comună și subliniază sensul politic, militant al inițiativei și actului de cultură. Considerațiile privind națunea și conștiința națională sînt judicioase și lămuritoare.

În ce privește istoria politică evenimentială a țărilor române, Gh. Platon explorează la nivel de sinteză, cu simțul proporțiilor și cu o bună selectare a faptelor, aspectele principale. O justă încadrare a situației țărilor române în context internațional — din perspectiva „problemei orientale” — permite perceperea dimensiunilor procesului istoric românesc și diagnosticarea problemelor sale în perspectivă

europene. Foarte bine sînt prezentate, după opinia noastră, caracteristicile regimului fanariot și problemele esențiale ale revoluției de la 1821.

În total, lucrarea profesorului Platon este o bună sinteză a epocii de trecere de la feudalism la capitalism, cu spirit și finalitate de curs universitar, dar destul de larg documentată și cu numeroase puneri de probleme, ceea ce conferă textului substanță și dinamism. Meritul principal al lucrării este că ea concepe într-o manieră nouă, modernă, cercetarea epocii, orientînd spre structuri și procese, că inovează unghiul de examinare al multor fenomene care-și dezvăluie prin aceasta semnificații noi. Autorul e preocupat de analiza fenomenelor în unitatea și interdependența lor; trebuie spus că sinteza pe care o realizează exprimă cu destulă elocvență stadiul actual al istoriografiei noastre și se constituie ca un reper de care vor trebui să țină seama investigațiile viitoare, atît de necesare mai ales în problemele încă neelucidate — destul de numeroase — printre care menționăm; formarea capitalului comercial, acumularea primitivă a capitalului, clasele sociale și structura de clasă a societății românești etc.

Geneza revoluției române de la 1848 se remarcă prin fluentă, eleganță și expresivitate stilistică; despre scrisul lui Gh. Platon se poate vorbi cu certitudine ca fiind al unui istoric care știe să-și pună în valoare ideile cu vigoare și relief, în ciuda unor supraabundențe verbale, prezente ici-colo în expunere. Lucrarea sa constituie o apariție notabilă în cîmpul istoriografiei noastre, o operă utilă și novatoare, aptă să trezească interesul și să dea impulsuri cercetărilor viitoare.

Damian Hurezeanu

D. SIMONESCU, GH. BULUȚĂ, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Edit. Ion Creangă, 1981, 191 p. + il.

Din 1968, cînd a apărut lucrarea lui Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, și pînă în 1981, cînd s-a tipărit volumul, sugestiv intitulat *Pagini din istoria cărții românești*, rod al colaborării dintre Dan Simonescu și Gheorghe Buluță, au trecut 13 ani. În acest interval, cercetarea bibliologică din țara noastră a înregistrat succese notabile, după cum rezultă și din secțiunea *Bibliografie* (pp. 177—180) a cărții pe care ne propunem să o prezentăm în cele ce urmează. De fapt, numai pe baza

cercetărilor și valorificării superioare a rezultatelor în bibliologia românească a putut fi alcătuită lucrarea de față.

Fără să fie o sinteză propriu-zisă a cărții românești, volumul include momente cheie din civilizația cărții și scrisului de-a lungul a peste două mii de ani, începînd cu cele mai vechi alfabetice descoperite pînă acum în spațiul carpato-danubiano-pontic și terminînd cu răspîndirea cărții românești pe meridianele globului pămîntesc. Acestor puncte-limite ale investigațiilor le sînt consacrate două interesante capitole: *Vechile alfabetice pe teritoriul*

României (pp. 9–16) și *Cartea românească în lume* (pp. 156–167).

Prin profilul editurii în care a fost tipărită, lucrarea *Pagini din istoria cărții românești* se adresează, în mod deosebit, tinerii generații de cititori și studioși. Prin lectura lucrării, ei au posibilitatea să cunoască etapele de bază din evoluția cărții manuscrise și tipărite din România, precum și diferite aspecte particulare, care sugerează, fiecare în parte și toate la un loc, civilizația românească a cărții. Însă, prin problemele de cercetare ridicate în numeroase capitole, datorită unghiurilor moderne de investigație propuse, atunci cînd autorii dezbăt o tematică sau alta, grație metodei de lucru uzitate și, în fine, fiind seama de sistemul și de aplicația celor doi autori (vezi, de pildă secțiunea *Indice*, pp. 170–176 sau rezumatele în limbile franceză, engleză și rusă, pp. 181–189), volumul se dovedește a fi folositor și cititorilor avizați, bibliofililor și specialiștilor în domeniul bibliologiei.

Nu este cazul, în contextul restrîns al notei noastre, să prezentăm în amănunțime fiecare din capitolele lucrării. Acestea, oricum, se cuvin a fi citite! Cred că ar fi mai oportun să dezbatem, în funcție și de preocupările noastre actuale, trei capitole incitante, propuse spre lectură de D. Simonescu și Gh. Buluță. Sint capitole a căror parcurgere atentă dezvăluie interesante idei și sugestii, care conturează cartea veche în general și cea românească în special ca o parte integrantă din civilizația universală.

Tipografi transilvăneni de incunabile în contextul european. Incunabilele și românii (pp. 22–26) este primul din capitolele asupra căruiu dorim să insistăm. Chiar dacă în spațiul istoric românesc nu s-au tipărit incunabile, datorită unor condiții economice și politice vitrege, sînt mai mulți meșteri tipografi sau cărturari de la noi care au imprimat incunabile sau au redactat lucrări imprimate în această epocă (Toma din Transilvania, Bernard din Dacia, Martin din Codlea, Andrei Corbul, Frater Georgius din Romos, Pelbartus din Timișoara ș.a.). Aceasta este o dovadă convingătoare a aportului poporului nostru la efortul cultural continental din perioada incunabulară, fiindcă istoria românească a constituit, și din acest punct de vedere, parte integrantă din istoria Europei în secolul al XV-lea. Un aspect interesant al raportului dintre români și incunabile, ca fenomen al civilizației europene îl constituie, pe lângă prezența istoriei noastre în aceste tipărituri (narațiunile despre Vlad Țepeș, lucrările lui Piccolomini, operele lui Forresti, cronica lui Thurocz ș.a.), și circulația unor exemplare pe teritoriul românesc, exemplare care

astăzi în colecții din străinătate¹. Adîncirea unor investigații ar contribui nu numai la augumentarea numărului incunabilelor din colecții românești (Numărul de 1559 volume poate fi oricînd corijat!) ci și la conturarea unor medii cărturărești în evul mediu, în care au circulat și în care au fost receptate aceste tipărituri.

Schimbul cărturăresc interromănesc în evul mediu s-a realizat și prin circulația tipăriturilor vechi — avem în vedere și tipăriturile europene din aceeași epocă — prin itinerariile parcurse de-o parte și de alta a Munților Carpați, ajungînd din Țara Românească și Moldova pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale Munților Apuseni și invers. Datele comunicate de autori în capitolul *Circulația cărților* (pp. 79–85) ne conving de îngustimea unor mai vechi opinii, potrivit cărora tipăriturile românești de pildă au fost etichetate „vechituri” sau „cărți de strană”. De fapt, ele au îndeplinit rolul unor veritabile „vehicule privilegiate ale ideilor”² pentru secolele trecute, răspunzînd unor necesități spirituale clar conturate și exprimate, vis-à-vis de numeroasele însemnări de circulație sau cu valoare olografică, pe care le păstrează.

Capitolul final al lucrării lui D. Simonescu și Gh. Buluță — am numit *Cartea românească în lume* — punctează, în limitele spațiului impus de dimensiunile și profilul travaliului, prezența cărții românești vechi, moderne și contemporane în afara fruntariilor, ca urmare a unei anumite politici culturale promovate de-a lungul veacurilor dar și ca o dovadă a faimei și prețurii de care s-a bucurat în veacurile trecute și, mai ales, astăzi. Au fost și situații, și nu puține, în care cartea românească manuscrisă sau tipărită era achiziționată în bibliotecile sau colecțiile unor învățați străini pentru a fi cercetată, în vederea polemicilor cu cărturarii români ai epocii. Așa a fost, de exemplu, cazul slavistului Bartolomeu Kopitar, care a avut un schimb de opinii cu istoricul iluminist Petru Maior. Ei bine, Bartolomeu Kopitar deținea în bi-

¹ Unul din ultimele cazuri concludente este prezența mai multor incunabile de proveniență transilvăneană în colecții din Slovacia. I. Kotvan, *Incunabula quae in bibliothecis Slovaciae asservantur*, Martin, Matica slovenská 1979, passim.

² Cf. Fr. Furet, *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique*, în „Revue roumaine d'histoire” IX, 3, 1970, p. 507. Sugestii prețioase și la Al. Dușu, *Carte și societate în secolul al XVIII-lea. Premisele unei cercetări*, în *Explorări în istoria literaturii române*, București, Edit. pt. lit., 1986, pp. 21–64.

blioteca sa manuscrite și cărți românești vechi³.

Lucrarea lui D. Simonescu și Gh. Buluță, destinată tinerei generații de cititori și de iubitori ai cărții românești în general, folositoare însă și lectorului avizat prin sugestiile și propunerile pentru viitoare investigații, beneficiază de un material iconografic impresionant. Macheta artistică a volumului, vinetele și coperta, realizate cu înțelegere față

de text și cu talent artistic recunoscut, sînt datorate lui Victor Mașek. Ținuta grafică, alăturată textului redactat de autori cu aplicație și sistem, conferă volumului valențe artistice. În esență, contribuie la o lectură plăcută și utilă asupra unui aspect al civilizației românești, exprimate de data aceasta prin cartea manuscrisă și tipărită veche, modernă și contemporană.

Iacob Mărza

ALEXANDRU SĂȘIANU, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 200 p.

Investigațiile referitoare la fenomenul monetar sînt, nelndoielnic, de o reală utilitate pentru descifrarea unor aspecte ale vieții economice și politice autohtone, situație care ne determină să remarcăm apariția recentă a lucrării intitulată *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, semnată de tînărul numisnat Alexandru Sășianu, muzecograf la Muzeul Țării Crișurilor. Este, desigur, salutară promptitudinea cu care instituția muzeală orădeană a creat posibilități de editare pentru această meritorie realizare științifică. Autorul mărturisește că a fost interesat de „repertorierea descoperirilor monetare în spațiul geografic care cuprinde Cîmpia Tisei (Cîmpia Mureșului, Cîmpia Crișurilor, Cîmpia Barcăului, Cîmpia Ierului, Cîmpia Carei, Cîmpia Someșului), zonele piemontane și depresionare ale Munților Apuseni și Carpaților Orientali (Depresiunea Zărand, Depresiunea Beius, Depresiunea Vad, Depresiunea Șimleu, Depresiunea Baia Mare, Depresiunea Maranureș)”. Productul istoriografic în discuție depășește însă condiția de *instrument informativ*, anticipat fiind de un temeinic și interesant studiu, menit să pună în valoare semnificația circulației monetare în Dacia de vest și nord-vest, într-o perioadă de peste opt secole (450 î.e.n. — 465 e.n.). Este vorba, practic, de 326 descoperiri monetare, efectuate în perimetrul a 164 localități, din care au provenit aproape 10.000 monede.

Cum era și firesc, în *Introducere* sînt fixate contribuțiile anterioare din domeniul studiat și cu referință mai precisă la zona geografică amintită, făcîndu-se totodată comentarii despre categoriile de izvoare în temeiul cărora a fost conceput repertoriul, de altfel partea cea mai importantă a cărții. Paralel cu descoperirile monetare editate (incluse în periodicele

timpului, ca și în lucrări de numismatică și de arheologie, în momografii etc), au fost puse în relief — fapt notabil — mențiunile existente în documente (arhivistice, registre de evidență a obiectelor muzeale) și au fost introduse în circuitul științific monede necunoscute, depistate în diverse colecții de stat și particulare, din țară și străinătate. Scopul declarat al autorului a fost „acela de a sublinia, . . . , prin argumente numismatice, realitatea continuității elementului autohton, dacic și daco-roman, integrării acestuia procesului romanizării (subl. ns.), iar pe de altă parte, de a oferi cercetărilor viitoare . . . un instrument de lucru unitar”. Pentru a răspunde — cu seriozitatea care se impune — la acest deziderat, Al. Sășianu a parcurs bibliografia problemei, după care a trecut la cercetarea colecțiilor muzeale din nordul și nord-vestul României, ca și cele din Viena și Budapesta, reușind să clarifice cîteva incertitudini, dar mai ales să descopere noi date despre monedele ieșite la suprafață în veacurile al XIX-lea și al XX-lea, toate acestea fiind abia acum repertoriate. Astfel, ni se propune o lucrare conștiincios elaborată, care — deși nu tinde spre o cuprindere exhaustivă — constituie un evident progres în direcția explicitării unui capitol al vieții economice locale și, *mutatis mutandis*, de istorie națională. Extensiunea studiului l-a obligat pe autor la structurarea acestuia în mai multe capitole: 1. *Descoperiri monetare grecești, dacice și celte* (sec. IV î.e.n. — II î.e.n.; 19 descoperiri, 15 localități, 281 piese); 2. *Descoperiri monetare Dyrhachium, Apollonia și romane republicane* (76 descoperiri, 50 localități, 3776 monede); 3. *Descoperiri monetare romane imperiale* (197 descoperiri, 112 localități, 3671 monede) și *Concluzii*. De remarcat competența cu care sînt interpretate datele, asociațiile ce se fac în permanență între factorul numismatic și cadrul arheologic de proveniență, pentru ca în final să se ajungă la constatarea justificată că măturile numismatice „reprezintă un argument . . .

³ O. Densușianu, *Cărți și manuscrite vechi românești (în biblioteca lui B. Kopitar)*, în „*Revista de critică literară*,” Iași II 5—6, 1894, pp. 258—259.

al continuității culturii materiale dacice și daco-romane, al persistenței și continuității elementului etno-cultural local". Ca atare, circulația monetară concurează la consolidarea eșafodajului științific ce vizază reconstituirea permanențelor istoriei noastre antice. Textul studiului este tradus, în întregime, în limba engleză de către universitarul clujean Liviu Cotrău.

Repertoriul de descoperiri — care ocupă cel mai întins spațiu (p. 87—193) — este realizat într-o manieră științifică echilibrată, după cele mai bune modele ale domeniului. Pentru rapida regăsire a informației se procedează la o consemnare alfabetică a localităților, apelându-se la o așa-numită *fișe de descoperire*, compusă din șase rubrici, care cuprind datele utilizate, pe baza lor configurându-se o com-

ponență de seamă a experiențelor economice dintr-o perioadă istorică delimitată. Pentru o mai bună orientare a cititorului sînt de o incontestabilă necesitate cele 31 de planșe (în care sînt reduse tipuri monetare semnificative), hărțile și, cu deosebire, tabelele (în număr de patru) de la finele cărții, care dezvăluie o excelentă sistematizare a tuturor referințelor obținute de cercetători.

Fiind cea dintîi încercare de repertoriu — și de valorificare maximă — a descoperirilor monetare antice din nordul și nord-vestul României, aceasta se aliază lucrărilor istoriografice de un bun nivel științific, acoperind un gol în literatura de specialitate și venind, concomitent, în sprijinul autorilor care intenționează să elaboreze studii monografice ale unor așezări transilvănene.

Viorel Faur

PANAIT I. PANAIT, *La cumpăna continentelor. Însemnări de călătorie în Republica Turcia*, Edit. Sport-Turism, București, 1980, 160 p. + 20 il.

În Editura Sport-Turism a spărut o interesantă carte de călătorie — dar în același timp de muzeografie și istorie — datorată harnicului arheolog medievist P. I. Panait. Rod a mai multor călătorii în Turcia, în cursul cărora autorul a putut să surprindă elementele caracteristice ale vestigiilor civilizațiilor seldjukidă și otomană dar și acelea ale veldjii contemporane a poporului prieten, lucrarea lui P. I. Panait constituie totodată un îndreptar prețios cu privire la muzeele și operele de artă din orașele Istanbul, Ankara, Izmir, Bursa, Iznik ș. a. Autorul nu uită în același timp să facă mereu legătura între istoria Turciei și aceea a patriei noastre, deoarece, în decursul vremurilor relațiile țărilor române cu Imperiul otoman au fost deosebit de complexe, evoluind de la confruntări și conflicte armate pînă la pașnică și fertilă colaborare pe tărîm economic, artistic sau cultural. Ca să nu mai vorbim de statornicile legături de prietenie stabilite încă din perioada interbelică între România și republica turcă a lui Kemal Atatürk, prietenie ce s-a menținut și s-a dezvoltat continuu ajungînd în zilele noastre la cote nebănuite și neatinse vreodată în trecut.

Autorul își plimbă, mai întîi, cititorul pe malurile Bosforului în vechea metropolă stambuliotă, succesoare a Constantinopolului, cetatea de scaun a *vasilei*-lor bizanțini. După ce reconstituie în linii generale trecutul marelui oraș, cu iureșul de luate date împotriva arabilor, slavilor, bulgarilor sau cruciaților latini, P. I. Panait evocă acel tumultuos secol al XV-lea în care Bizanțul cade sub loviturile

năpraznice ale turcilor otomani iar Istanbulul preia locul Constantinopolului ca centru de seamă al sud-estului european. De aici și grija autorului de a face cunoscut — prin vizitarea muzeelor și a monumentelor istorice celor mai de seamă — comorile artistice adăpostite de Istanbulul de astăzi, păstrător al amintirilor unui trecut zbuciumat dar nu lipsit de mărcție. Cel mai bine se reflectă acest trecut în complexul muzeistic de la Topkapı, reunind Muzeul de antichități, cel al antichităților orientale, Muzeul ceramicii, fostul palat imperial și geamia (odinioară basilica) Sf. Sofia. De cel mai mare interes se dovedește, desigur, descrierea reședinței de odinioară a sultanilor, autorul detaliind arhitectura edificului și enumerînd numeroasele secții muzeistice găzduite în spațioasele lui săli. P. I. Panait nu uită, totodată, să treacă în revistă și construcțiile istorice marcante ale Istanbulului, concentrate în peninsula delimitată de zidurile Porții Belgrad și Topkapı, în teritoriul fostelor cartiere locuite de „flinci” Galata și Pera (actualul Beyoğlu) și pe tărîmul asiatic. O deosebită atracție pentru vizitatorii români o constituie desigur pelerinajul la ruinele palatului din Fanar, construit de Șerban Vodă Cantacuzino și refăcut de ginerele său Dimițrie Cantemir și unde o placă comemorativă cu inscripțiile în limbile română și turcă amintește și astăzi că pe acele locuri a ființat, pe Cornul de Aur, reședința savantului domn al Moldovei în timpul șederii sale în capitala Imperiului otoman între 1688—1710.

Un alt capitol al cărții este dedicat de autor actualei capitale a Turciei moderne,

Ankara, străvechea Angoră anatoliană, cu interesante vestigii istorice și monumente de cultură. Muzeul civilizațiilor anatoliene relevă în special splendorile civilizației antice a hitiților iar ca monument contemporan impresionează Mausoleul lui Atatürk, complex impunător ce adăpostește mormintul fondatorului statului turc modern.

Un penultim capitol este dedicat frumuseților orașului port Izmir (Smyrna de altădată), al doilea mare port maritim al Turciei și unul dintre cele mai înfloritoare centre industriale ale actualei republici, cu o istorie bogată încă din antichitate. Muzeul de arheologie expune piese sculptate în piatră de la Milet, Tralles, ceramică de la Efes, piese de lut ars de la Sardes ș. a.; în cartierul Namazgâh din centrul orașului au fost descoperite ruinele cetății romane Angora cu minunate galerii de coloane și capitele, statui, sarcofagii și alte mărturii ale civilizației romane.

După aceea autorul ne poartă pașii prin venerabila Bursa, prima capitală a Imperiului

otoman, împodobită cu moschei și mausolee ale vechilor sultani, precum și cu sute de fântâni constituind o adevărată orgă a apelor.

În sfârșit ultima așezare anatoliană evocată este aceea de la Iznik—Niceea de odinioară — fostă metropolă romană apoi reședință imperială bizantină și otomană și în același timp un însemnat centru de produse ceramice destinate curții sultanilor. O scurtă vizită și — totodată prilej de incursiune istorică — în insulele Halki (Heybeli) și Kizil Adalar sau Prinkipos, bogate în vestigii legate de lumca bizantină și medievală românească, încheie periplul anatolian al autorului revenit la Istanbul.

Scrisă cu talent, într-un stil viu și atractiv, dar cu erudiție și competență, cartea de călătorii a medievistului P. I. Panait se citește cu mare plăcere dar și cu un real folos atît pentru istorici — fie ei chiar specialiști — cît și pentru publicul larg cultivat.

Paul Cernovodeanu

* * * REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA SLOVACIAE, t.I. Academia scientiarum slovacae. Ediție îngrijită de Vincent Sedlák, Veda, vydavateľstvo Academie vied, Bratislava MCMLXXX, 650. p.

Mai întii, citeva cuvinte explicative despre structura organizatorică a acestei ediții. Volumul cuprinde 1 270 regeste de acte și documente din perioada 1301, adică de la stingerea ultimului arpadian, Andrei III (1301) și pînă la 1314, cînd pe tronul Ungariei se afla Carol I Robert de Anjou. Materialul documentar fiind foarte bogat, natura actelor necesită publicarea lor în două ediții separate. Astfel, documentele dinainte de 1301 vor fi publicate în forma unui diplomat: *Codex diplomaticus nec non epistolarius Slovaciae*, din care primul volum a apărut în 1971. Începînd însă din sec. al XIV-lea, textele actelor sînt reduse la dimensiunile regestelor și publicate în ordine cronologică, făcînd, în același timp, legătura cu volumul precedent al ediției „Codex diplomaticus”... De fapt, ediția de față constituie materialul pe baza căruia se va redacta Istoria Slovaciei din cursul acestui secol. Intruct și vorba de documente interne și externe și anume acelea în care e vorba de referințe privitoare la istoria Slovaciei — materialul pus în circulație poate fi util unei serii întregi de specialiști din domeniul diferite: istorici, filologi, slavisti, geografi, etnografi ș. a.

Cele mai multe acte se datoresc notarilor și diferitelor instituții clericale și numai în al treilea rînd se situează producția cancelariei regale. Cauza trebuie căutată în

telor aprige purtate în jurul tronului din Ungaria, după stingerea dinastiei arpadiene.

Materialele reflectă pînă la evidență criza politică prin care trece statul maghiar la începutul sec. al XIV-lea. În 1301, se stinge ultimul membru al dinastiei arpadiene, Andrei III, — fapt care deschide calea anarhiei feudale. Lupta pentru tronul Ungariei este primul aspect al evenimentelor care aveau să ducă la destrămarea acestui stat. Rivalitatea dintre pretendenții la tron era ireconciliabilă. Carol I Robert, în calitate de nepot de soră a ultimului Arpad, Václav III, a cărui logodnică era fiica lui Andrei III și Otto de Bavaria, nepotul lui Bela IV (1235—1276) erau cei trei candidați cu ambiții și veleități de mari feudali. Fiecare dintre ei se sprijinea pe grupuri de feudali în frunte cu papalitatea. Aceasta din urmă îl susținea pe Carol Robert, iar Václav III era ajutat de cunoscutul oligarh Matei Čak din Trenčín. Luptele dintre ei, deși îndrăzite, au fost indecise și s-au soldat, în primul rînd, cu descompunerea totală a puterii regale. Fără să mai aștepte alte complicații, Václav II, din dinastia Přemyslzilor, intră cu oaste în Ungaria și ajutat și de Matei Čak I încoronează pe fiul său Václav III, ca rege la Buda. Noul rege recompensează pe

foata capitală a imperiului Marii Moravii, destrămat de loviturile succesive ale drujinelor la finele sec. X. Matei Čak se remarcase deja în luptele dezlănțuite după moartea violentă a lui Ladislav IV. Čak acaparase moșii întinse, încît, la un moment dat, are în stăpînire sa întreaga Slovacie de Apus, cu excepția capitalei, Bratislava. Nu cruța pe nimeni, nici bunurile bisericesti. În timpul luptelor pentru tron, Čak a știut să tragă foloase personale, lărgind tot mai mult hotarele domeniilor sale. La această dată, Čak dispunea de 13 comitate și castele. Avea un trezorer cu titlu de înalt demnitar, îi plăcea să i se spună palatin și se comporta ca un adevărat voievod. Conferea privilegiile orașelor și persoanelor care îl ajutau în această furioasă ascensiune.

De fapt, domeniile lui alcătuiau un fel de stat în stat, în care stăpînea fără a fi supărat de nimeni. Čak își organizase o puternică oștire, recrutată din cavalerii mercenari și nobili din clasa de mijloc. Datorită abilității și lăcomiei, Čak devenise unul din cei mai puternici membri ai oligarhiei feudale din Europa Centrală. Nu mai răspundea nici clemărilor lansate de rege.

Însă curînd după instalarea lui Václav al III-lea Čak îl părăsește și trece de partea lui Carol Robert. Fiul lui Václav al II-lea se reîntoarce în Cehia, iar Čak împreună cu Rudolf de Habsburg și cu fostul său adversar, devenit acum aliat, Carol Robert, jefuiesc și prădează întreaga Moravie. La începutul celei de-a doua decade (1311) Carol stăpîn pe putere — în sensul că se debarasase de adversarul său pretendent — îi retrace toate demnitățile cu care puternicul feudal era investit, iar cardinalul Gentile aruncă asupra lui Čak blestemul bisericii. Drept ripostă, Matei prădează diecezele Nitra și Strigoniu. A urmat apoi lupta de la Rozhanovice, din care Carol Robert iese învingător. În consecință, regele îl depozitează de cîteva castele de pe frontiera răsăriteană a domeniului său. Cu toate acestea, independența lui Čak nu s-a resimțit prea mult de pe urma acestei depozitări și între cei doi adversari intervine o perioadă tacită de armistițiu.

În schimb, între Čak și cei doi prelați, arhiepiscopul de Strigoniu și episcopul de Nitra, exista o ură de moarte. Deoarece, feudele bisericii erau mănoase și productive, ele

au fost printre primele acaparate de Čak. De aceea, cei doi reprezentanți ai bisericii aruncă blestemul pe capul marelui potentat. Čak nu ia în seamă aceste pedepse și în două rânduri (1311 și 1317) trupele lui atacă Nitra, incendiînd orașul, castelul și catedrala. În urma acestei acțiuni prădalnice — caracteristice evului mediu — episcopul Jan de Nitra părăsește în taină orașul prîjolit și se refugiază undeva, dincolo de hotarele diacezei sale.

De pe urma atîtor nesfîrșite conflicte, avea de suferit, în primul rînd, populația nevoiașă. Iobagii din diaceza Nitrei. O cronică a vremii scrie: „Zi și noapte, bărbați și femei erau duși să ajute la lucrările de apărare a cetăților, cărau alimente, iar ostașii din garnizoanele lui Čak îi îndemneau cu biețul la muncă. Deseori, cite două săptămîni nu mai dădeau pe acasă!” Mulți căutau aiurea o viață mai bună. Această perioadă de tristă amintire s-a întipărit adînc în memoria slovacilor care și-au numit propria lor țară „Terra Mathei”.

Čak a continuat să stapinească întinsele domenii, însușite pe drept sau dimpotrivă, plină la moartea lui, în 1321. Neavînd moștenitori, feudele lui Čak au fost ocupate de c. tre trupele lui Robert fără nici o rezistență. În perioada stăpînirii lui Matei Čak însă, o bună parte din Slovacia a fost despărțită complet de teritoriul etnic al Ungariei propriu zise. O primă consecință a fost întărirea elementului slovac din Slovacia Apuseană. De asemenea, raporturile lui Čak cu țările cehe au avut darul să lărgească legăturile cehoslovace. Evident, n-a fost o acțiune calculată, ci această apropiere a izvorit firește din haosul atîtor disensiuni și discordii provocate, în mare parte, de acest *Cavalier de pradd*, cum a fost denumit Matei Čak.

...Volumul cuprinde 1270 de regeste de proporții inegale, în limba latină, cu descrierea biografică a fiecărui act, potrivit normelor diplomatice. Explicațiile și prefața sînt redată în latinește. Un *Index nominarum et rerum*, foarte detaliat, desfășurat pe 100 pagini — ceea ce înseamnă 200 coloane — sporește valoarea volumului. O contribuție de mare acribie științifică, apărută în condiții editoriale ireproșabile.

Tr. Ionescu-Nișcov

„ARHIVELE OLTENIEI”, Craiova, nr. 1 (serie nouă), 1981, 351 p.

Salutară ideea reluării uneia din cele mai apreciate reviste de cultură și știință dintre cele două războaie, „Arhivele Olteniei”, într-o serie nouă. Așa cum se arată în *Ginduri de început* — de fapt articolul program al noii serii a revistei — publicația Centrului de științe sociale din Craiova „reprezintă un liant peste timp cu prestigiosul foc al științei și culturii, care au fost „Arhivele Olteniei” între 1922-1943, un gest de prețuire față de înaintași, o reluare a tradiției și o nouă etapă în evoluția sa”.

Primul număr al noii serii se dovedește o reușită deplină din toate punctele de vedere — sumar bine conceput, diversificat, contribuții de mare valoare ale unor renumiți cercetători, ca să nu mai vorbim de ilustrații și condițiile grafice excelente în care a apărut —, fapt pentru care toți cei ce au contribuit la realizarea volumului merită cele mai sincere felicitări.

Volumul se deschide cu două tablete omajiale emnate de două nume de prestigiu ale culturii românești. Mihnea Gheorghiu, legat de Oltenia prin obârșie și spiritual de vechea serie a „Arhivelor Olteniei”, pe care o consideră „una din primele pagini ale biografiei sale culturale” — după ce face un cald elogiu celor 130 de numere apărute între ianuarie 1922 și decembrie 1943, amintind cu pioasă nădejde numele unor celebri colaboratori — adresează publicației „un salut emoționant și o fierbinte urare de bun reînceput al drumului său”. Iorgu Jordan, fiind unul din vechii colaboratori ai vechii serii a revistei, felicită călduros pe cei ce au avut ideea de „a relua această publicație regională de pe vremuri”, subliniind totodată serviciile neprețuite pe care le aducea vechea publicație „înainte de toate, filologilor și istoricilor noștri, prin studiile și articolele consacrate acestei vechi și interesante provincii românești, care este Oltenia” și încheie „urând noii ediții a „Arhivelor Olteniei” tot succesul și viața îndelungată”.

În continuare, volumul cuprinde două articole închinatelor operelor tovarășului Nicolae Ceaușescu: *Originalitatea gândirii revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general*

al Partidului Comunist Român, de Elisabeta Trăistaru și *Dezvoltarea creatoare a materialismului dialectic și istoric în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, de Tiberiu Nicola.

Capitolul I, cel mai întins în spațiu, ISTORIE, cuprinde două subcapitole: „Studii și articole” (p. 27—171) și „Note și documente” (p. 173—203). De remarcă că toate perioadele istoriei sînt prezente, fără a se acorda preferință unei anumite perioade. Mai mult, același echilibru este prezent și în cadrul spațiului acordat perioadei antice, în aceeași măsură fiind prezente în revistă și arheologia și istoria propriu-zisă.

Marin Nica, în *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, scoate în evidență „asemănarea pînă la identitate a așezării descoperite la Grădinile cu ceramica din așezările neolitice de pe Valea Strumei și bazinul Sofia”, asemănare a cărei explicație o găsește numai prin pătrunderea spre nord „a elementelor neoliticului timpuriu din Tesalia și Macedonia”.

Mișu Davidescu — *Tezaurul de podoabe tractice de la Hinova, județul Mehedinți* — face o scurtă prezentare a descoperirilor arheologice de o excepțională valoare, date la iveală în vara anului 1980, emițind ipoteza că acest tezaur de la Hinova „este de factură tracică și poate să fie datat în epoca hallstattiană”.

O altă descoperire de mare valoare este prezentată de cunoscutul arheolog craiovean Gheorghe Popilian — *Noi mărturii arheologice descoperite la Craiova privind civilizația geto-dacică*. Este vorba de două vase de bronz, o situla și o oinochoe, datate în secolele III—II î. e. n., care constituie o dovadă în plus că arta autohtonă face parte din cunoscuta artă tracă.

Dumitru Berciu, *Eurebista — mare personalitate a lumii antice*, relevă semnificația istorică a constituirii primului stat dac centralizat și independent.

Regretatul istoric și arheolog Dumitru Tudor, indiscutabil cel mai mare specialist în istoria veche a Olteniei, ne oferă unul din ultimele sale studii — *Contribuții la problema romanizării în Dacia Inferior* — în care prezintă, cu meticulozitatea-i cunoscută, nume-

roase aspecte ale romanizării în Dacia Inferior. Bazându-se pe cele mai noi descoperiri arheologice și texte epigrafice, care constituie probe irefutabile ale intensității procesului de romanizare în această provincie, autorul demonstrează pe deplin că și după părăsirea Daciei de către romani pe acele locuri a continuat să locuiască o masivă populație daco-romană.

Cunoscutul arheolog craiovean, Octavian Toropu, este prezent în paginile revistei cu *Noi descoperiri arheologice la Sucidava-Celet*. Prezentând concluziile campaniei de săpături efectuate în anii 1979—1980, în sectorul *Celatea romano-bizantină*, autorul aduce noi dovezi care atestă prezența populației romane pe teritoriul fostei Dacii până în sec. al VI-lea e. n.

Spațiul rezervat orînduirii feudale este deschis de reputatul medievalist Ștefan Ștefănescu, prin abordarea unei teme de interes național — *De la Romania la România*. După ce face o amplă analiză a diverselor aspecte ale continuității și unității poporului român, insistînd în mod special asupra perioadei cuprinse între întemeierea statelor feudale românești și prima lor unire politică realizată sub sceptrul lui Mihai Viteazul, autorul, în finalul articolului, schițează procesul istoric care a dus la crearea statului unitar național român, România, care n-a constituit altceva decît reunirea Romanilor transdanubiene în granițele vechiului teritoriu al Daco-Romaniei.

Dinică Ciobotea — *Tezaurul medieval de la Afumați, județul Dolj* —, după ce face o amănunțită descriere a pieselor de argint descoperite în anii 1952—1957 în comuna susmenționată, emite o interesantă ipoteză — în sprijinul căreia aduce solide argumente —, anume că aceste piese au aparținut unor mari boieri din zonă care le-au îngropat în perioada revoltei sociale din anii 1653—1655.

Sigilografia Maria Dogaru ne oferă în *Matrice sigilare provenind din Oltenia conservate în colecția Direcției Generale a Arhivelor Statului* un mare număr de matrice sigilare utilizate de diverse instituții din Oltenia, în cursul secolelor XVIII—XIX, care atestă integrarea acestei provincii în lupta pentru independența și unitatea poporului român.

Un interesant și foarte documentat studiu asupra mișcărilor demografice din Țara Românească, spre Banat și Transilvania în sec. al XVIII-lea, temă neglijată pînă acum de istoriografia noastră, care a dat atenție doar deplasărilor de populație în sens invers, ne oferă Virgil Joița (*Mișcări demografice din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*). Autorul, bazîndu-se pe numeroase surse editate și inedite, aduce o contribuție importantă la elucidarea unor probleme mai puțin cunoscute, scoțînd în evidență nu numai rolul economic și social jucat de mișcările demografice, ci și cel cultural. Aceste mișcări demografice

conchide Virgil Joița — pe lângă faptul că au alimentat colonizarea rurală pe ambele versante ale Carpaților, „au contribuit la conservarea unității etnolingvistice a poporului român”.

Tot o temă de demografie abordează și cunoscuta cercetătoare a istoriei moderne a Olteniei, Ileana Petrescu — *Situația demografică a Olteniei între anii 1828—1856* — care evidențiază, pe baza unei solide documentări de arhivă, rolul jucat de înlăturarea monopolului turcesc și liberalizarea comerțului, după 1829, în creșterea numerică a populației Olteniei, cu toate robirile, depopulările așezărilor, fuga locuitorilor, epidemiile și foametea prezente în această perioadă în teritoriul din dreapta Oltului.

O contribuție deosebit de interesantă ne oferă și Ion Pătroi — *Un program unionist craiovean necunoscut* —, care, pe lângă faptul că introduce în circuitul științific programul unionist al liberalilor craioveni, intitulat „Dorințele românilor” și necunoscut pînă acum, face un amplu și pertinent comentariu în care evidențiază importanța acestui document „pentru cunoașterea amănunțită a gîndirii social-politice românești din perioada Unirii”.

Victor Chiriță — *Mișcarea socialistă și problema agrară în Oltenia în anii 1898—1899* — scoate în evidență poziția avansată a specialiștilor din Oltenia cu privire la problema agrară și rolul jucat de gazeta „Revoluția socială” și cluburile socialiste, înființate la sate în acei ani, în ridicarea maselor de țărani la lupta împotriva exploatării.

Fără să folosească bogatele fonduri arhivistice încă necunoscute, bazîndu-și informația doar pe sursele editate, de mult cunoscute specialiștilor, Nicola Andrei, oferă, totuși, o imagine de ansamblu a contribuției profesorilor și elevilor din Oltenia la lupta împotriva invadatorilor germani și austro-ungari — *Participarea cadrelor didactice din Oltenia la primul război mondial (1916—1918)*.

Titu Georgescu — *Academia și Universitatea în slujba Unirii* — analizează contribuția membrilor Academiei și profesorilor universitari, în perioada 1859—1918, la lupta românilor pentru unitate națională, scoțînd în evidență că toate lucrările științifice, didactice și politice elaborate în acea perioadă aveau drept leit-motiv etalarea drepturilor istorice ale unui popor care locuia, neînterupt, teritoriul României de peste două milenii.

Vasile Nicolae analizează, în articolul *Partidul Comunist Român — sinteză revoluționară a istoriei patriei, a mișcării muncitorești din România*, procesul de constituire a P.C.R. ca un rezultat obiectiv al transformărilor care s-au produs în societatea românească în cursul unei întregi epoci istorice.

Vladimir Osiac — *Activitatea comuniștilor și socialiștilor din Oltenia în perioada 1933—1938 pentru realizarea unității de acțiune a tuturor forșelor democratice în lupta împotriva fascismului* — după ce face o scurtă prezentare a principalelor organizații democratice ce au activat în anii 1933—1938 în Oltenia își îndreaptă atenția asupra publicațiilor democratice antifasciste, a demonstrațiilor și manifestațiilor muncitorești îndreptate împotriva mișcărilor fasciste și proceselor intentate luptătorilor comuniști și antifasciști.

Bazat pe un bogat material documentar, în parte inedit, Vasile Petrișor ne oferă un interesant articol — *Calafatul în zilele fierbinți ale lui August 1944* — în care înfățișează rolul Calafatului în perioada de început a conflictului româno-german pe Dunăre, subliniind contribuția locuitorilor orașului la organizarea rezistenței militare împotriva unităților germane. Utilizarea documentelor germane, aflate în microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului, ar fi oferit autorului posibilitatea de a aduce o contribuție și mai valoroasă pentru istoriografia acestui important eveniment.

Florin Constantin prin articolul său *Probleme ale studiului izvoarelor privind insursecția din august 1944*, în care face analiză critică a surselor documentare interne și externe referitoare la organizarea și desfășurarea actului de la 23 August 1944, oferă specialiștilor un neprețuit îndreptar în folosirea fondurilor de arhivă existente.

Subcapitolul „Note de documente” — reluând tradiția vechii scrii a „Arhivelor Oltenici” — ne oferă o scrie de documente inedite, care, întotdeauna, stărnesc interesul specialiștilor. Spațiul restrâns nu ne permite decât enunțarea titlurilor: *Despre distrugeri de documente feudale mehedințene* (Nicolae Chipurici), *Un proiect de statuie a lui Tudor Vladimirescu* (Dan Negulcasa), *Documente*

inedite din Oltenia privind răscoala grănicerilor și țăranilor din 1853—1854 (Paul Barbu), *Documente noi referitoare la rezistența locuitorilor din județul Dolj împotriva ocupației habsburgice (1854—1856)* (Ilie Vulpe, Ion Zarzără), I. G. Duca: *Memorii — Ultimele zile ale neutralității* (Stelian Neagoe).

Dacă pentru istorici, următoarele două capitole ale volumului (II Filozofie, sociologie, economie, p. 205—240 și III Filologie, p. 241—286) nu prezintă un deosebit interes, în schimb capitolul al IV-lea, Etnografie și folclor (p. 287—321), oferă date extrem de interesante. Din aceleași motive de spațiu ne vom limita doar la enunțarea autorilor și titlurilor, convinși fiind că cei direcți interesați vor merge direct la sursă: Ion Donat: *O zonă etnografică ignorată: pădureni din Oltenia*; Nicolae Nițu, *Cu privire la satele dispărute din cîmpiile Romani și Călmățui*; Marcela Bratiloveanu-Popilian — *Contribuții la istoricul așezărilor de pe Valea Motruului*; Gheorghe Iordache — *Caracteristici ale devenirii peisajului geografic românesc reflectate în evoluția obștilor sătești*; Aurclian I. Popescu — *Tudor Vladimirescu în cîntecele populare*.

Ultimul capitol, *Cronica, Recenzii și prezentări de cărți* (p. 323—346), se impune prin spiritul critic și obiectiv al celor ce s-au aplecat asupra unora dintre cele mai reprezentative lucrări de specialitate apărute în ultimii ani.

Dacă la cele spuse pînă acum despre primul număr al noii scrii a „Arhivelor Olteniei” mai adăugăm că fiecare articol sau studiu este însoțit de un rezumat într-o limbă de largă circulație, putem afirma, fără frică de a greși, că noua publicație craioveană s-a înscris, încă din start, printre revistele de prestigiu ale istoriografiei noastre.

Radu-Dan Vlad

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Cartea românească și străină de is'crie, Revista revistelor, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se lucrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Unitatea și independența națională — deziderate inseparabile în gândirea social-politică a revoluționarilor români din secolul trecut.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Din activitatea antifascistă a Partidului Comunist Român în anii 1935—1937.

Originea și menirea Inchiziției.

Presa comunistă în România interbelică.

Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor.

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Interferențe politice româno-sârbe (1790—1848).

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877.

Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale.

Surse germane despre misiunea Chastelain.

Schiță a constituirii statelor medievale românești.

Blocada continentală napoleonică.

RM ISSN CO-3870

